



TIDSSKRIFT FOR kjønns FORSKNING

TEMA: LOVEN OM
KVOTERING
I ARBEIDSLIVET

2011

Nr. 2

Tidsskrift for kjønnsforskning eies av
KILDEN og utgis i samarbeid med Universitetsforlaget



Pris: 120,-
Returuke: 32



INTERPESSE NORGE
02

UNIVERSITETSFORLAGET

TIDSSKRIFT FOR KJØNNSFORSKNING

ÅRGANG 35, NR. 2 – 2011

ISSN 0809-6341 (PRINT) / 1891-1781 (ONLINE)

ANSVARLIG REDAKTØR REDAKTØR
Agnes Bolsø Hilde Danielsen

REDAKSJONSSEKRETÆR
Toril Enger

REDAKSJONENS ADRESSE
KILDEN, Stensberggata 25, NO-0170 Oslo
tidsskrift@kilden.forskningsradet.no
Tlf.: (+47) 22 03 80 80

Mathias Danbolt	REDAKSJONSRÅD	
Don Kulick	Anne Britt Flemmen	Jorid Hovden
Toril Moi	Ulla-Britt Lilleaas	Jørgen Lorentzen
Bente Rosenbeck	Ellen Mortensen	Cecilie Basberg Neumann
Maria Zackariasson	Dorte Marie Søndergaard	Mari Teigen
	Helene Aarseth	

EIER

KILDEN informasjonssenter for kjønnsforskning, Stensberggata 25, NO-0170 Oslo

UTGIVER

© Universitetsforlaget AS, Postboks 508 Sentrum, NO-0105 Oslo.
Administrasjon av rettigheter og salg av enkeltartikler ivaretas av forlaget på vegne av KILDEN.

ABONNEMENT

Tidsskrift for kjønnsforskning kommer fire ganger i året. Abonnementspriser (NOK):
INSTITUSJON 625,- PRIVAT 440,-
STUDENT 285,- E-ABONNEMENT 625,-
Les mer om e-abonnement og bestilling av nyhetsvarsling på www.idunn.no.
Abonnement kan bestilles fra Universitetsforlaget AS
Kundeservice, Pb. 508 Sentrum, NO-0105 Oslo,
(+47) 24 14 75 00 eller
abonnement@universitetsforlaget.no.

RETTIGHETER

Artikler gjengitt i tidsskriftet reguleres av bestemmelser gjengitt i *avtale om normalkontrakt for utgivelse av litterære verk i tidsskrift* av 10. november 2010 mellom Den norske Forleggerforening og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.
Avtalen kan leses i sin helhet på: <http://www.nffo.no>.
Artikler gjengitt i tidsskriftet vil bli lagret i forlagets database og gjort tilgjengelig på Universitetsforlagets bestillingssystem for elektronisk distribusjon av tidsskrifter (www.idunn.no).

MANUS

Retningslinjer for levering av manus står beskrevet på siste side.

DESIGN

Terese Moe Leiner

SATS

Brødr. Fossum AS

TRYKK OG INNBINDING

AIT Otta AS



Medlem av Norsk Tidsskriftforening: www.tidsskriftforeningen.no
Tidsskrift for kjønnsforskning utgis med støtte fra Norges forskningsråd.

OMSLAGSILLUSTRASJON: (Foto: © Kerstin Mertens / Samfoto)

Innhold

ARTIKLER

- 84 Mari Teigen ★ Kvoteringstradisjon og styringsekspanasjon
- 102 Siri Øyslebø Sørensen ★ Statsfeminismens møte med næringslivet
Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvolering i bedriftsstyrer som politisk reform
- 120 Fredrik Engelstad ★ Kan kjønnskvolering i næringslivet forsvares?
En normativ analyse

KOMMENTAR

- 141 Jorunn Økland ★ Skaper ordet hva det nevner?
Poststrukturalisme som språk teori og universalforklaring
- 148 Ellen Mortensen ★ Farbare (om)veier?
Om dekonstruktive og poststrkturalistiske strategier i kjønnsforskningen
- 154 Cathrine Holst og Helene Aarseth ★ Poststrukturalisme og kjønnsforskning –
slik to sosiologer ser det.

BOKANMELDELSE

- 169 Gerd von der Lippe: *Et kritisk blick på sportsjournalistikk.*
Medier og idrett i en globalisert verden ★
Omtale ved Fredrik Langeland

Kjære leser

Du holder i hendene det første av to temanumre om kjønn og ledelse. Ved den åpne invitasjonen til å sende inn manuskripter til et slikt temanummer, fikk vi inn mange lovende bidrag som vi gjerne ville føre fram mot publisering. Dette første nummeret er viet den internasjonalt oppsiktsvekkende kvoteringsloven, som har gitt norske ASA-bedrifter opp mot 40 prosent kvinner i styrene. I tre artikler studeres og diskuteres de politiske prosesser som førte til en lovbestemmelse, samt de juridiske og filosofiske dilemmaer lovforslaget gir opphav til. Artiklene er selvsagt interessante for dem som ønsker å få belyst mange sider ved denne spesielle loven, og kan også ha konkret politisk nytteverdi når norske politikere nå diskuterer om andre typer bedrifter også skal omfattes av en tilsvarende lov.

Da kvinneforskningen tok form ved norske universiteter på 1970-tallet, var det ikke først og fremst kvinner i næringslivsledelse som var tema. På Institutt for sosiologi i Trondheim laget for eksempel studentene sitt eget kvinnesosiologiske seminar kalt «Kvinner og produksjon», hvor student Elin Kvande snakket under overskriften «Kvinner som reservearmé under kapitalismen». De andre overskriftene i seminaroppsettet indikerer også fokusering på de mindre privilegerte. Kvande ble etter hvert professor i sosiologi ved NTNU og en kjent norsk forsker på spørsmål om kjønn, organisasjon og ledelse. Det var ikke den gang lett å spå at mangel på likestilling i styring av kapitalis-

tisk produksjon skulle bli et viktig tema for kvinneforskningen fra midten av 1980-tallet og framover. Men slik ble det. Hvis vi skal bruke Siri Øyslebø Sørensens begrep i artikkelen hun har i herværende tidsskriftnummer, kan vi kanskje si at «næringslivsfeminismen» har satt seg både i næringsliv, forskning og politikk?

Flere av artiklene i de to tidsskriftnumrene om ledelse gir historiske tilbakeblikk. En som leser begge numrene vil kunne danne seg et inntrykk av feltets skiftende problemstillinger og perspektiver.

I 1993, mens *Tidsskrift for kjønnsforskning* ennå het *Nytt om kvinneforskning*, ble det utgitt et temanummer om kjønn i organisasjon og ledelse (1/93). Det inneholdt elleve artikler. Flere av forfatterne er ennå aktive i feltet, selv om ingen av dem har fagfelleverderte bidrag i de to temanumrene vi nå publiserer. At vi likevel har fått mange innsendte bidrag, kan være et signal om at det har vært rekruttering til feltet de seneste tiårene. Interessen for å sende inn skyldes også to samarbeidsprosjekter finansiert av Norges forskningsråd i kjølvannet av kvoteringsloven. Et av prosjektene ledes av Fredrik Engelstad ved Institutt for samfunnsforskning, det andre av Agnes Bolsø ved Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU. De tre forfatterne som skriver om kvoteringsloven i denne utgaven av tidsskriftet, har alle tilknytning til disse prosjektene. Artiklene overlapper nødvendigvis noe, spesielt gjelder dette inn-

ledningsvis hvor de introduserer loven. Slik må det nesten være. Et tidsskrift er ikke en antologi, og artiklene må kunne gå ut i verden på egne ben og alene.

Forskningsleder Mari Teigen ved Institutt for samfunnsforskning belyser norsk tradisjon for kvotering generelt, og den nye kvoteringsloven spesielt. Hun diskuterer en norsk likestillingspolitisk tradisjon for ikke-innblanding overfor næringslivet og grensen mellom politikk og økonomi. Norsk kvoteringslovgiving har spredt seg fra politikkfeltet til økonomifeltet, og flere land arbeider fram lignende lover. Teigen tar opp temaer som global spredning, håndheving av loven og kommenterer også omregistreringer fra ASA til AS.

Ph.d.-student Siri Øyslebø Sørensen ved Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU, skriver først og fremst om prosessen med å vedta loven. Basert på et bredt tilfang av empirisk materiale og ved hjelp av Michel Foucaults begrep om styringsmentalitet og Bruno Latours handlingssteori ser hun i detalj på den politiske prosessen. Øyslebø Sørensen utfordrer den velkjente fortellingen at statsfeminismen brer seg, og peker på betydningen av likestillings- og mangfoldsstenking innenfor næringslivet selv. Hun antyder at det er på tide å revidere forståelsen og anvendelsen av konseptet «statsfeminisme».

Professor og forsker ved Institutt for samfunnsforskning, Fredrik Engelstad, diskuterer kvotering i næringslivet som et inngrep i den private eiendomsretten og spør om det kan forsvares, og i så fall hvordan. Som empirisk materiale bruker han først og fremst Odelsingsproposisjon nr. 97 (2002–2003), som han leser i lys av tre ulike teorier; radikal libera-

lisme, utilitarisme og John Rawls teori om rettferdighet som rimelighet. Et sentralt spørsmål er om kvotering til styrer kan være et virkemiddel som styrker demokratisk likhet.

I tillegg til å by på disse innsiktsfulle artiklene, publiserer vi også nye innlegg i den særdeles interessante debatten om feltet «tverrfaglig kjønnsforskning». Det er et felt med mange forskere etter hvert, men er det også et fag i egen rett, og hva skal i så fall utgjøre det teoretiske grunnlaget for dette faget? Hvilken rolle har poststrukturalismen i denne sammenhengen? Hva er forholdet mellom kjønnsforskning som eget felt/fag og kjønnsforskning i fagdisiplinene? Vi tror lesere som er opptatt av slike spørsmål, vil finne at innleggene til Jorunn Økland, Ellen Mortensen, Cathrine Holst og Helene Aarseth er intet mindre enn *cliff hangere*. Vi venter spent på innlegg til neste nummer! Kanskje noen vil lese Fredrik Langelands anmeldelse av Gerd von der Lippe bok *Et kritisk blikk på sportsjournalistikk* i lys av denne debatten.

Det neste temanummeret om organisasjon og ledelse vil være innrettet på spørsmål som har med lokal kontekst, lokale prosesser og styreromsdynamikk å gjøre. Redaksjonssekretariatet i KILDEN melder at temanummeret om ledelse fra 1993 er det som fortsatt etterspørres mest av de etter hvert mange utgaver av det norske tidsskriftet for kjønnsforskning. Vi håper det betyr at vi vil ha et relativt stort og interessert publikum for de to temanumrene som nå kommer.

God lesning!

Agnes Bolsø og Hilde Danielsen



ARTIKLER

Av MARI TEIGEN

Kvoteringstradisjon og styringsekspansjon

Internasjonalt har kjønnskvaltering igjen blitt gjenstand for stor oppmerksomhet. Mens kvotering i politikken har spredd seg globalt, er kvotering i næringslivet en i utgangspunktet norsk reform, men også den er nå inne i en spredningsbølge. Denne artikkelen beskriver og drøfter den nye kvoteringsloven. Og hovedspørsmålet er om, og i tilfellet på hvilke måter, loven utfordrer en norsk likestillingspolitisk tradisjon for ikke-innblanding overfor næringslivet.

I Norge nådde kvoteringspolitikken et høydepunkt på 1980-tallet. Da innførte flere av de politiske partiene kvoteringsordninger, kvotering til offentlige styrer, råd og utvalg ble regulert gjennom likestillingsloven, og ordninger for positiv særbehandling ble etablert i arbeidslivet (særlig offentlig sektor) og ved opptak til utdanning. På 1990-tallet avtok entusiasmen for kvotering av i Norge. Likeledes var positiv særbehandling et hett og svært kontroversielt tema i USA, som lenge hadde vært i front i etableringen av slike ordninger. Her ble det avholdt folkeavstemninger om «affirmative action» / positiv særbehandling, noe som i flere stater førte til en avvikling av disse. Innenfor EU-systemet dukket det på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet opp flere saker som reflekterte motstand mot ordninger for positiv særbehandling og tvil om gyldigheten av disse (se Teigen 2003:11–12). Amsterdamtraktaten (art. 141 (4)) bekrefter lovligheten av tiltak for positiv særbehandling (Vigerust 1999), som la grunnlag for videreføringen av den norske politikken. At motstanderne styrket sin stilling, samtidig som tilhengerne ble mer usikre på ordningenes berettigelse, framsto som typisk for situasjonen midt på 1990-tallet.

Samtidig fant det sted en voldsom global spredning av kvoteringsordninger for å sikre kjønnsbalanse i tilgang på politisk makt. Særlig utenfor Europa har det vært en kraftig spredning av ulike former for kvotering for å sikre en jevnere representasjon av kvinner og menn i politisk beslutningstaking, dette gjelder nå over halvparten av landene i verden (Dahlerup 2006; Krook 2008; Dahlerup & Freidenvall 2010; Tripp og Kang 2010). Økt kvinnerepresentasjon i politikken støttes også av FN gjennom handlingsplanen som ble utarbeidet i forbindelse med FNs kvinnekonferanse i Beijing 1995.¹ Enkelte av de nasjonale ordningene er svært effektive og rokker i noen

grad ved de nordiske landenes likestillingspolitiske posisjon. Oversikt over kjønnsfordelingen i verdens nasjonalforsamlinger viser Rwanda på topp med 56 prosent kvinner, etterfulgt av Sverige og Sør-Afrika med 45 prosent kvinner, mens Norge befinner seg på åttende plass med 40 prosent kvinner i nasjonalforsamlingen.²

I dag ser vi konturene av noe som kan komme til å vise seg å være en lignende spredning av kvoteringsordninger som regulerer kjønnsrepresentasjon i næringslivsstyrene. Hvorvidt styrekvoteringen faktisk sprer seg til nærmet like kraftig som i politikken, og vil sette seg som varige ordninger, er det for tidlig å si noe sikkert om. Det er likevel interessant å merke seg at den norske innovasjonen med kvotering i næringslivet ikke bare har skapt debatt utenfor Norge, men også fått sine avleggere i land som Frankrike, Spania og Island. Lignende lover foreligger i dag som lovforslag i en rekke land og er også heftig debattert i overnasjonale beslutningsfora som i EU og Europarådet (Vinnicombe mfl. 2008; Terjesen mfl. 2009; Gonzalez & Fagan, kommer).

I denne artikkelen vil jeg beskrive og drøfte noen sentrale aspekter ved den nye kvoteringsloven som regulerer kjønns sammensetningen i styrene i sentrale deler av norsk næringsliv i lys av den globale spredningen av kvotering i politikken. Spørsmålet jeg reiser, er om, og i tilfellet hvordan, loven utfordrer en norsk likestillingspolitisk tradisjon for ikke-innblanding overfor næringslivet, samt hvordan den globale spredningen av kvoteringsordninger i politikken, og nå også i økonomien, kan forstås i lys av grensene mellom politikk og økonomi, mellom statlig styring og næringslivets autonomi. Kan disse utviklingstendensene tolkes som uttrykk for at politikk- og økonomifeltene autonomi er i endring, og at de glir mer over i hverandre?

Disse spørsmålene vil bli forsøkt belyst

med en gjennomgang av noen hovedoppfatninger av hva som er feltspesifikke kjennetegn ved det politiske og det økonomiske feltet. Deretter vil jeg gi en relativt inngående beskrivelse av den norske kvoteringstradisjonen. Videre vil jeg beskrive sentrale aspekter ved den nye loven som regulerer kjønnsrammen i styrene i sentrale deler av norsk næringsliv. Deretter følger en analyse og diskusjon av hvilke faktorer og omstendigheter som ledet fram til et så vidt drastisk grep som den nye loven må kunne sies å være. Til slutt vender jeg tilbake til en drøfting av hvordan vi kan forstå de parallelle globale utviklingstendensene med spredning av kvotering i politikk og næringsliv som uttrykk for bevegelse og endring i autonomien og grenseflatene mellom disse feltene.

Representasjon og styringsrett

Norsk likestillingspolitikk har vært preget av en aktiv stat som legger til rette for likestilling. Selv om likestillingspolitikken i Norge i større grad enn i mange andre land har vært preget av aktive tiltak i form av kvotering og positiv særbehandling, er det grunn til å merke seg at politikken har vært ført innenfor stramme rammer, hvor pålagte ordninger fortrinnsvis har vært avgrenset til offentlig sektor. Den eneste formen for lovbestemt kvotering gjaldt lenge for offentlige styrever, råd og utvalg. Overfor næringslivet har hovedprinsippet vært ikke-innblanding, og henvisninger til «den private styringsretten» har markert en viktig grense for den statlige likestillingspolitikken.

De siste ti årene har det imidlertid vært tegn til bevegelse i forhold til «ikke-innblandingslinjen». For det første innebar revisjonen av likestillingsloven fra 2002 en utvidelse av aktivitetsplikten til også å gjelde for arbeidsgivere og partene i arbeidslivet med et krav om å arbeide «aktivt og målrettet for å fremme like-

stilling».³ For det andre innebærer den nye kvoteringsloven, som ble vedtatt i 2003, en tydelig utvidelse i forhold til næringslivets likestillingsforpliktelser. Begge disse endringene kan tolkes som uttrykk for en økende statlig inngripen overfor næringslivet.

Det er noen kjennetegn ved det politiske og det økonomiske feltet som står særlig sentralt. Noe forenklet kan vi si at politikken sentrale oppgave er å utvikle systemer for fordeling av goder og byrder i samfunnet, og være en arena for vurderinger, meninger og debatt. Mens næringslivets sentrale oppgave er å sikre verdiskapning, produktivitet og effektivitet. Anerkjennelse av betydningen av representasjon har vært særlig tett forbundet med politikken (se f.eks. Pitkin 1968; Shapiro mfl. 2009). En hovedtilnærming innenfor representasjonsteori vektlegger deskriptiv- eller grupperepresentasjon, det vil si en antagelse om at representantene i størst mulig grad bør speile befolkningen etter sentrale kjennetegn som kjønn, klasse, alder og geografi (se Narud & Valen 2007). Prinsippet om deskriptiv representasjon har hatt en særlig sterk stilling i norsk politikk.

For næringslivet gir prinsippet om den private styringsretten en annen begrunnelsestradisjon i forhold til representasjon. I snever forstand innebærer den private styringsretten eiernes rett til å bestemme i forhold til sine eierandeler. For eksempel kan arbeidsgivers styringsrett forstås som avledet av eiendomsretten (Engelstad 2011). I forhold til styre-representasjon er det med andre ord eierandeler som har «rett» til å være representert, men hva som kjennetegner eierne, er i en viss forstand ikke et relevant anliggende. I et utvidet perspektiv har retten til representasjon i bedriftsstyrer inkludert ansattes representasjon, slik som regulert gjennom aksjelovens bestemmelse fra 1972 (Bergh 1983; Hagen 2010; Engelstad 2011). Det kan imidlertid

ikke uten videre argumenteres for at det eksisterer en direkte parallell mellom ansattes representasjon i bedriftsstyrer og krav om kjønnsbalanse i de samme styrene. I noen tilfeller vil kjønnsbalanse i bedriftsstyrer kunne begrunnes i lys av bedriften, men det er ikke hovedregelen. Begrunnelsene for kjønnsbalanse i næringslivsstyrer har derfor vært koblet til rettferdighets-, rimelighets- og lønnsomhetsbetraktninger av hva vi kan omtale som en mer allmenn og samfunnsmessig plan (se Teigen 2002; Evenrud 2010).

Et viktig spørsmål er om ekspansjonen av representasjonskrav til næringslivets styrerom og det faktum at loven har fått internasjonal oppmerksomhet i store deler av Europa, kan tolkes som uttrykk for at politikkenes representasjonshensyn er i ferd med å «smitte over på» næringslivet. En parallell og motsatt tendens gjelder om politikken i økende grad preges av økonomiske lønnsomhetshensyn, for eksempel i form av liberalisering og New Public Management (Christensen & Lægreid 2007). Dette kan forstås som uttrykk for at grensene mellom den politiske og den økonomiske sfære er blitt mer utydelige.

Kvoteringsradisjonen

I norsk likestillingspolitikk har ulike former for kjønnskvolering stått sentralt. Inntil nylig har imidlertid eksisterende ordninger vært konsentrert om offentlig sektors myndighetsområde. Den følgende gjennomgangen vil gi et overblikk over omfanget av ordninger og når de ble etablert i tid.

Norge har både internasjonalt og i forhold til de andre nordiske landene stått i en særstilling når det gjelder etableringen av ulike ordninger for kvoterings og positiv særbehandling. Kvoteringsordninger har vært et mye brukt virkemiddel i norsk likestillingspolitikk. I tillegg har kvoteringsterminologien i seg selv vært

mindre kontroversiell og har vært brukt om et bredere sett av ordninger enn de som strengt tatt innebærer direkte kvoterings. I streng forstand vil kjønnskvolering si ordninger hvor det angis en fast kvote for hvor høy andel av det underrepresenterte kjønn som skal inneha bestemte posisjoner, og hvor det iverksettes virkemidler som sikrer at kvoten blir fylt. Men i praksis har kvoteringsterminologien vært brukt om et langt større felt av ordninger for positiv særbehandling. Skillet mellom «radikale» og «moderate» ordninger illustrerer dette. Positiv særbehandling i moderat utforming finner vi først og fremst ved rekruttering til utdanning og arbeidsliv. Slik særbehandling innebærer i hovedsak ordninger som åpner for at søkere av det underrepresenterte kjønn gis fortrinnsrett ved like og tilnærmet like kvalifikasjoner. Radikal kvoterings har gjerne vært forstått som ordninger der søkere av det underrepresenterte kjønn foretrekkes inntil kvoten er fylt, for eksempel under den forutsetning at de tilfredsstiller krav om minimumskvalifikasjoner. Dette er eksempelvis gjeldende prinsipp ved utvelgning til politiske verv, ved styre- og utvalgsrepresentasjon oftest formulert som et krav om 40 prosent representasjon av hvert kjønn (Teigen 2003).

I løpet av de siste tretti årene er det i Norge utviklet et omfattende system av kvoteringsordninger. De ordningene som finnes i dag, kan sorteres i tre hovedtyper: fortrinnsrettsordninger, opprykksordninger og minimumsrepresentasjon.

Ved rekruttering (ansettelser og forfremmelser) i stat og kommune samt i enkelte private virksomheter og ved opptak til en del utdanninger med skjev kjønnsfordeling er tiltak for positiv særbehandling utformet som *fortrinnsrettsordninger*. Når det gjelder rekruttering, er ordningene gjerne regulert gjennom avtaleverket. De er da formulert enten som en regel om at søkere av det underrepresenterte

kjønn skal foretrekkes ved like eller tilnærmet like kvalifikasjoner. Ved opptak til en rekke utdanninger gjelder en regel om fortrinnsrett for søkere av det underrepresenterte kjønn ved poenglikhet. Fortrinnsrettsordninger kjenne- tegnes ved at preferansen for søkere av det underrepresenterte kjønn aktiviseres i de situasjoner hvor to likt kvalifiserte kandidater konkurrerer om den samme posisjonen, som hovedregel vil det si i favør av den kvinnelige kandidaten.⁴ Dette er forsiktige former for positiv særbehandling, som i hovedsak er direkte tilpasset et prinsipp om likebehand- ling.

En annen hovedform for positiv sær- behandling er opprykksordninger som inne- bærer at søkere av det underrepresenterte kjønn forbedrer sine tildelingssjanser ved at de direkte forflyttes oppover i en ellers gitt range- ring. Slike ordninger finner vi fortrinnsvis ved utdanningsopptak til høyskoler og universitet. Ordningene finnes i to former: som tilleggspoeng til søkere av det underrepresenterte kjønn, eller som øremerking av studieplasser eller stillinger for søkere av det underpre- senterte kjønn. Innenfor det norske utdan- ningssystemet finnes det ordninger med til- leggs-poeng først og fremst til fordel for kvinner, særlig ved opptak til enkelte ingeniør- faglige utdanninger, hvor kvinnelige søkere gis to tilleggspoeng. Øremerking av stillinger og studieplasser har de siste årene vært prøvd ut som «strakstiltak» for å få fram kvinner på sterkt mannsdominerte områder innenfor høyere utdanning. Ved opptak til studiene for datateknikk og kommunikasjonsteknologi ved NTNU har det vært praktisert en egen kvote for kvinnelige søkere, hvor et begrenset antall stu- dieplasser er forbeholdt kvinnelige søkere som tilfredsstiller minst 90 prosent av gjeldende

opptakskrav. En tidligere ordning med øre- merking av professorater og post doc-stillinger ble avvirket som følge av EFTA-domstolens vedtak i 2003, som konkluderte at gjeldende praksis med øremerking av stillinger er i strid med Norges EØS-rettslige forpliktelser.

Regler om *minimumsrepresentasjon* skiller seg fra ordningene skissert over ved at det stil- les direkte krav om kjønns sammensetningen i form av kvoter; for eksempel 50–50, 40–60, 30–70 eller andre fordelingsprosenten. I norsk politikk har fem av de syv partiene som er representert på Stortinget, ordninger for kan- didatkvoter og/eller partiinterne kvoter som regulerer kjønns sammensetningen. I Høyre og Fremskrittspartiet finnes det ingen form for kjønnskvoltering. I Venstre, det første partiet som innførte kjønnskvoltering (i 1974), gjelder ordningen kun for interne styringsorganer. Den eneste formen for lovregulert kvotering var lenge regulert gjennom likestillingsloven og gjaldt for kjønns sammensetningen i det offentlige utvalgssystemet. I likestillingslovens § 21 heter det:

Når et offentlig organ oppnevner eller vel- ger utvalg, styrer, råd, nemnder m.v. med 4 medlemmer eller flere, skal hvert kjønn være representert med minst 40 prosent av med- lemmene. Kommuneloven fra 1992 stiller parallelle krav for representasjon i politiske utvalg, med full anvendelse fra kommune- valget i 1995 (Guldvik 2005).

I 2003 vedtok Stortinget gjennom den sel- skapsrettslige lovgivningen⁵ et parallelt krav om kjønnsrepresentasjon i styrene for allmennaksjeselskapene, samt ulike offentlig eide virksomhetstyper.⁶

Tabell 1. Oversikt over gjeldende ordninger for kvotering og positiv særbehandling

Samfunnsfelt	Ordning	Innført	Prosedyre
Utdanning	Fortrinnsrett	Videregående skole, 1982; NHH (Norges Handelshøyskole), 1980	Kandidater av det underrepresenterte kjønn gis fortrinnsrett ved like kvalifikasjoner, det vil si ved likt antall studiepoeng.
	Opprykk	NTNU (Norges teknisk naturvitenskapelige universitet), 1981 (tilleggs-poeng) 1997 (Institutt for datateknikk, øremerking av studie-plasser)	Tilleggs-poeng til søkere av det underrepresenterte kjønn; øremerking av studie-plasser for kandidater av det underrepresenterte kjønn, som ikke er mer enn 10 prosent svakere enn poenggrensen for opptak, får tilbud om studie-plass.
Arbeidsliv	Fortrinnsrett	Staten, 1981; kommunene, 1985	Ved rekruttering og forfremmelser gis søkere av det underrepresenterte kjønn fortrinnsrett ved like eller tilnærmet like kvalifikasjoner.
Politikk	Minimums-representasjon	Venstre ¹ 1974; SV 1975; Arbeiderpartiet 1983; Senterpartiet 1989; KrF 1993	Minimumsrepresentasjon, det vil si et krav om minst 40 prosent av hvert kjønn, regulerer sammensetningen av valglistene og partiinterne styringsorganer.
Organisasjoner	Minimums-representasjon	LO 2005	Minimumsrepresentasjon, det vil si et krav om minst 40 prosent av hvert kjønn, regulerer sammensetningen av beslutningsorganer, så langt det er mulig å gjennomføre.
Offentlige styrever, råd og utvalg	Minimums-representasjon	Første regulering av kjønns-sammensetning i likestillingsloven, 1981; 40 prosentregel, 1988; Kommuneloven, 1992	Minimum 40 prosent av hvert kjønn skal være representert i offentlig oppnevnte styrever, råd og utvalg
Bedriftsstyrever	Minimums-representasjon	Vedtatt for allmennaksjeselskap, statlige og interkommunale selskap 2003; for kommunale selskap og samvirkebedriftene, 2009	Minimum 40 prosent av hvert kjønn skal være representert i styret.

1. Kvoteringsbestemmelsen gjelder kun for interne styringsorganer.

Kjønnskvalifisering i næringslivet

Det siste tilskuddet til den norske kvalifiseringspolitikken, som i særlig grad opptar oss her, ble vedtatt av Stortinget i 2003 og krever en representasjon på minst 40 prosent av hvert kjønn i et bredt spekter av næringslivsstyrer. Mye oppmerksomhet har dreid seg om allmennaksjeselskapene,⁷ og da særlig de børsnoterte selskapene, men lovgivningen rekker videre. Lovformuleringen er som følger:

Allmennaksjeloven

§ 6-11a. Krav om representasjon av begge kjønn i styret

(1) I styret i allmennaksjeselskap skal begge kjønn være representert på følgende måte:

Har styret to eller tre medlemmer, skal begge kjønn være representert.

Har styret fire eller fem medlemmer, skal hvert kjønn være representert med minst to.

Har styret seks til åtte medlemmer, skal hvert kjønn være representert med minst tre.

Har styret ni medlemmer, skal hvert kjønn være representert med minst fire, og har styret flere medlemmer, skal hvert kjønn være representert med minst 40 prosent. Reglene i nr. 1 til 4 gjelder tilsvarende ved valg av varamedlemmer.

(2) Første ledd omfatter ikke styremedlemmer som skal velges blant de ansatte etter § 6-4 eller § 6-37 første ledd. Når det skal velges to eller flere styremedlemmer som nevnt i første punktum, skal begge kjønn være representert. Det samme gjelder for varamedlemmer. Annet og tredje punktum gjelder ikke dersom et av kjønnene utgjør mindre enn 20 prosent av

samlet antall ansatte i selskapet på det tidspunkt valget skjer.

Kvalifiseringskravet er formulert på samme måte for styrene i statseide, kommunale og interkommunale selskaper, samt for samvirkebedriftene. Iverksatt for statseide og interkommunale selskaper i 2004, for nyetablerte allmennaksjeselskaper i 2006, for etablerte allmennaksjeselskaper i 2008, og for kommunale selskaper og samvirkebedriftene i 2009. Loven innebærer dermed at det skal være kjønnsbalanse i styrene for svært mange av de bedriftene som i dag utgjør de mest sentrale aktørene i norsk næringsliv.

Loven innebærer et drastisk grep for å fremme likestilling i næringslivet, og framstår som et brudd i forhold til en likestillingspolitisk tradisjon for ikke-innblanding i næringslivets anliggender. En parallell tendens til en større innblanding i næringslivets likestillingsansvar kom i forbindelse med revisjonen av likestillingsloven i 2002, der aktivitetspliktens virkeområde (jf § 1a) ble utvidet fra å være avgrenset til offentlig virksomhet, til også å gjelde arbeidsgivere og arbeidslivets organisasjoner, som fra dette har vært pålagt å arbeide «aktivt, målrettet og planmessig» for å oppnå likestilling, samt i årsberetningen å redegjøre for likestillingssituasjonen i egen virksomhet. Næringslivets aktivitetsplikt er med andre ord relativt ny og innført nærmest parallelt med kvalifiseringsloven for bedriftsstyrer.⁸

Politisk prosess

Forslaget om kjønnskvalifisering til bedriftsstyrer ble første gang framsatt i 1999 i forbindelse med en større revisjon av likestillingsloven. Det ble fremmet av en borgerlig mindretalls koalisjonsregjering (Bondevik I) bestående av Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Venstre. Det forslaget som ble lagt fram, foreslo at



(Foto: Istockphoto)

minst 25 prosent av hvert kjønn skulle være representert i alle norske bedriftsstyrer. En slik lovgivning var da tenkt som en revisjon og en utvidelse av likestillingslovens § 21s krav om at det skal være minst 40 prosent av hvert kjønn i alle offentlig oppnevnte styrer, råd og utvalg (se Teigen 2002; McClimans & Langvasbråten 2009). Etter en nærmere vurdering av de juridiske aspektene ved en slik regulering ble forslaget tatt ut av revisjonen av likestillingsloven. Denne førte til at det ble fremmet forslag om at en slik regulering burde plasseres innenfor selskapslovgivningen. I tillegg ble kvote målsettingen utvidet fra 25 til 40 prosent, med den begrunnelse at den burde harmonere med kravet til offentlige utvalg med videre i likestillingslovens § 21.

I 2003 vedtok Stortinget at styrene i allmennaksjeselskapene samt de offentlige eide selskapene skulle være representert med minst 40 prosent av hvert kjønn. Loven ble fremmet av regjeringen Bondevik II, som var en borgerlig koalisjonsregjering bestående av Kristelig Folkeparti, Høyre og Venstre. For offentlig eide foretak ble reglene om kjønnsrepresentasjon iverksatt fra januar 2004. For disse selskapene var da allerede målet om kjønnsbalanse oppnådd. For allmennaksjeselskapene ville 40-prosentkravet innebære en langt større omstilling, i tillegg til at forslaget her også var langt mer kontroversielt. En noe mer omstendelig prosess ble derfor valgt. Loven ble først vedtatt med forbehold om at dersom kjønns sammensetningen i styrene nådde kvotemålsettingen i løpet av sommeren 2005, ville ikke loven bli iverksatt. Da denne tidsfristen løp ut, var målsettingen imidlertid langt fra oppnådd. Den nye arbeiderpartiregjeringen, ledet av Jens Stoltenberg, besluttet derfor i statsråd desember 2005 at loven om kjønnsrepresentasjon i allmennaksjeselskapenes styrer skulle tre i kraft januar 2006. Den fikk da umiddelbar virkning for nyetablerte selskaper fra januar 2006. For allerede etab-

lerte allmennaksjeselskaper ble det gitt en overgangsperiode på to år, altså med full ikrafttredelse fra januar 2008.

Det tok med andre ord nærmere seks år fra loven ble vedtatt til den var fullt virksom. Om vi tar med den politiske prosessen og de lovforberedende rundene i forkant av Stortingets beslutning, tok det nærmere 10 år fra regjeringen første gang fremmet saken til den trådte fullt ut i kraft. Det at den politiske beslutningsprosessen dro såpass ut i tid, avspeiler ikke minst kontroversene som utspilte seg om en slik kvoteringsregel.

Offentlig debatt

Kvoteringsloven ble vedtatt etter en langvarig politisk prosess, med mye politisk tautrekking, og intense offentlige debatter med høy medieprofilering. Samtidig ble loven vedtatt av et bredt flertall på Stortinget, bestående av samtlige politiske partier med unntak av Fremskrittspartiet. Analyse av den offentlige debatten viser en tydelig polarisert debatt (Cvijanovic 2009). Motstanderne var i hovedsak representert ved næringslivsledere og representanter for arbeidsgiverorganisasjonene, mens tilhengerne var representert ved politikere, ofte sentralt plassert i regjeringen. Politikerne på tilhengersiden representerer et bredt spekter av de politiske partiene, det vil i hovedsak si fra Arbeiderpartiet, Høyre og Kristelig Folkeparti (Cvijanovic 2009). Rettferdighetsproblematikk var et hovedanliggende både blant motstandere og tilhengere. Mens motstanderne argumenterte for rettferdighet i betydningen eiernes private styringsrett og autonomi, la tilhengerne vekt på rettferdighet i betydningen omfordeling av goder og at særbehandling er et nødvendig tiltak for å oppnå likestilling. Også nytteargumenter sto sentralt i debatten. Det ble foretatt noen nye koblinger mellom næringslivets lønnsomhetslogikk og det som ble framstilt som kvinners særlige

bidrag i form av feminine verdier. Slik ble likestillingsmålsettinger forstått i tråd med næringslivets lønnsomhets- og effektivitetskrav (se Sørensen 2011). Motstanderne på sin side fryktet at krav om kjønnsbalanse vil gå utover lønnsomheten fordi det ville bli vanskelig å finne nok kvalifiserte kvinnelige kandidater til styreverv.

Den personlige faktor

Det at den politiske prosessen som førte fram til vedtak og full iverksetting av loven om kvotering i styrene til offentlige eide selskaper og allmennaksjeselskapene, tok nærmere 10 år, skyldtes med andre ord ikke minst at lovforslaget var kontroversielt, også innad i partiene som fremmet det. Betydningen av den personlige faktor i de politiske prosesser som utspant seg, var antagelig avgjørende. For det første for at lovforslaget i det hele tatt ble fremmet, og for det andre for at loven til slutt ble vedtatt.

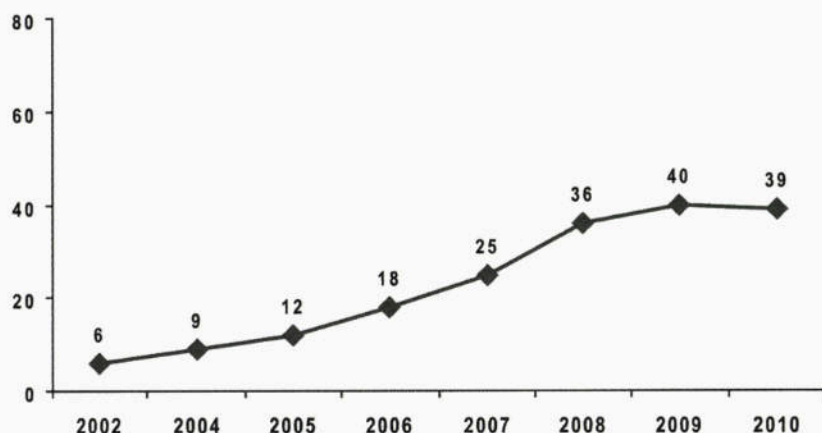
En lovbestemt kjønnskvolterering av norske bedriftsstyrer ble første gang fremmet av likestillingsminister Valgerd Svarstad Haugland fra Kristelig Folkeparti i 1999.⁹ Det at denne saken, som lett kan assosieres som tradisjonelt sosialdemokratisk, ble fremmet av en minister fra Kristelig Folkeparti, bidro antagelig til å forvirre og i noen grad forstyrre de typiske posisjoneringene i en slik debat. Da kvotering i bedriftsstyrer først ble lansert, var det som en løsning på mangelen av kvinner i lederposisjoner i næringslivet, et tema med særlig høy aktualitet i den offentlige likestillingspolitiske debatten på 1990-tallet. Men nettopp fordi forslaget om kvotering i bedriftsstyrer var et overraskende utspill fra en KrF-statsråd, er det grunn til å spekulere på omstendighetene rundt saken, spesielt Hauglands rolle. Forslaget om kvotering i bedriftsstyrene kan nemlig leses som et personlig-politisk utspill for å gjenopprette likestillingsminister Hauglands og regjeringens tillit i forhold til målsettingen

om å fremme likestilling. Tilliten var på denne tiden meget svak som en følge av at Kristelig Folkepartis hjertesak, kontantstøtten, var meget omdiskutert og av mange ble oppfattet som et kraftig likestillingspolitisk tilbakeslag. Den sterke motstanden mot kontantstøtteordningen i den offentlige debatten, særlig blant kvinner, skapte problemer for Hauglands legitimitet som likestillingsminister. Det sterke trykket som ble lagt inn for å få gjennom kvoteringsforslaget, først av Haugland som likestillingsminister i Bondevik I-regjeringen, og videre av likestillingsminister Laila Dåvøy i Bondevik II, kan tolkes som en viktig markering av at det hersker partipolitisk enighet om norsk likestillingspolitikk.

I sakens siste oppløpsrunde var det imidlertid særlig næringsministeren og høyremannen Ansgar Gabrielsens rolle som ble tillagt vekt. I korthet gikk den ut på at Gabrielsen ga et intervju i Norges største avis VG (22.2.2002), like i forkant av regjeringens endelige behandling av saken. I VG uttalte Gabrielsen at han var «møkk lei mannsdominansen i næringslivet».¹⁰ Dette utspillet bidro antagelig til å binde opp de mer skeptiske representantene i regjering og storting. Gabrielsens sentrale rolle er også i stor grad bekreftet av ham selv (se intervju i *Magma* nr. 7, 2010, se også Sørensen 2011). Loven ble dermed vedtatt av et bredt flertall, med unntak av FrP-representantenes stemmer.

Endringer i kjønns sammensetningen

Kvoteringsloven som regulerer kjønns sammensetningen i styrene i sentrale deler av norsk næringsliv, er formulert på samme måte, men hjemlet i ulike lover avhengig av eierform. Det vil for eksempel si kommuneloven for kommunale og interkommunale selskaper, samvirkeoven for samvirkebedriftene og allmennaksjeloven for allmennaksjeselskapene. Kvoteringsloven har uten tvil ført til



Figur 2. Prosentandel kvinner i allmennaksjeselskapenes styrever 2002–2010

store endringer i kjønns sammensetningen av allmennaksjeselskapenes styrever. Det er illustrerende for situasjonen på midten av 1990-tallet at det ikke fantes statistikk som registrerte kjønns for styremedlemmene i bedrifts-styrene. Hovedinntrykket var likevel at det så godt som ikke fantes kvinner i næringslivets styreverom. Det skulle imidlertid ikke mye tellerarbeid til før det ble klart at norske styreverom nesten utelukkende var forbeholdt menn. Mindre enn 5 prosent av styverrepresentantene var kvinner (ECON 2003). Etter hvert ble statistikken etablert, og tall fra 2002 viste 6 prosent kvinner i allmennaksjeselskapenes styrever, deretter økte kvinneandelen jevnt fram til full iverksetting. Tallene for 2008, da loven skulle være gjeldene for alle allmennaksjeselskapenes styrever, viste 36 prosent kvinner, tallene for 2009 viste 40 prosent kvinner, og i 2010 var det et svakt fall til 39 prosent (se figur 2). Det er grunn til å forvente noe variasjon når det gjelder kjønns sammensetningen av styrene, selv når alle de berørte selskapene oppfyller lovens krav. For det første fordi kravene er noe moderert i forhold til ansattes representasjon i virksomheter med mindre enn 20 prosent av det ene kjønns blant de ansatte. I tillegg bidrar kravene til representa-

sjon i de minste styrene også til å trekke gjennomsnittet noe ned (se lovformuleringen).

Det har vært en nærmest påfallende stabilitet i kvinneandelen i aksjeselskapenes styrever, andelen kvinner har her holdt seg på i overkant av 15 prosent i nærmere ti år. Det er med andre ord lite som tyder på at økningen i andelen kvinner i styrene for allmennaksjeselskapene har bidratt til å trekke opp kvinneandelen i aksjeselskapenes styrever. Det er få tegn til at det er noen spredningsprosess på gang. Stabilitet kjennetegner også ledelsen av de største allmennaksjeselskapene. Bare 2 prosent av administrerende direktørene og 10 prosent i konsernledelsen i disse firmaene er kvinner (Heidenreich 2009).

Omregistreringer

Det er med andre ord lite som tyder på at kvoteringsloven har bidratt til grunnleggende endringer i næringslivets kjønnsstrukturer utover lovens direkte virkefelt. Samtidig er lovens virkefelt noe redusert som en følge av at det har vært et fall i antallet allmennaksjeselskaper. I 2007 endret cirka hundre selskaper status fra allmennaksjeselskap til aksjeselskap. Hva skyldes denne nedgangen? Er den et uttrykk for at selskaper endrer selskapsformen

for å unngå den formen for statlig regulering som kvoteringsloven innebærer?

Det finnes i liten grad hold for en påstand om omregistreringer som uttrykk for opposisjon mot staten. En nærmere undersøkelse av nedgangen i antallet selskaper som er registrert som allmennaksjeselskaper, tyder på at hovedgrunnen til økningen i omregistreringer fra allmennaksjeselskap til aksjeselskap i 2007 særlig skyldtes endringer i verdipapirhandelloven. Tidligere måtte verdipapirhandelsvirksomheter ha organisasjonsform som allmennaksjeselskap, dette ble endret i 2007. De viktigste grunnene for økningen i omregistreringer ser derfor ut til å være at endringene i verdipapirhandelloven muliggjorde dette, eller at det fant sted omstruktureringer i selskapet, for eksempel fusjon og nedleggelse (se Heidenreich og Storvik 2010:58–61).

Håndheving

En hovedutfordring i forhold til loven om kjønnskvoltering i selskapsstyrene gjaldt valg av sanksjoner, altså hvilken makt staten kunne sette bak kravet om minst 40 prosent av hvert kjønn i allmennaksjeselskapenes styrever. Resultatet av inngående vurderinger av hva som ville være både juridisk riktig og rimelig, var at kontroll og håndheving av reglene om kjønnsrepresentasjon i styrever skulle håndheves gjennom det alminnelige systemet for håndhevingen av selskapsrettslige regler.¹¹ Dette vil skje gjennom Foretaksregisteret i henhold til den generelle lovlighetskontroll som skal utføres etter lov om registrering av foretak.¹² Helt konkret betyr det at et selskap som ikke oppfyller kravene som stilles når Foretaksregisteret foretar sin lovlighetskontroll, i siste instans risikerer å bli tvangsoppløst. Kravet om tvangsoppløsning vil imidlertid ikke bli iverksatt før etter advarsler.¹³ I tillegg er det åpnet for økonomiske sanksjoner i form av tvangsmulkt. Det vil si at det er åpnet for at en even-

tuell tvangsoppløsning kan utsettes ved at det settes løpende tvangsmulkt inntil forholdet er opprettet.¹⁴

Etter at loven trådte i kraft, har Foretaksregisteret foretatt noen henvendelser til virksomhetene med forespørsel om hvorfor kjønnsfordelingen i styret ikke tilfredsstiller kravet om 40 prosent av hvert kjønn. Ifølge de siste opplysningene har virksomhetene redegjort for forholdene i sin virksomhet, slik at det for tiden ikke er noen virksomheter som er i Foretaksregisterets søkelys i forhold til kravene om kjønnsrepresentasjon i styret. Dermed vet vi ikke i dag om det noensinne vil bli aktuelt, og hva som da i tilfellet skal til for at myndighetene tar i bruk noen av de sanksjonene de har til rådighet for å sikre riktig kjønnsrepresentasjon i styrene. Det er grunn til å merke seg at loven ble iverksatt med et strengere krav til håndheving og sanksjonssystemer enn det som gjaldt for de parallelle kravene til kjønnsrepresentasjon i likestillingsloven og kommuneloven (McClimans & Langvasbråten 2009).

Hva skjer i Europa?

Andelen kvinner i topposisjoner i næringslivet varierer mellom land, og kvinners andel i de nordiske landene er relativt lav sammenlignet med andre land. Mannsdominans i næringslivets topposisjoner er stadig normen verden over (Birkelund & Sandnes 2003; Vianello & Moore 2004; Grosvold 2009). Denne situasjonen, kombinert med at den norske kvoteringsloven både var innovativ og effektiv, har skapt en enorm oppmerksomhet om mulighetene for å innføre lignende lovgivning og/eller reguleringer i en rekke land. En betydelig sideeffekt av loven er derfor at den har bidratt til å løfte fram og revitalisere «kvinner til ledelse»-debatten utenfor Norges grenser. Dette kommer også til uttrykk i internasjonale nyhetsma-

gasiner hvor den «spektakulære» norske loven er viet stor oppmerksomhet bare siste år i for eksempel *The Economist* (13.3.2010), *Time Magazine* (26.4.2010), *Der Spiegel*, (8.7.2010) og senest i et eget spesialnummer av *Der Spiegel* om behovet for å adoptere en norsk styrekvoteringslov. Der lyder overskriften «Warum Deutschland die Frauenquote braucht» (*Der Spiegel* (nr. 5/31.1.11)).

I noen grad har debatten om kvotering i næringslivets styrer også ført til forslag og faktisk til etablering av parallelle lovreformer i andre land. I 2007 vedtok Spania en lov om at 40 prosent av styrevervene skal reserveres det underrepresenterte kjønn i virksomheter med mer enn 250 ansatte. Loven vil være virksom fra 2015 (De Anca 2008; Gonzalez & Martinez, kommer). I 2010 vedtok Island samme lovgivning, med et krav om at alle selskaper med mer enn 50 ansatte skal ha minst 40 prosent av hvert kjønn i styret. Loven skal gjelde fra 2013. I januar 2011 vedtok Frankrike en lov som skal sikre det underrepresenterte kjønn 40 prosent representasjon i de største selskapene innen seks år. Loven skal gjelde for alle børsnoterte selskaper og alle selskaper med enten mer enn 500 ansatte eller med en omsetning på mer en 5 millioner euro. Et lovforslag om minst 33 prosent av hvert kjønn i bedriftsstyrer ble vedtatt på komiténivå i mars 2011 av det belgiske parlamentet, og vil antagelig bli vedtatt som endelig lov senere i 2011. Lignende lovforslag er for tiden heftig debattert i blant annet Tyskland og Nederland.

Hvorfor kvotering i norske næringslivsstyrer?

Det at kvoteringsloven ikke ganske enkelt avfeies som et særnorsk reguleringstiltak med liten relevans og realisme utenfor Norges grenser, er både overraskende og interessant. Dette aktualiserer også betydningen av å for-

stå bakgrunnen for at loven så dagens lys. Særlig løfter loven fram en viktig debatt om hva som kjennetegner politikken og økonomien, og om grenseoppgangene mellom dem. Det som framstår som en ekspansjon av representasjonskrav fra politikken til næringslivets styrerom, gir et viktig og konkret eksempel. Det er mulig å tolke det faktum at den norske kvoteringsloven har vekket stor internasjonal oppmerksomhet i store deler av Europa, som uttrykk for at politikkenes representasjonshensyn er i ferd med å smitte over på næringslivet. En parallell tendens til at politikken og politikkutvikling tydeligere preges av økonomiske lønnsomhetshensyn, tydeliggjør behov for debatt om hvordan vi eventuelt kan forstå slike tendenser til at grensene mellom den politiske og den økonomiske sfære glir over i hverandre.

I det følgende vil jeg peke på noen sentrale faktorer og omstendigheter som var viktige for at spørsmålet om å regulere kjønns sammensetningen i styrene for sentrale deler av norsk næringsliv ble en viktig sak som førte fram til en ny lovregulering. Spørsmålet er hva det kan komme av at ideen om kjønnskvalitetsstyring i norske bedriftsstyrer ikke ganske enkelt ble avskrevet som et overambisiøst likestillingspolitisk reguleringsframstøt og et brudd med prinsippet om den private styringsretten, men i stedet ble en lov som i vesentlig grad har endret kjønns sammensetningen i styrene til sentrale aktører i norsk næringsliv.

En viktig grunn til at debatten i det hele tatt kom på dagsorden, knytter seg til den sterke offentlige oppmerksomheten rettet mot kvinner-til-ledelse som preget det offentlige ordskiftet på 1990-tallet. Antagelsen om at det eksisterer et «glasstak» (se f.eks. Baxter og Wright 2000), en usynlig barriere for kvinner, på toppen av organisasjonshierarkiene særlig i næringslivet, har stått sentralt i denne debatten, også i Norge. Ved tusenårsskiftet viste

parallele makt- og lederskapsundersøkelser i alle de nordiske landene kun 5 prosent kvinner i næringslivets toppsjikt (Teigen og Wängnerud 2009). På mange måter framsto det relative fraværet av kvinner i lederposisjoner som særlig problematisk i de nordiske landene. Stillstand i likestillingsutviklingen på toppledernivå i næringslivet reiste tvil om gyldigheten av den likestillingspolitiske suksessen som har stått sentralt og markert en norsk og nordisk særart, blant annet omtalt som en «passion for equality» (Graubard 1986). Dette avviket mellom en høy kvinne-representasjon i politiske beslutningsfora, samtidig som både norsk og nordisk arbeidsliv har vært preget av en sterk kjønnssegregering og svak representasjon av kvinner i lederstillinger i arbeids- og næringsliv, har gått under betegnelsen «det nordiske likestillingsparadokset» (Kvande 1999). Den norske kvoteringsloven kan dermed forstås som et reguleringsframstøt direkte rettet mot å knuse glasstaket og gjenopprette bildet av den norske likestillingssuksessen.

Kvinner-til-ledelse-spørsmålet framsto dermed gjennom mange år som et akutt problem uten gode løsninger. Det som fantes av tiltak, så i liten grad ut til å virke særlig effektivt. I kjølvannet av loven ble imidlertid flere endringsbaserte prosjekter etablert. I noen grad ble tiltaksorienterte prosjekter etablert som en respons på kvoteringsstrusselen om at loven ikke ville bli iverksatt dersom næringslivet selv lyktes i å etablere kjønnsbalanse i styrerommene. Samtidig har disse tiltakene gjennom synliggjøring og lederopplæring rettet mot kvinner, som *Female Future* og *Futura*, vært viktige for å skape grunnlag for den praktiske gjennomføringen av loven.

Den tydelige oppmerksomheten i den offentlige debatten om vedvarende mannsdominans i næringslivet danner en viktig bakgrunn for at spørsmål om næringslivsinnret-

tede likestillingstiltak kom på den politiske dagsordenen. Det at debatten etter hvert kom til å handle om bedriftsstyrene, skyldtes blant annet at spørsmålet ble aktualisert på grunn av de parallelle prosessene på 1980- og 1990-tallet, med liberalisering og deregulering av deler av offentlig sektor og næringsvirksomhet. Dette inngikk i en global trend begrunnet ut fra en stigende bekymring for at styring gjennom offentlige myndigheter, ved sentralisering og regulering hadde negative samfunnsøkonomiske konsekvenser (Hagen 1997:7). Et hovedargument var at markeds-konkurranse innebærer et incentivsystem som virker gunstig inn på samfunnsøkonomiske forhold (Norman 1997). Sentrale debatter om omstrukturering, deregulering og konkurranseutsetting, deriblant om New Public Management-reformene innenfor offentlig sektor, sto sentralt i den offentlige debatten. En variant av disse debattene gjaldt de kjønns-messige og likestillingspolitiske konsekvensene, hvor særlig New Public Management ble skarpt kritisert for å forverre arbeidsbetingelsene, særlig for mange kvinner innenfor offentlig sektor (Thomas og Davies 2002; Kvande 2007). Et konkret eksempel på en (ikke-intendert) virkning av den nyliberale politikken var at dereguleringen av offentlig virksomhet innebar en innsnevring av likestillingslovens virkeområde.

En rekke virksomheter som tidligere var underlagt likestillingslovens § 21s krav om minst 40 prosent av hvert kjønn i styret, var nå fristilt. Dette gjaldt en rekke selskaper, deriblant Televerket/Telenor, Vinmonopolet, NRK, Statkraft og Statoil. Av hensyn til argumentet om like konkurransevilkår var det ikke politisk aktuelt å pålegge noen av disse og heller ikke andre virksomheter særskilte likestillingspolitiske reguleringer, som, i hvert fall prinsipielt, kunne innebære konkurransemessige vridninger. Et alternativ var en utvidelse

av lovgivningen slik at alle de virksomhetene som er av samme type som de nylig fristilte virksomhetene, også ble underlagt krav om kjønnsrepresentasjon i sine styrever. En slik vurdering inngikk også som et av flere argumenter for lovreform i regjeringens første høringsnotat i sakens anledning (BFD 1999:56).

Det omfattende statlige eierskapet i norsk næringsliv var antagelig en viktig medvirkende årsak til at dette ble en het politisk sak. Det offentlige, og særlig statens, eierandeler på Oslo Børs har økt betydelig de siste tiårene (St.meld. nr. 13, 2006–2007). Dette kan ha virket inn på hva som oppfattes, ikke minst av staten selv, som legitim innblanding i forhold til styring og ledelse av norsk næringsliv. Oslo Børs er preget av et omfattende institusjonelt eierskap og en betydelig spredning av aksjer. Dette betyr at det er uklart i hvilken grad kvoteringsloven direkte kan sies å true enkelt-eieres styringsrett. Eierskapets karakter markerer en viktig forskjell mellom allmennaksjeselskapene og aksjeselskapene, hvor sistnevnte ofte er små familiebedrifter hvor eierne ofte selv sitter i styret.

De forholdene som har vært nevnt her, virket samlet til forslaget om en kvoteringslov, men også til at den ble avgrenset til allmennaksjeselskapenes styrever, som en modifikasjon og en form for anerkjennelse av rammene for den private styringsretten.

Kvoteringsseksjon

Den norske likestillingspolitiske tradisjonen har vært preget av en særlig sterk satsing på kvotering og positiv særbehandling som tiltak for å fremme likestilling. Et siste tilskudd til kvoteringspolitikken er loven om kjønnskvaltering i næringslivets styrever. Loven innebærer på mange måter en endring og et brudd med et annet aspekt ved den norske tradisjonen, nemlig en tradisjon for ikke-innblanding i næringslivet.

Jeg har i denne artikkelen lagt vekt på at det er noen bestemte faktorer og omstendigheter i samspill med kvoteringsstradisjonen og den offentlige debatten, slik den spilte seg ut på 1980- og 1990-tallet, som førte fram til at kvotering framsto som en velegnet løsning på likestillingsproblemene på toppnivå i norsk næringsliv.

Et spørsmål jeg vil reise avslutningsvis, løfter spørsmålet ut av den norske konteksten og gjelder rimeligheten av å tenke seg at det er en sammenheng mellom de to parallelt løpende globale debattene om kvotering til henholdsvis politikken og næringslivet. Kvoteringspolitikken spredning og utvidede gyldighetsområde kan tolkes som uttrykk for et historisk vendepunkt der kjønn både har mistet og vunnet status på den internasjonale arena. Det vil si at legitimiteten for å hindre kvinner tilgang på makt har mistet status, mens anerkjennelsen av kjønnsbalanse i tilgang på makt- og beslutningsfora har økt. FNs og EUs vektlegging av kjønnsbalanse peker i en slik retning. Nancy Frasers (2008) utvidelse av perspektiver på rettferdighet fra omfordeling (redistribution) og anerkjennelse (recognition) til også å inkludere representasjon (representation), reflekterer en parallell tydeliggjøring av sammenhengen mellom representasjon og rettferdighet. Det understreker politikken betydning. Fraser vektlegger misrepresentasjon i forhold til det som er urettferdig politisk. Misrepresentasjon skjer, ifølge Fraser, når politiske hindre eller beslutningsregler fungerer på en slik måte at de nekter noen mennesker muligheten til å delta på like linje (on a par) med andre i sosial samhandling (Fraser 2008:18). Hvor, når og i hvilken grad slike hindre foreligger, er det selvsagt alltid mulig å debattere.

Men representativitetstenkningens legitimitet vekker også bekymring. I den internasjonale litteraturen om spredningen av kvotering til politikken har det vært stilt spørsmål om

gjennomslag for kvotering kan skjule andre motiver, for eksempel at kvinnekvoteene fylles av partiløiale kvinner i stedet for av kvinner med lojalitet til kvinnebevegelsen og en uttalt feministisk agenda (Krook 2008:358). Avveininger mellom det strategiske og prinsipielle opptar også Anne Phillips (1999), som hevder at selv om kvotering ikke nødvendigvis løser strukturelle problemer knyttet til økonomisk utjevning, begrunner ikke det en avvisning av kvoteringsordninger. Tvert imot kan bemerking av marginaliserte grupper være en forutsetning for en mer aktiv og rettferdig velferds-politikk (Phillips 1999:31). Lignende

kan tolkes som uttrykk for en voksende anerkjennelse av betydningen av likestilling for økonomisk og sosial utvikling. Dermed kan kvotering og nyliberalisme ses som alliansepartnere i internasjonal utvikling (Krook 2008:358).

Den nye norske styrekvoteringsloven har vært fullt virksom fra 2008. For tiden debatteres styrekvotering i en rekke europeiske land, og lignende lovgivning etableres i flere. Denne tendensen kan tolkes som uttrykk for en ny form for statlig styringsvilje overfor næringslivet og en tydeligere utfordring av den private styringsretten. Den globale ekspansjonen av

Den internasjonale spredningen av kvoteringsregler er en viktig markør for demokrati, anti-diskriminering og rettferdighet.

spørsmål om hvilke kvinner og hva de representerer har også vært oppe i den norske debatten om styrekvoteringsloven.

I den feministiske debatten om kvoteringsvirkemidlets begrensninger reises det også spørsmål om kvoteringsordninger i politikken har vunnet fram som en følge av en økende tendens til separasjon mellom det politiske og økonomiske feltet. I forhold til den globale spredningen av kvoteringsordninger i politikken har nyliberalisme og deregulering vært framholdt som eksempler på hvordan politikens handlingsrom reduseres. Det har med andre ord vært uttrykt bekymring for om spredningen av kvoteringsordninger i politikken egentlig er uttrykk for politikens svekkelse. Krook mener riktignok at dette perspektivet må nyanseres, fordi internasjonale organisasjoners støtte til regulering av kvinners tilstedeværelse i politiske beslutningsfora, for eksempel FN og Verdensbanken, også

kvoteringsregler i politikken peker på en parallell tendens til økende statlig styringsvilje for å sikre kjønnsbalanse i politikken. En positiv tolkning av disse tendensene er at verdier og mål om likestilling og kjønnsbalanse har fått styrket sin posisjon, og at den internasjonale spredningen av kvoteringsregler er en viktig markør for demokrati, anti-diskriminering og rettferdighet. Disse utviklingstrekkene løfter samtidig fram en viktig debatt om endringer og bevegelser i grensene mellom politikken og økonomien, og spesielt om hvor grensene bør gå for statlig styring på det likestillingspolitiske feltet. ★

Noter

- 1 <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/plat1.htm#statement>.
- 2 <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.
- 3 I forslaget til ny diskrimineringslov (NOU 2009:14) foreslås det imidlertid igjen å begrense aktivitetsplikten i forhold til partene arbeidslivet, det vil si at den gjelder offentlige myndigheter og arbeidsgivere.

- 4 Likestillingslovens § 3 har imidlertid siden 1995 åpnet for en begrenset adgang til positiv særbehandling av menn i forbindelse med undervisning av og omsorg for barn. Ifølge «Forskrift om særbehandling av menn» (17. juli 1998) kan en mann «ved tilsetning i stilling der hovedoppgaven er undervisning av eller omsorg for barn, og ved opptak til utdanning til slik stilling, [...] i samsvar med regler gitt i eller i medhold av forskriften her, velges framfor en kvinne når den mannlige søkeren vurderes å være like godt eller tilnærmet like godt kvalifisert som den kvinnelige søker (moderat kvotering)» (§ 2). Muligheten for å foretrekke mannlige søkere til kvinnedominerende utdanninger og yrker er foreslått utvidet til et bredere felt av yrker og utdanninger (St.meld. nr. 8, 2008–2009)).
 - 5 Jf. aksjeloven av 13. juni 1997 nr. 44 § 20-6 og allmennaksjeloven av 13. juni 1997 nr. 45 § 6-11a.
 - 6 Dvs. alle offentlig eide foretak, statsaksjeselskaper, statsallmennaksjeselskaper, statsforetak, enkelte særlovsselskaper, interkommunale selskaper samt stiftelser i den grad det offentlige oppnevner medlemmer til styret.
 - 7 Et allmennaksjeselskap vil si et aksjeselskap som er registrert som allmennaksjeselskap i Foretaksregisteret. Allmennaksjeselskapene kjennetegnes ved bredde i eierstruktur og at aksjene er åpne for kjøp og salg. For at et selskap skal kunne børsnoteres i Norge, må det være registrert som allmennaksjeselskap.
 - 8 Aktivitetsplikt er også nedfelt i diskrimineringsloven, som beskytter mot diskriminering på grunnlag av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn, og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, som regulerer lovbestemmelser for å beskytte mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne.
 - 9 I dette nummeret av *Tidsskrift for kjønnsforskning* viser Siri Sørensen at lanseringen av ideen om kjønnskvoltering i norske bedriftsstyrer kom fra aktører med kobling til Arbeiderpartiet, som Ingunn Yssen (direktør for Likestillingscenteret) og Anne-Lise Ryel (Likestillingsombud). Disse innspillene hadde imidlertid neppe blitt omgjort til et politisk initiativ og etter hvert lovregulering om ikke Valgerd Svarstad Haugland hadde plukket opp saken og tatt den inn som et lovforslag i høringen om revisjon av likestillingsloven i 1999.
 - 10 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=3024189>.
 - 11 Jf. Ot.prp. nr. 97 (2002–2003), s 50.
 - 12 Jf. foretaksregistreringsloven av 21. juni 1985 nr. 78.
 - 13 Allmennaksjeloven, § 16-15, lov av 13. juni 1997.
 - 14 Jf. Ot.prp. nr. 55 (2005–2006).
- Gender and Managerial Power in Norway and the USA». *Comparative Social Research* 21:203–242.
- BFD 1999. Forslag til endringer i likestillingsloven. Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- BFD 2001. Høringsbrev 2. juli 2001. Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- Christensen, Tom og Per Lægred 2007. *Transcending New Public Management*. Hampshire, England: Ashgate.
- Cvijanovic, Anette 2009. *Rettferdig og rimelig? – om kjønnskvoltering i styrene i allmennaksjeselskap*. Masteroppgave i politikk og samfunnsendring. Fakultet for samfunnsvitenskap, Høgskolen i Bodø.
- Dahlerup, Drude 2006. *Women, Quotas and Politics*. London: Routledge.
- Dahlerup, Drude og Lenita Freidenvall 2010. «Judging Gender Quotas – Predictions and Results». *Policy & Politics* 38 (3).
- De Anca, Celia 2008. «Women on corporate boards of directors of Spanish listed companies». I: S. Vinnicombe, V. Singh, R. Burke, D. Bilimoria og M. Huse (red.): *Women on Corporate Boards of Directors: International Research and Practice*. Cheltenham: Edward Elgar.
- ECON 2003. Kvinner og menn med styreverv. Rapport 11/2003. Oslo: ECON.
- Engelstad, Fredrik 2011. «Kjønnskvoltering i næringslivet – kan det forsvares?». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:120–140.
- Evenrud, Marte 2010. *Politisk diskurs forut for innføringen av lov om representasjon av begge kjønn i styrene til allmennaksjeselskap*. Masteroppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Fagen, Colette, Maria Gonzalez Menendez og Silvia Gomez Anson 2011. *Women in Management. European Employment Policy*. London: Palgrave.
- Fraser, Nancy 2008. *Scales of justice. Reimagining political space in a globalized world*. New York: Columbia University Press.
- Graubard, Stephen R. 1986. *Norden – The Passion for Equality*. Oslo: Norwegian University Press.
- Grosvold, Johanne 2009. *Where are all the women? Institutional context and the prevalence of women at the corporate boards of directors*. PhD-thesis. University of Bath, UK.
- Guldvik, Ingrid 2005. «Takt og utakt, sagt og usagt. Kjønnsrettferdighet og kvotering i lokalpolitikken». Doktoravhandling ved NTNU 2005:155. Trondheim: NTNU.
- Hagen, Kåre (red.) 1997. *Deregulering og konkurranse*. SNF Årbok 1997. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hagen, Inger Marie 2010. *Det mektige mindretallet. Ansettelsesrepresentasjon i styret mellom Corporate Governance og Industrial Relations*. Doktoravhandling. Fafo-rapport 2010:02.
- Heidenreich, Vibeke 2009. «Kjønn og makt i norsk næringsliv». I: Kirsti Niskanen og Anita Nyberg (red.): *Køn og makt i Norden, del I, Landsrapporter*. TemaNord, bind nr. 2009:59.
- Heidenreich, Vibeke og Aagot Elise Storvik 2010. *Rekrutteringsmønstre, erfaringer og holdninger til styrearbeid blant ASA-selskaperes styrerepresentanter*. ISF-rapport 2010:11. Oslo: ISF.
- Krook, Mona Lena 2008. «Quota Laws for Women in Politics: Implications for Female Practice». *Social Politics* 15 (3):345–368.
- Kvande, Elin 1999. *Paradoxes of Gender and Organiza-*

Litteratur

- Baxter, Janeen og Erik Olin Wright 2000. «The Glass Ceiling Hypothesis. A Comparative Study of the United States, Sweden and Australia». *Gender & Society* 14 (2):275–294.
- Bergh, Trond 1983. «Medbestemmelse eller opposisjon». I: Trond Bergh (red.): *Deltakelsesdemokratiet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Birkelund, Gunn Elisabeth og Toril Sandnes 2003. «Paradoxes of Welfare States and Equal Opportunities:

- tions. *Gender, Organizations and Change*. Trondheim: Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU.
- Kvande, Elin 2007. *Doing Gender in Flexible Organizations*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Magma 2010. «Da kvoteringsloven kom til verden: En politisk styrtfødsel». Intervju med Ansgar Gabrielsen i tidsskriftet *Magma* 7:15–19.
- McClimans, Else og Trude Langvasbråten 2009. Likestillingslovens § 21. En evaluering. Oslo: Avdeling for kvinneverett/Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo/Institutt for samfunnsforskning.
- Menendez, Maria Gonzales og Lara Martinez 2011. «Spain on the Norwegian pathway: Towards a gender-balanced presence of women on corporate boards». I: Colette Fagen, Maria Gonzalez Menendez og Silvia Gomez Anson 2011. *Women in Management. European Employment Policy*. London: Palgrave.
- Narud, Hanne Marthe og Henry Valen 2007. *Demokrati og ansvar. Politisk representasjon i et flerpartisystem*. Oslo: N.W. Damm & Sønn ASA.
- Norman, Viktor 1997. «Konkurransopolitikk». I: Kåre Hagen (red.): *Deregulering og konkurranse*. SNF Årbok 1997. Bergen: Fagbokforlaget.
- NOU 2009:14. *Et helhetlig diskrimineringsvern. Diskrimineringslovutvalgets utredning om en samlet diskrimineringslov, grunnlovsværn og ratifikasjon av tilleggsprotokoll nr. 12 til EMK*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 77 (2000–2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.* Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp. nr. 97 (2002–2003) *Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styret i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.)*. Oslo: Næringsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 55 (2005–2006) *Om lov om endringer i aksjelovgivningen mv.* Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Phillips, Anne 1999. *Which Equalities Matter?* Malden MA: Polity Press.
- Pitkin, Hanna F. 1968. *The Concept of Representation*. University of California, Berkeley: Political Science/Philosophy.
- Shapiro, Ian, Susan Stokes, Elizabeth Woods og Alexander Kirshner 2009. *Political Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- St.meld. nr. 13 (2006–2007) *Et aktivt og langsiktig eierskap*. Oslo: Nærings- og handelsdepartementet.
- St.meld. nr. 8 (2008–2009) *Om menn, mannsroller og likestilling*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Sørensen, Siri Ø. 2011. «Statsfeminismen møter næringslivet. Om bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvotering i bedriftsstyret som politisk reform». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:102–119.
- Teigen, Mari 2002. «Kvotering til styreverv – Mellom offentlig og privat handlefrihet». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43 (1):73–104.
- Teigen, Mari 2003. *Kvotering og kontrovers. Likestilling som politikk*. Oslo: UniPax.
- Teigen, Mari og Lena Wängnerud 2009. «Tracing Gender Equality Cultures: Elite Perceptions of Gender Equality in Norway and Sweden». *Politics & Gender* 5:21–44.
- Terjesen, Siri, Ruth Sealy og Val Singh 2009. «Women Directors on Corporate Boards: A Review and research Agenda». *Corporate Governance: An International Review* 17 (3):320–337.
- Thomas, Robyn og Anette Davies 2002. «Gender and New Public Management: Reconstituting Academic Subjectivities». *Gender, Work & Organization* 9 (4): 372–397.
- Tripp, Aili Mari og Alice Kang 2010. «The Global Impact of Quotas: On the Fast Track to Increased Female Legislative Representation». *Comparative Political Studies* 41 (3) 338–361.
- Verdens Gang, 22.02.2002. Intervju med Angar Gabrielsen, s. 4.
- Vianello, Mino og Gwen Moore 2000. *Gendering elites: economic and political leadership in 27 industrialised societies*. Basingstoke: Macmillan.
- Vinnicombe S., V. Singh, R. Burke, D. Bilimoria og M. Huse (red.): 2008. *Women on Corporate Boards of Directors: International Research and Practice*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Vigerust, Elisabeth 1999. *Likestillingsloven og Norges internasjonale forpliktelser*. Universitetet i Oslo/Barne- og familiedepartementet.



ARTIKLER

Av SIRI ØYSLEBØ SØRENSEN

Statsfeminismens møte med næringslivet

Bakgrunnen og gjennombruddet for kjønnskvotering i bedriftsstyrer som politisk reform

Artikkelen utforsker hvordan prosesser og hendelser på forskjellige samfunnsarenaer bidro til innføringen av kjønnskvotering i bedriftsstyrer i 2003. Denne reformen fremstilles ofte som likestillingspolitikk på en ny arena, eller som statsfeminisme på fremmarsj. Siri Øyslebø Sørensen argumenterer i tillegg for at reformen var et resultat av at likestillingspolitikk og næringspolitikk ble koblet sammen.

Kvinnefraværet i næringslivsledelse fikk økt oppmerksomhet utover 1980- og 1990- tallet. Mot slutten av denne perioden ble det fokusert på den svært skjeve kjønnsfordelingen i bedriftsstyrer. I næringslivet ble det gjort forsøk på å fremme kvinners karrieremuligheter, men det hadde i liten grad kommet *politiske* tiltak for å endre mønsteret. I dag ser vi derimot en internasjonal utvikling hvor regulering av kjønns sammensetningen i styrer brer om seg. Finland har ikke tatt i bruk lovverket, men kjønnsrepresentasjon i styrer tas opp i en nasjonal kode for bedriftsledelse som ble etablert i 2008. Siden 2007 har spanske selskaper med mer enn 250 ansatte vært nødt til å ha minst 40 prosent av hvert kjønn i styret. Frankrike vedtok i januar 2010 en liknende lov² for offentlige og børsnoterte selskaper, og nylig, i mars 2011, vedtok også Belgia å innføre kjønnskvolter i bedriftsstyrer. Norge var tidligere ute da Stortinget i 2003 vedtok å innføre lovbestemt kjønnskvolter i bedriftsstyrer, deriblant allmennaksjeselskaper (ASA). Hvordan skjedde dette?

Innføringen av kjønnskvolter i næringslivsstyrer ble ofte begrunnet med næringslivets manglende suksess med hensyn til å endre skjeve kjønns mønstre. En slik begrunnelse skygger imidlertid for den mer komplekse bakgrunnen for reformen. Selv om Norge er kjent for å ligge i forkant av den internasjonale utviklingen når det gjelder likestillingslovgivning (Bacchi 1999), var det ingen selvfølge at lovbestemt kjønnskvolter i bedriftsstyrer skulle bli en realitet. Privat næringsliv har tradisjonelt vært holdt utenfor likestillingspolitikkenes domene (se Teigen 2011). Følgelig er det grunn til å spørre hvordan vi kan forstå de kulturelle og politiske prosessene som muliggjorde at reformen ble vedtatt? Og i neste omgang: Hva kan vi lære av dette eksemplet om realisering av slike politiske reformer?

Disse spørsmålene vil bli belyst med utgangspunkt i kvalitative intervjuer med sentrale aktører kombinert med politiske dokumenter, rapporter og medietekster om innføringen av kjønnskvolter i norske bedriftsstyrer.¹ Som et utgangspunkt tar jeg for meg forskning og teori som beskriver likestillingspolitikk, dens grunnlag og virkemåter. Jeg drøfter spesielt statsfeminismen, som fremstår som en institusjonalisering av norsk likestillingspolitikk. Videre diskuterer jeg hvordan statsfeminismens virkemåter kan analyseres ved hjelp av perspektiver basert på Michel Foucaults (2002) begrep om styringsmentalitet og Bruno Latours (1999, 2005) handlingsteori. Det handlingsteoretiske perspektivet åpner i tillegg for en forståelse av bakgrunnen for reformen som mer kompleks. For eksempel skal vi se at forhold i næringslivet var av avgjørende betydning for at reformen fikk sitt gjennombrudd. I tillegg til statsfeminismen kan vi snakke om en slags «næringslivsfeminisme»³ i virksomhet.

Likestillingspolitikk og statsfeminisme

Innføring av kjønnskvolter i bedriftsstyrer representerer en form for positiv diskriminering (affirmative action), som er en av tre hovedstrategier likestillingspolitikk kan kategoriseres etter, i tillegg til antidiskrimineringslovgivning og gender mainstreaming (Dahlerup og Freidenvall 2008:12). Gender mainstreaming er en nyere trend i likestillingspolitikken og blir ofte ansett for å være mer anvendbar i næringslivet enn kategoripolitiske tiltak (Grosser og Moon 2005). Fremfor å endre «resultatene», de observerbare mønstrene av kjønnsulikhet, direkte, slik kategoripolitiske tiltak (antidiskriminering og positiv diskriminering) gjør, sikter gender mainstreaming strategier mot å endre underlig-

gende mekanismer og praksiser som i neste omgang leder til kjønnsulikhet. Kjønnsperspektivet integreres i alle ledd av arbeidet som utføres i en organisasjon eller bedrift (Bacchi 1999; Dahlerup og Freidenvall 2008). Positiv diskriminering i form av kvoteringsordninger tas først og fremst i bruk i politiske institusjoner (Dahlerup 2006). Når norske politikere likevel valgte å ta i bruk kvotering som virkemiddel overfor næringslivet, kan det ha sammenheng med tradisjoner for hvordan norsk likestillingspolitikk utformes (se Teigen 2011).

Norsk likestillingspolitikk har tradisjonelt fokusert på velferdsstatlige ordninger og offentlig sektor (Melby, Wetterberg og Ravn 2008). Begrepet *statsfeminisme* brukes derfor ofte for å karakterisere norsk likestillingspolitikk (Dahlerup 2006; Skjeie og Teigen 2003). Statsfeminisme ble opprinnelig lansert av Helga Hernes (1982, 1987) som en beskrivelse av kvinnebevegelsens allianse med statsapparatet, og knyttet til en visjon om et kvinnevennlig samfunn som kunne skapes ved hjelp av denne alliansen. Selv presiserer Hernes at:

Ordet statsfeminisme beskrev en ny virkelighet som var bestemt av samspillet mellom den økonomiske og politiske utviklingen, av den statlige institusjonaliseringen av kvinners krav og behov, og av kvinnebevegelsens aksjoner og agendasetting. (Hernes 2004:288)

Den «nye virkeligheten» bygde på kategoripolitikk og introduksjonen av likestillingslovgivning og statlige institusjoner for å følge opp denne. Kjønnsbalanse ble det fremste målet på kjønnslikestilling, og kvoteringsordninger ble det alminnelige virkemidlet for å oppnå slik balanse (Teigen 2003; Guldvik 2005; Holst 2002, 2007). Begrepet statsfeminisme har blitt kritisert, både når det gjelder deskriptivt og normativt innhold (Holst 2007; Lister 2009;

Siim og Skjeie 2008; Skjeie, Halsaa og Bredal 2010). Likevel er betegnelsen fortsatt levende i karakteristikker av hvordan norsk likestillingspolitikk virker. Dette gjelder også forskning på innføringen av kjønnskvoltering i bedriftsstyrer.

Mari Teigen (2002, 2010) har fulgt kontroversene omkring kjønnskvoltering i privat sektor og i ASA-selskapene. Sentralt i hennes analyser står kvoteringsdebattens implisitte forhandlinger om grensene for statlig inngrep. Hun har studert kvotering i ASA-selskaper i lys av skiftende statlige styringsideologier og tolker kvoteringsreformen som en respons på liberaliseringsbølgen og privatiseringen av statlige foretak som tidligere var underlagt likestillingsloven. Reformen kobles også til statsfeminismen gjennom utsagn som: «Næringslivet var så å si en ny skanse for det norske statsfeministiske prosjektet» (Teigen 2010:108). Ideen om at en tverrpolitisk forkret statsfeminisme dannet bakgrunnen for kvoteringsreformen i allmennaksjeselskapene, deles også av Anette I. Cvijanovic (2009). Hun har undersøkt den offentlige debatten om kjønnskvoltering i ASA-selskapene. Statsfeminisme forstås dermed som en forklaring, som en institusjonell kraft i det likestillingspolitiske feltet.

Dersom styrereformen var et produkt av statsfeminismen, er det nærliggende å spørre: *Hvordan virker statsfeminismen i forhold til innføring av kvotering i bedriftsstyrer?* Finnes det andre forhold som har hatt betydningsfull innvirkning på prosessen? Disse empiriske spørsmålene danner utgangspunkt for analysene i denne artikkelen.

Styringsmentalitet, formateringer og handlingers betydning

For å analysere det empiriske materialet med utgangspunkt i disse spørsmålene har jeg valgt å anvende to teoretiske perspektiver; Foucaults

begrep «governmentality», her oversatt til styringsmentalitet, kombinert med Latours handlingsteori. Disse tilnærmingene står i kontrast, samtidig som de har potensial til å utdype hverandre og belyse en større grad av kompleksitet i bakgrunnen for reformen.

Foucault utviklet konseptet styringsmentalitet gjennom analyser av statsmaktens virke i moderne liberale stater (Foucault 2002). Ifølge Foucault produseres ikke statsmakt først og fremst gjennom suverenitet eller disiplin, men gjennom det han kaller styringsmentalitet, indirekte former for styring av mentaliteter og rasjonaliteter i befolkningen (Dean 1999; Lemke 2007; Rose og Miller 1992, 2008). Gjennom begrepet styringsmentalitet leder Foucault oppmerksomheten bort fra å tenke på statsmakt som en ovenfra og ned-styringsmekanisme. I stedet forstås makten å være tilstede overalt, og ulike former for sosial kontroll innenfor institusjoner som skoler, sykehus og psykiatriske institusjoner kan studeres som artikulasjoner av makt. Statsfeminismen kan tenkes å produsere en slik disiplinerende makt, og vi kan undersøke hvorvidt og hvordan statsfeminismen har påvirket bakgrunnen for styrereformen uttrykt gjennom handlinger, praksiser og mentalitet.

Dersom vi oversetter beskrivelsen av statsfeminismen fra forrige avsnitt til å tenke på statsfeminismen som styringsmentalitet, så impliserer det en påstand om at kjønnsbalanse virker som norm, og at staten utvetydig oppfattes som ansvarlig for å sikre normalisering. Med et slikt utgangspunkt fremstår lovreformen som et selvfølgelig forsøk på å sikre kjønnsbalanse. Siden normen også antas å være internalisert og en del av befolkningens mentalitet, ville politisk manøvrering fremstå som overflødig.

Foucault trakk lange historiske linjer bak konseptet styringsmentalitet. I min analyse vil jeg imidlertid i første rekke utforske fruktbar-

heten i styringsmentalitetsbegrepet som grunnlag for å forstå hva som foregår i opptakten til og gjennombruddet for en kjønnspolitisk reform. Det styringsmentalitet i hovedsak bidrar med, er en forståelse av statlig makt og styring som noe som (også) kan foregå indirekte, gjennom å påvirke hvordan folk tenker og forstår verden, gjennom indirekte regulering av mentalitet og rasjonalitet. Styringsmentalitet dannes gjennom det Foucault kaller «selvets teknologier» (i tillegg til «markedets teknologier»), der individer blir ansvarliggjort og normalisert (Foucault 2002; Foucault mfl. 2009). Mange studier fokuserer dermed på hvordan individet reguleres og hvordan makt produserer handlingsimperativer. En virksom styringsmentalitet vil også gi seg utslag i observerbare handlingsmønstre i en befolkning eller gruppe. Når styringsmentalitet anvendes for å forstå hvilke virkningsfulle prosesser som har preget en konkret kjønnspolitisk reform, vil spørsmålet om hvordan styringsmentaliteten kan komme til uttrykk gjennom individuelle og kollektive beskrivelser og handlinger, stå i fokus.

Bruno Latours (1999, 2005) handlings-teori kan anvendes for å analysere effekter av en styringsmentalitet og forholdet mellom styringsmentalitet og aktørers handlinger. Når aktører handler, lager de forbindelser, hvor igjennom interesser modifiseres, omplasseres og oversettes. Vi kan følge forbindelsene gjennom «handlingskjeder». Deling, overføring og transformasjoner av ideer, argumenter og motiver muliggjøres gjennom det Latour kaller former og formateringspraksiser (Latour 2005). Når noe, for eksempel kjønnskvotering som denne artikkelen dreier seg om, introduseres på en ny arena, innebærer det at vi tar i bruk en kjent form på et nytt område. Formen dannes av bestemte måter å tenke, snakke og handle på. Samtidig som disse praksisene konstruerer en gjenkjennelig form, kan de også ta

opp i seg nye elementer bestemt ut fra de nye omgivelsene. Handlingene som forflytter og forhandler former, kan betegnes som formateringspraksiser.

Med Latour kan vi dermed forstå statsfeminismen som styringsmentalitet på to måter. For det første som en formatering av kjønnspolitiske debatter slik at de primært fokuserer på det normale – kjønnsbalanse – og iverksetting av handlingskjeden kvotering. For det andre kan statsfeminismen som styringsmentalitet være gjenstand for transformasjoner og utvikling av alternativer. Det siste perspektivet står i motsetning til en Foucault-inspirert analyse som primært fokuserer på maktens strukturerende effekt. Mens en analyse basert på Foucault vil sette maktens virke i sentrum og med Latours begrep virke formaterende ved å gjøre bestemte handlingskjeder obligatoriske, er alternativet å forfølge sporene av de forbindelser som aktører, mennesker, ting, handlinger og hendelser, produserer. Analysearbeidet dreier seg da først og fremst om å gjenskape eller remontere den situasjonen vi studerer, i vårt tilfelle styrereformen, uten på forhånd å anta at det finnes en gitt makt eller struktur som former begivenheter og utfall på en avgjørende måte.

Latour tillegger også handlinger betydning i seg selv og utdyper:

Action is not done under the full control of consciousness; action should rather be felt as a node, a knot, and a conglomerate of many surprising sets of agencies. (Latour 2005:44)

Med andre ord må vi være åpne for at handlingene i seg selv tar over og bringer inn overraskende handlingskrefter. Dette kaller Latour (1999) «a slight surprise of action».

Forenklet kan vi si at Foucault leder oss til å trekke historiske linjer og se sammenhenger

på et overordnet nivå, med utgangspunkt i at alle relasjoner inngår i maktproduksjon, mens Latour også inviterer oss til å se nærmere på hva de involverte aktørene sier og gjør og ta på alvor alle de assosiasjoner og koblinger de produserer. Styringsmentalitet impliserer en forståelse av at folk handler ut fra normative føringer, og at handlingene er et uttrykk for disse føringene. Latour poengterer at handlinger i seg selv har handlekraft, og at de ikke nødvendigvis kan reduseres til uttrykk for strukturerende forhold, som normer. Formateringspraksiser innebærer ikke bare en enkel overføring, og det blir derfor nødvendig å studere forholdene som bidrar til omforming. Bakgrunnen for reformen kan dermed ikke studeres bare med utgangspunkt i hvordan staten styrer, men må også inkludere undersøkelser av hva som foregikk på næringslivsarenaen.

Metode

Materialet denne artikkelen bygger på, består av intervjuer, dokumenter, referater fra stortingsdebatter og medietekster. Jeg har valgt å bruke kilder av forskjellig type for å få en bred forståelse av situasjonen reformen oppstod i. Jeg har intervjuet tolv politikere, byråkrater og næringslivsaktører som på forskjellige måter har hatt sentral tilknytning til utviklingen og gjennomføringen av styrereformen. Intervjuene er gjennomført i 2008 som semistrukturerte dybdeintervjuer (Kvale og Brinkmann 2009). Politikerne som har sine navn knyttet til saken, ble først valgt ut for intervju. De blir i denne artikkelen sitert med initialer⁴ og inkluderer Ansgar Gabrielsen (AG), som nærings- og handelsminister for Høyre i perioden 2001–2005, Laila Dāvøy (LD), barne- og familieminister 2001–2005 for Kristelig folkeparti samt Valgerd Svarstad Haugland (VSH) som var barne- og familieminister for Kristelig folkeparti i perioden 1997–2000.

De første intervjuene henviste til andre aktuelle intervjupersoner, og jeg fikk oversikt over hvilke aktører og hendelser som ble fremstilt som betydningsfulle i ulike bakgrunnsfortellinger. I denne artikkelen opptrer rådgiver A (RA), som hadde en sentral rolle i Barne- og familiedepartementet (BFD) før og under implementeringen av reformen, rådgiver B, (RB) som var sentral i BFD da forslaget om kjønnskvolter i næringslivssektoren første gang ble lansert, samt næringslivsaktør A (NA) som har hatt en nøkkelrolle i arbeidet med å fremme kvinners posisjon i næringslivet fra 1990-tallet og fremover.

De anvendte dokumentene er offentlig tilgjengelige: NOU 1995:15, Ot.prp. nr. 97 (2003–2004), Inst. O. nr.13 (2003–2004) og St. meld. nr. 70 (1991–92). Jeg har også gått gjennom samtlige høringsuttalelser om likestilling i styrer. Medieklippene er identifisert gjennom stikkordsbaserte søk i Retriever. Disse søkene er basert på informasjon fra intervjuer, og jeg søkte målrettet på personnavn og bestemte tidsrom som ble angitt som spesielt interessante med hensyn til det offentlige ordskiftet. Medietekstene fungerer som et supplement til det øvrige materialet. De har ikke vært gjenstand for en separat innholdsanalyse. Som et hjelpemiddel er de politiske dokumentene, debattutskriftene og intervjuutskriftene systematisert og kodet i programmet Atlas.ti.⁵

Kvolter i bedriftsstyrer – resultatet av en statsfeministisk styringsmentalitet?

I det følgende presenteres de empiriske analysene. Først prøver jeg ut tesen om statsfeminismen som styringsmentalitet, så går jeg nærmere inn på hva som foregikk i næringslivet, både spesifikt om likestillingsarbeid og om relevante, generelle utviklingstrekk. Til

slutt fokuserer jeg på samspillet mellom de ulike kulturelle og politiske prosessene og hvordan dette kom til uttrykk i handlingene som ledet frem til reformens endelige gjennombrudd.

En rekke studier har vist hvordan det i Norge og i Skandinavia finnes en felles selvforståelse av å være progressive på kjønnslikestillingsfronten, samt at likestilling forstås som et offentlig ansvar og anliggende (Melby mfl. 2008). Skjeie og Teigen (2003) viser hvordan det nærmest er umulig å ta standpunkt mot likestilling i norsk offentlig debatt. «Alle» er for kjønnslikestilling. Det å være likestilt knyttes også til en identitet som norsk (Lotherington 2008; Kristensen 2010). En sterk norm om kjønnsbalanse kan tenkes å være en effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet. Var det også slik at innføringen av kjønnskvolter i norske bedriftsstyrer var en effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet?

Hvordan kan vi vurdere om denne påstanden er riktig? Ut fra den tidligere teoretiske diskusjonen kan vi identifisere i hvert fall tre forhold som må være oppfylt. For det første må kjønnsbalanse fremstå som det ubestridt normale. For det andre må vi kunne observere en statsfeministisk formatering av den politiske prosessen, først og fremst ved at handlingskjeden kjønnskvolter settes i spill, og på en slik måte at aktørene beskriver kjønnskvolter i ASA-styrene som en «naturlig» og uunngåelig reform. For det tredje må det fremstå som normalt at det er staten som har ansvaret for kjønnsbalanse også i næringslivet. La oss begynne med formateringen.

Mange av de intervjuede brukte metaforer som «tidens hjul» og «tyngdekraften» når de skulle forklare hvordan og hvorfor reformen ble realisert. En av de sentrale politikerne formulerte seg slik: «For, altså, det er alltid en tyngdelov som gjør seg gjeldende, og en tilbøyelighet ...» (AG). På spørsmål om hva som

hadde endret seg fra situasjonen tidlig på 1990 tallet og frem til 2003, da reformen ble gjennomført, svarte en annen: «Tiden har hatt betydning» (LD). Da jeg spurte hva som lå bak overbevisningen om at reformen burde gjennomføres, fikk jeg svar som: «Det var ryggmarg» (AG). En intervjuperson beskrev et virksomt «press» som likevel var vanskelig å lokalisere:

Altså – det merkelige var, synes jeg, at det politiske presset hele tiden var så stort. Det er noen saker som bare tenner – og presset blir så stort, så til tross for at det ikke er noen pressgrupper som presser, så får den altså da nok brensel til å bare rulle og gå, og rulle og gå. Og det opplevde jeg veldig at denne saken gjorde. (RA)

Saken beskrives i sitatet som noe som nærmest levde sitt eget liv og beveget seg uten at drivet kunne plasseres hos bestemte aktører eller i et bestemt politisk spill. Metaforbruken i fortellingene om reformen kan tolkes som uttrykk for en handlingsformatering som ble opplevd som naturlig og uunngåelig – nettopp i tråd med forventningene til effekten av en styringsmentalitet.

Denne konklusjonen støttes også av hvordan de intervjuede assosierte og forbandt innføringen av kjønnskvalitering i bedriftsstyrene med statsfeministiske handlingskjeder. I flere av intervjuene ble kvaliteringslovgivningens historie trukket frem for å snakke om «historiske effekter»:

I likestillingsloven har det vært en kvaliteringsparagraf [§21] siden 1979. Da var den veldig moderat [20 prosent], så ble den styrket i 1981 [40 prosent]. Og den er veldig viktig [...] I 1993 fikk vi ny kommunelov. I den har du en kvaliteringsbestemmelse om at alle kommunalt, politisk

oppnevnte råd og komiteer skal ha minst 40 prosent av det underrepresenterte kjønn [...] Så her har du på en måte noen historiske effekter å vise til. Dette nytter. Dette funker. (RB)

I denne fortellingen føyes det stadig til nye kvaliteringsregler, og ASA-kvaliteringsreformen ble forstått som en effekt av erfaringene fra statlig og kommunal sektor. Flere trakk også inn de politiske partienes praksis med kvalitering:

Hvorfor skal det være andre regler her (i bedriftsstyrene) enn de partiene selv har når det gjelder egne nominasjoner? Altså, det var mye langs den dimensjonen der. (RA)

Så langt kan fortellingene om «tidens hjul», historiske effekter av likestillingslovgivning og praksiser i politikken tolkes som uttrykk for at den politiske prosessen var formatert slik at ferdiglagde handlingskjeder for kjønnslikestilling gjennom kvalitering ble satt i sving. At det ikke ble satt spørsmålsteget ved kvalitering som virkemiddel og kjønnsbalanse som mål, tyder på at en statsfeministisk styringsmentalitet utgjorde «presset» som en informant beskrev.

Bildet blir imidlertid mindre entydig så snart vi undersøker bakgrunnshistorien i større detalj. Analysen av politiske dokumenter viser at kjønnsbalansen i næringslivsledelse fikk oppmerksomhet tidlig på 1990-tallet. I en offentlig utredning om det statlige likestillingsapparatet (NOU 1995:15:21–22) heter det for eksempel:

Å øke kvinners innflytelse på samfunnsarener der beslutninger tas, er et sentralt mål i likestillingspolitikken (St. meld. nr. 70 1991–92). Som nevnt i innledningen har kvinnene i løpet av de siste 25 årene fått

økt politisk innflytelse [...] På andre samfunnsarenaer er imidlertid kvinnene langt svakere representert i ledende stillinger. Med unntak av departementene, er det få kvinner i ledende stillinger både i offentlig og privat sektor. Som administrerende direktører i de store selskapene finnes knapt noen kvinner. NHOs nye rekrutteringsprogram vil trolig først gi utslag om noen år.⁶

Vi ser at normen om likestilling som kjønnsbalanse hadde begynt å gjøre seg gjeldende også overfor næringslivet. Økt kvinnerepresentasjon i ledende stillinger i næringslivet ble et mål for statlig likestillingspolitikk, men det var i utgangspunktet ikke staten som skulle sørge for normalisering. Ansvar ble plassert hos Næringslivets hovedorganisasjon (NHO).

Sammenliknet med kriteriene for at styrereformen skulle være en ren effekt av en statsfeministisk styringsmentalitet, kan vi dermed observere to forhold som ikke var oppfylt. For det første var det i utgangspunktet ingen selvfølge at staten skulle ta ansvaret for kjønnsbalanse i næringslivet. For det andre var ikke kvotering et opplagt virkemiddel. Det viktigste elementet som kan spores tilbake til statsfeminismen som styringsmentalitet, var ideen om at kjønnsbalansen i næringslivsledelsen burde endres. Dersom den statsfeministiske styringsmentaliteten hadde virket også utenfor statens institusjonelle grenser, skulle aktører i næringslivet og samfunnet forøvrig arbeide for å sikre kjønnsbalanse. Var det tilfelle?

Også i det offentlige rom foregikk debatter som gjenspeilte økende interesse for kjønns-sammensetningen i bedriftsstyrene. Et element i styrereformen som, i tillegg til de tidligere nevnte «historiske effektene», ofte ble trukket inn intervjupersonenes bakgrunnsfortellinger, var Makt- og demokratiutredningen.

Den ble gjennomført i perioden 1998–2003 (se sluttrapport, NOU 2003:19). Standardutlegningen kan komprimeres til en årsaksfortelling, slik Grete Faremo gjorde i 2010:

Maktutredningen som kom i august 2003, fikk frem diskusjonen og deretter blant annet tiltaket kvotering av kvinner inn i bedriftsstyrene.⁷

Påstanden ble altså at det var Maktutredningen som skapte styrereformen. Var det så enkelt?

Arbeidet med Makt- og demokratiutredningen foregikk parallelt med at det politiske initiativet til å innføre kjønnskvoltering i bedriftsstyrene tok form. En av maktsfærene som utredningen tok for seg, var næringslivet (marked og produksjonsliv). Norske makteliter ble studert på alle samfunnsarenaer (Gulbrandsen mfl. 2002). Kjønnslikestillingen på toppen i næringslivet ble også gjenstand for nærmere undersøkelser (Skjeie og Teigen 2003). I sluttrapporten (NOU 2003:19, kap. 8) understrekes begrensningene som et kjønnsdelt og kjønnshierarkisk arbeids- og organisasjonsliv har for statsfeminismens effekter:

Det har vært en økning av kvinneandelen innen politiske organer og offentlig sektor, også i topposisjoner, mens kvinneandelen i private lederstillinger fortsatt er svært lav. Arbeids- og organisasjonslivet er kjønnsdelt og kjønnshierarkisk. Denne ujevne fordelingen av posisjoner begrenser de samfunnsmessige konsekvensene av den norske statsfeminismen.

Formuleringen er ikke helt ulik betraktningene i utredningen om det statlige likestillingsapparatet (NOU 1995:15). Til forskjell fra den forrige utredningens tillitt til nærings-

livets egne aktører uttrykker imidlertid slutt-rapporten bekymring for statsfeminismens begrensede virkefelt. Det ble ikke referert til Makt- og demokratiutredningen i odelstingsproposisjonen som utgjorde beslutningsgrunnlaget for innføring av kjønnskvolter i bedriftsstyrer (Ot.prp. nr. 97, 2002–2003). Likevel er det rimelig å anta at utredningsarbeidet og debattene som fulgte i kjølvannet av dette, i noen grad påvirket både politikere og offentligheten, men neppe så klart og direkte som Grete Faremo hevdet. Makt- og demokratiutredningen representerte kunnskapsproduksjon initiert av staten. Kunnskapsproduksjon inngår som en sentral del i utviklingen av styringsmentaliteter (Rose og Miller 2008). Sitatet over viser at statsfeminismen av maktutrederne ble sett som en implisitt premiss for vurderingen av likestillingssituasjonen i landet, men også at det ble satt spørsmålsteget ved styrken i dens effekter. På et strukturelt nivå så statsfeminismen ut til å ha sin begrensning i møte med næringslivet. Hva så på aktørnivå?

I den offentlige debatten på 1990-tallet var det økende fokusering på temaet kvinner i ledelse i flere samfunnssektorer. Et søk i mediearkivet Retriever viste dessuten at i løpet av sommeren 1998 skiftet interessen fra å dreie seg om kvinner i ledelse generelt til å bli spisset mot kvinneandelen i styrer.⁸ I mange tilfeller var debattene startet av aktører som representerte det statsfeministiske apparatet. For eksempel tok både Ingunn Yssen, leder for Likestillingssenteret (1997–2002), og Anne Lise Ryel, Likestillingsombud (1994–2000), initiativ til mediedebatter. Yssen og Ryel representerte også en tilknytning til Arbeiderpartiet og det partipolitiske miljøet. Ifølge flere intervjupersoner var nettopp kvinnenettverket i Arbeiderpartiet en sentral aktør bak ideen om å innføre kjønnskvolter i styrer. En av byråkratene jeg intervjuet, formulerte det slik:

Dette var jo på mange måter, sånn som jeg opplevde det, kvinner som allerede i utgangspunktet hadde makt i politikken – og som så seg lei av at kvinner ikke fikk innpass i næringslivet. (RB)

Sommeren 1998, da debatten om kvinners ekskludering fra styrerommene tilspisset seg, var Arbeiderpartiet i opposisjon. I posisjon satt den såkalte «sentrumsregjeringen» bestående av Kristelig folkeparti (Krf), Senterpartiet (Sp) og Venstre (V), ledet av statsminister Kjell Magne Bondevik (Krf). Daværende barne- og familieminister Valgerd Svarstad Haugland (Krf) skulle senere bli en sentral aktør i kampen for å ta i bruk kjønnskvolter i bedriftsstyrer (se Teigen 2010), men mediedekningen av de første fasene i den offentlige debatten viser hvordan hun slett ikke var overbevist om at kvotering var det riktige virkemidlet for å fremme likestilling i næringslivet. Til *Aftenposten* uttalte Haugland:

Jeg er enig i at kvinner er dårlig representert i statsbedriftenes styrer. Men jeg er ikke sikker på at en lovfestet kjønnsfordeling er veien å gå.⁹

Hauglands uttalelse var et tilsvaret til Likestillingsombud Ryel som hadde krevd likestilling også i privat sektor. Under overskriften «Likestillingsombudet krever loven revidert: mer makt til kvinner» kunne man lese følgende:

Ryel ønsker en likestillingslov som sikrer minst 40 prosent kvinnerepresentasjon i statseide bedrifter som Statoil, Telenor og Norsk Hydro (...). Oppfordringer hjelper ikke. Det må lovendringer til for å få næringslivet til å reagere.¹⁰

For første gang dukker ideen om å ta i bruk likestillingslovgivningen for å endre



(Foto: Istockphoto)

kjønnsbalansen i næringslivet opp i den offentlige debatten. I starten ble imidlertid, som sitatet viser, forslaget rettet mot *statseide* bedrifter. Med andre ord kan det se ut som om den statsfeministiske styringsmentaliteten formaterte likestillingstiltak, men at staten som institusjon fortsatt representerte en grense for hvor denne formateringen kunne være virksom.

I ettertid ble forslaget utvidet til også å inkludere styrene i ASA-selskaper, og det er denne endringen som ofte blir fremstilt som grensesprengende siden disse bedriftene også har private eiere (Engelstad 2011). Nå er det imidlertid mange av observasjonene ovenfor som tyder på at den statsfeministiske styringsmentaliteten *ikke* var sterk nok til å produsere denne styrereformen. Derfor må vi med Latour (2005) spørre om hvordan den statsfeministiske formateringen ble *omdannet* og supplert. Hva slags mulige transformasjoner av statsfeminismens styringsmentalitet – eller alternative formateringer – kan vi spore med utgangspunkt i næringslivet, arenaen som ble regulert gjennom reformen?

Næringslivsfeminisme – også av betydning

Kvinner i politikken ønsket endringer i næringslivet, og man fokuserte nå på bedriftsstyrer. Også innenfor næringslivet var det kvinner som ønsket tilgang til posisjonene i toppen. «Nasjonalt nettverk for kvinner og næringsutvikling» bestående av ti kvinner, med statssekretær i Nærings- og handelsdepartementet, Inger Karin Larsen Nerheim som sentral forbindelse til det politiske maktapparatet, ble etablert i 1996 (avviklet i 1999). Nettverket sørget for at Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND)¹¹ fikk en avdelingsdirektør med ansvar for kvinner som en strategisk satsing i 1998. I tillegg fokuserte de også nettopp på styrerommet som arena for endring:

Det var en voksende erkjennelse hos flere om at vi må høyere opp i organisasjonen for at vi skal få gjennomført de tingene lenger nedover i organisasjonen som vi drømmer om. Da falt blikket på styret (...) Det var på en måte oppspillet. Det var mange som trakk i trådene. (NA)

NA fortalte om mobilisering for endring og om hvordan problembevisstheten blant kvinner i næringslivet var økende. Styret ble forstått som det stedet hvor endring kunne starte. Forbindelser mellom stat og næringsliv, slik som institusjonen SND, eller Nasjonalt nettverk for kvinner og næringsutvikling, kan tenkes å ha fungert som en kanal for statsfeminismens innvirkning på næringslivet. Det kan også tenkes at forbindelser som dette har ført til at næringslivsaktører påvirket statsfeminismens formatering. Det er påfallende hvordan nettopp styrerommet kommer på den politiske agendaen parallelt med at denne fokuseringen oppstår «innenfra» i næringslivet.

Som nevnt hadde myndighetene på midten av 1990-tallet tillit til at NHO skulle sørge for kjønnslikestilling i næringslivet (NOU 1995:15). I de påfølgende årene skjedde det likevel lite med kjønnsbalansen i toppledelsen i privat sektor. Da styrereformen ble vedtatt, bidro nettopp mangelen på effekt av næringslivets egne tiltak til å legitimere politisk inngrep. Det var først da trusselen om lovsanksjonering ble reell at NHO satte i verk en større satsing med fokusering på kvinner i 2003, «Female Future». Dette initiativet var en direkte respons på politikernes utfordring om å øke kvinneandelen i bedriftsstyrene (Drake 2003:1).¹² Female Future var en samlebetegnelse for flere konkrete tiltak. I grunnlagsrapporten skrev NHO:

Konseptet vil konsentrere seg om tre områder: synliggjøring, skreddersydd

kompetanseheving og møteplasser. Byggeklossene er: Styrearbeid, møteplasser, historiefortelling og ledermentor. (Drake 2003:2)

NHO hadde frem til lanseringen av *Female Future* fokusert på informasjonsstrategier og holdningsskapende arbeid. De ville ikke satse på kvotering, men på tilrettelegging for og støtte til individuell karriereutvikling. Dette var ingen ny oppskrift, for formatet hadde vært under utvikling i næringslivssektoren gjennom det foregående tiåret. SND hadde for eksempel få år tidligere etablert et program kalt «Kvinner i fokus», der blant annet lederutviklingsprogram, mentorordninger og styrekompetansekurs inngikk. Dette programmet var basert på erfaringer fra en rekke lokale pilotprosjekter som kan spores tilbake til «kvinneprogrammet» som det tidligere Distriktsutviklingsfondet hadde startet allerede i 1988 (Lotherington 1997). I næringslivet vokste det altså frem et format for likestillingsarbeid som ikke så resultatlikhet som det viktigste målet. Likestilling skulle handle om like muligheter, ikke om lik representasjon av begge kjønn, selv om det var viktig å modifisere kjønnsbalansen. Det var næringslivet og ikke staten som ble forstått som ansvarlig, og kvotering var ikke et ønsket virkemiddel.

Også i næringslivet ble altså kjønnsbalanse oppfattet som et problem som det burde gjøres noe med. Dette kan tolkes som et uttrykk for den statsfeministiske styringsmentalitetens virkekraft. Imidlertid viste forslagene til tiltak at det i næringslivskonteksten i hovedsak foregikk en transformasjon av den statsfeministiske formateringen i retningen av mer individfokusering og en demontering av det statlige ansvaret. I stedet for handlingskjeden kjønnskvoteing kom nye handlinger, slik som informasjon, mentorordninger og kurs. Hva var det som bidro til transformasjon og supplerings?

Nye organisasjonsformer og ledelsesidealer banet vei. Mot slutten av 1990-tallet fikk nye trender innenfor organisasjon og ledelse betydelig oppmerksomhet, og dette bidro til å skape nye begrunnelser for at kvinner burde få en større andel av lederposisjonene i næringslivet. Følgende sitat fra *Aftenposten* illustrerer den nye tankegangen:

Med den nye typen organisasjon er feminitet ettertraktet og nødvendig i fremtidens styreposisjoner. Kvinner har andre egenskaper enn menn, og med en noenlunde lik representasjon av kvinner og menn vil det utgjøre de beste styrene.¹³

I sitatet beskrives «den nye typen organisasjon», hvor kvinner vil bli ettertraktet som styremedlemmer i kraft av å være bærere av feminine kvaliteter. Kvinner ble oppfattet som å ha spesielle kvalifikasjoner som næringslivet trengte. Ressursargumentet er ikke nytt i likestillingssammenheng, men nå ble det konstruert en begrunnelse tilpasset næringslivets mål og behov. På 1990-tallet ble nettverks-, team- og prosjektorganisering utbredt i mange bedrifter. Sosiale relasjoner og samarbeid ble dermed en mer synlig utfordring på arbeidsplassene, og egenskaper som tradisjonelt hadde vært oppfattet som feminine og mindre relevante for næringslivet, ble nå attraktive. Ledelse ble generelt sett gitt mer oppmerksomhet, både politisk og faglig (Røvik 2007; Sørhaug 2004), samtidig som man begynte å snakke om kvinnelig lederstil og «feminisering av den kvinnelige lederen».¹⁴ Kvinner fikk på denne måten en ny betydning som ressurs for næringslivet. Dermed ble kjønnsbalanse transformert til å handle om effektivitet og lønnsomhet.

Et annet fenomen som preget næringslivet mot slutten av 1990-tallet, var begreper som *Good Corporate Governance*, oversatt til norsk

som «god eierstyring». Det fokuserte på arbeidsdeling og interessebalansering mellom eiere/aksjonærer, styret og bedriftsledere. Styrets funksjoner, sammensetning, størrelse og utvelgelse satt på dagsordenen (Berghe og Ridder 1999). Blant annet ble det etter hvert satt spørsmålsteget ved om et styre med liten variasjon i medlemmenes faglige og sosiale profil kunne danne utgangspunkt for effektivt og verdiskapende styrearbeid (Huse 2007a,b). Mangfold i styrerommet ble det nye slagordet, og i mangfoldstenkningen var det rom for et argument for kvinners inkludering basert på kjønnsforskjell.

I næringslivet kunne altså målet om å få flere kvinner inn i styrerommet assosieres positivt til nye organisasjonsformer, prinsipper for god eierstyring og mangfold i styrerommet. Det ble på denne måten ikke fokusert på *kjønnsbalanse*, men snarere på *kjønnsblanding*. Til denne normen knyttet det seg også en transformert formatering som svarte til de mål og virkemidler som stod sentralt i næringslivet.

Statsfeminismen var i utgangspunktet knyttet til en sosialdemokratisk styringspraksis. Det var, som vi har sett, aktører med tilknytning til Arbeiderpartiet og kvinnebevegelsen som først brakte ideen om kjønnskvalifisering i bedriftsstyrer inn i den offentlige debatten. Da ideen om kjønnskvalifisering i bedriftsstyrer ble lansert, var det imidlertid, som vi også har sett, representanter for Kristelig folkeparti som satt i førersetet. Det var Valgerd Svarstad Haugland og Laila Dåvøy som hadde det politiske ansvaret for likestillingsområdet, men det virket ikke som disse to var i stand til å skape politisk flertall for en kvalifiseringsreform. Overføringen av de statsfeministiske handlingskjedene til næringslivsarenaen møtte motbør, og mange politikere foretrakk næringslivets individorienterte strategi. Slik sett virket det som om reformforslaget hadde

havnet i dødvannet mellom statsfeminismen og en slags alternativ «næringslivsfeminisme», mellom bruk av kvalifisering og frivillige, individorienterte ordninger som instrumenter for å bedre kvinners stilling. Den som overraskende brakte reformen ut av dødvannet, var Ansgar Gabrielsen, nærings- og handelsminister for Høyre. Han gikk ut i media og satte hardt mot hardt overfor næringslivet. Hvilken betydning hadde dette for styrereformen?

Kjønnsbalanse og verdiskaping – en avgjørende forbindelse

For å si noe om effekten av den feministiske styringsmentaliteten og hvordan den gav seg utslag gjennom handlinger presenterte jeg innledningsvis Latours (1999, 2005) handlingsteori som fokuserer på hvordan aktører lager forbindelser hvor interesser og mening transformeres. En Latour-inspirert analyse ser makt som en effekt av hvordan ulike elementer knyttes sammen, og ikke som en forklaring på hvorfor noe skjer (Miller og Rose 2008). Vi har allerede sett at statsfeminismens styringsmentalitet ble transformert i møtet med næringslivet, derfor må vi nå undersøke hvordan de ulike formatene og handlingskjedene ble transformert og *montert sammen* på en måte som gav makt til å gjennomføre reformen. Vi skal studere dette ved å se nærmere på monteringsarbeidet Ansgar Gabrielsen bidro til.

Verken Gabrielsen eller partiet han representerte (Høyre) var i utgangspunktet tilhenger av kvalifisering. Likevel tok Gabrielsen på seg å tvinge bedriftene til å sikre flere kvinner i styrene. Som nærings- og handelsminister var Gabrielsen på en annen måte enn ministeren med likestillingsansvar, Laila Dåvøy, posisjonert som «næringslivets mann». Det er liten tvil om at selve overraskelsesmomentet, det at Gabrielsen som mann, høyrepolitiker, næringsminister og ikke tidligere profilert som

feminist, hadde betydning for den vendingen saken fikk, og hastigheten reformen ble gjennomført med. Ifølge Gabrielsen brøt fremgangsmåten hans med alle rutiner for hvordan Regjeringen skulle fremme saker, men han følte seg likevel trygg på å vinne og dermed sikre sitt politiske ettermæle (se også Dysthe 2010). Selv formulerte han det slik da jeg intervjuet ham:

Så jeg visste selv at jeg løp en risiko med det jeg gjorde, men den var veldig sånn one-man-show. Jeg visste jo hvordan posisjonene var partiene i mellom – og i Regjeringa. Men da jeg gikk ut med dette, så ble det selvfølgelig storm. Full storm (...) Mange var prinsipielt i mot, men når det var sagt, så var de enig i målet, så det var veldig få som ville stå opp og ikke være enig i målsettinga. (AG)

Da reformforslaget ble lagt frem, kom det riktignok protester fra næringslivet, men en gjennomgang av alle høringsuttalelsene viser imidlertid at ingen hadde innvendinger mot å rekruttere flere kvinner til styrerommene. Dette kjennetegnet også mediedebatten. NHO-direktør Sigrun Vågeng uttalte i februar 2002 typisk nok følgende:

Det er alminnelig enighet om at det er for få kvinner i styrene. Andelen bør opp, men vi mener det er feil å bruke tvang. Vi mener rette vei er å sette seg mål og å satse på frivillighet overfor bedriftene.¹⁵

Det hersket altså en uttalt enighet om at det var ønskelig med flere kvinner i bedriftsstyrene, slik vi kunne anta ut fra beskrivelsene av en næringslivsfeminisme. Slik sett kan vi si at Gabrielsen grep en sak som allerede var i prosess, både politisk og kulturelt. De sterke «kvinnevennlige normene» som virker i det

norske samfunnet, var en del av vurderingen bak utspillet. Ingen ville med legitimitet kunne argumentere mot ønsket om å få flere kvinner inn i bedriftsstyrene (jf. Skjeie og Teigen 2003).

Da Gabrielsen gikk ut i *Verdens Gang* 22.2. 2002, brukte han ord som vi kjenner igjen fra statsfeministiske argumenter:

Gabrielsen sier at han i verste fall vil skrive om aksjeloven for å tvinge frem minst 40 prosent kvinner inn i styrene i de børsnoterte selskapene med mindre det kommer dramatisk bedring i kvinneandelen allerede i vår. – Jeg er villig til å bruke alle de midler jeg rår over for å tvinge frem full likestilling i bedriftene.¹⁶

Den statsfeministiske formateringen var imidlertid ikke så effektiv som dette sitatet tyder på. I etterkant av medieutspillet skjedde det store endringer i måten reformen ble omtalt på. Fra å snakke om «å tvinge frem full likestilling» gikk det raskt over til å handle om «tilrettelegging for verdiskaping» og «mangfold i styrerommet». I ettertid var dette Gabrielsens umiddelbare svar på spørsmålet om hva reformen handlet om:

For meg handlet det ikke om likestillingspolitikk. For meg var det et verdiskapingsperspektiv. Det [styrereformen] skulle bidra til forhold som maksimerte verdiskapningen. (AG)

Implisitt i påstanden om at reformen skulle forstås i et verdiskapingsperspektiv, ligger den tenkningen som vi så var utviklet i næringslivet; kjønnsforskjellighet inngår i et produktivt mangfold som kan bidra til økt lønnsomhet.

På denne måten flyttet Gabrielsen eksplisitt styrereformen ut av likestillingspolitikken og inn i næringspolitikken. Med Latours

(2005) begrepsapparat skapte Gabrielsen en forbindelse mellom reformen og næringspolitikken, samtidig som han til en viss grad løste opp koblingen til likestillingspolitikken. Styreformen ble ikke lenger formatert bare som et likestillingstiltak, men fremfor alt som et verdiskapningstiltak. Dermed ble også meningsinnholdet i reformen annerledes, og nye typer av argumenter fikk økt gjennomslagskraft.

Argumentasjonen, som var i tråd med næringslivsfeminismen, ekskluderte imidlertid ikke den statsfeministiske formateringen. Koblingen mellom de to formateringerne illustreres godt i det følgende sitatet:

Likestillingsperspektivet og mangfold passer sammen fordi menn og kvinner er forskjellige. Det er et bidrag i seg selv, men så er det også det faktum at man var i en situasjon der 94 prosent var menn. Det høres verre ut synes jeg, enn at seks prosent er kvinner – i et land som er fremst i verden på yrkesdeltakelse fra kvinner, hvor kvinner og menn har samme rett, samme mulighet til å gjennomføre høyere utdanning, og hvor det er flere jenter enn gutter som tar høyere utdanning. (AG)

I dette resonnementet er kjønnsrettferdighet forstått som kjønnsbalanse et grunnleggende premiss, men dette kobles til det næringspolitiske mangfoldsbegrepet gjennom tenkningen om verdien av kjønnsforskjell. På denne måten ble den statsfeministiske formateringen transformert. Kjønnsbalansenormen blir oversatt til kjønnsblanding og mangfold. Statsfeminismen og næringslivsfeminismen ble lenket sammen i en slags syntese. I denne syntesen ble statsfeminismens rettferdig kjønnsbalanse omformet til lønnsom kjønnsblanding, mens næringslivsfeminismens frivillighet ble erstattet av tvang – kvotering. Det Latour (1999) har kalt «a slight surprise of action», ble katalysa-

toren for syntesen. Gabrielsens overraskende handlinger skapte en ny situasjon der sammenkoblingen av statsfeminismens og næringslivsfeminismen dannet grunnlag for reformens gjennombrudd.

Statsfeminismens syntese med næringslivsfeminisme

Dersom vi ser på *resultatet*, fremstår lovendringen om kvotering av kvinner i styrene i norske allmennaksjeselskaper som en statsfeministisk reform. Den representerer statlig kontroll og bruk av kvotering som virkemiddel for å oppnå kjønnsbalanse. Følgelig har statsfeminisme også blitt brukt som forklaring på reformen (jf. Teigen 2010). Analysen i denne artikkelen av de kulturelle og politiske *prosessene* bak styrereformen har imidlertid vist at den var noe mer enn et produkt av at statsfeminismens institusjonelle maskineri rullet videre, og brøt en ny grense ved å gjøre seg gjeldende i næringslivet. Vedtaket om å innføre en kvote for kvinner i styrene til ASA-bedrifter var ikke bare et statsfeministisk produkt. Næringslivsfeminisme hadde også en avgjørende betydning. Dette så vi tydelig artikulert i de politiske begrunnelsene som ble knyttet til reformens gjennombrudd.

Jeg lanserte i starten på artikkelen to mulige tilnærminger til å forstå realiseringen av styrereformen. Den ene ble formulert med henvisning til Michel Foucault, slik at statsfeminismen ble antatt å være en styringsmentalitet. Dermed skulle kjønnsbalanse være normaltstanden som statsmakten hadde som oppgave å opprette på flest mulige områder, herunder også styrer i allmennaksjeselskaper. Bruno Latours begrep om formateringer har vært brukt som analytisk verktøy for å undersøke eventuelle effekter av statsfeminismen som styringsmentalitet. Den andre tilnærmingen trakk på Latours handlingsteori med vekt

på handlingers egendynamikk. Med dette perspektivet fremstod det som et mer åpent empirisk spørsmål hvilke forhold som virket i situasjonen forut for stortingsvedtaket om styrereformen.

Begge tilnærmingene viste at de kulturelle og politiske prosessene som ledet frem til reformen, et stykke på vei kan tolkes som effekter av en statsfeministisk styringsmentalitet, først og fremst gjennom kjønnsbalansens status som normalitet. Statsfeminismens møte med næringslivet var derimot preget av motstand, og den ble omdannet til en slags næringslivsfeminisme. Normen om kjønnsbalanse ble transformert til kjønnsblanding, mens kvotering og tanken om statlig ansvar ble transformert til en vekt på frivillighet og individuell tilrettelegging for å bedre kvinners karriere-

I første omgang var verken den statsfeminismen eller næringslivsfeminismen effektfulle nok til å skape endring. Det var først da styrereformen ble omdefinert fra å være en likestillingsreform til også å være en næringslivsreform, gikk fra å handle om kjønnsbalanse til å dreie seg om verdiskaping, at gjennombruddet kom. Nærings- og handelsminister Ansgar Gabrielsens overraskende initiativ til å være frontfigur for reformen bidro som en katalysator for syntesen mellom statsfeminismen og næringslivsfeminismen.

Ved å inkludere flere arenaer for politikkproduksjon i analysen og kartlegge situasjoner hvor kimer til endring er i spill har jeg vist hvordan politikkproduksjon bør forstås som et komplekst samspill mellom forskjellige kulturelle og politiske prosesser og mellom struktu-

Kanskje er det på tide å revidere forståelsen og anvendelsen av konseptet statsfeminisme?

muligheter. Denne utviklingen var også knyttet til nye trender innenfor organisasjon og ledelse der det ble argumentert for verdien av «femine» egenskaper. Endring i kjønns sammensetningen ble slik sett mer et spørsmål om å oppnå bedre organisering og ledelse og i mindre grad om kjønnsrettferdighet.

På basis av analysen i denne artikkelen kan jeg ikke si noe sikkert om hvorvidt statsfeminismen fungerte som en styringsmentalitet i Foucaults mening, selv om den utbredte og uproblematisk tilslutningen til kjønnsbalanse som mål tyder på at likestilling er normalisert. Uansett kan ikke vedtaket av styrereformen forklares som en ren effekt av statsfeminismen, rett og slett fordi det statsfeministiske «trykket» ikke var sterkt nok til å få reformen vedtatt.

rerende elementer som styringsmentalitet og vilkårlige, uforutsigbare handlingselementer. Dette illustrerer viktigheten av å studere politikkutvikling i detalj; som en prosess der formateringer realiseres, omdannes eller avvises, der handlinger skaper nye handlinger på overraskende måter (Latour 2007). Kanskje er det også på tide å revidere forståelsen og anvendelsen av konseptet statsfeminisme? ★

Noter

- 1 Mange har bidratt med konstruktive innspill underveis i skriveprosessen. Tidsskriftets redaktører, de to anonyme konsulentene samt prosjektgruppa «Power and Privilege, Meaning and Management – Gender in the Board Room» fortjener, i tillegg til Guro Korsnes Kristensen og Knut Holtan Sørensen, en særskilt takk.
- 2 Implementert fra januar 2011, med gradvis opptrapping i kvotestørrelsen. Innen 2015 er målet at 50 prosent av styremedlemmene skal være kvinner.

- 3 Begrepet fylles med innhold gjennom de empiriske analysene, og er ment som en poengtering av at det var flere prosesser i virksomhet bak reformen. Ambisjonen er ikke å definere et konsept parallelt med statsfeminismen.
- 4 Dette er avklart med personene det gjelder. Anonymisering ville vært praktisk umulig. I tillegg utgjør en topp-politikers navn, partitilknytning og posisjon et meningsbærende element i seg selv. Dette gjelder imidlertid ikke for de offentlige saksbehandlerne og personene med bakgrunn fra næringslivet. Disse er følgelig anonymisert ut fra alminnelige forskningsetiske hensyn.
- 5 Kodingen var basert på Grounded Theory (se f.eks. Charmaz 2006, Corbin og Strauss 2008).
- 6 NHO hadde i 1995 startet opp prosjektet «Kvinner i næringslivet».
- 7 Se: http://www.regjeringen.no/nb/dep/fd/aktuelt/taler_artikler/ministeren/taler-og-artikler-av-forsvarsminister-gr/2010/Kvinnekonferanse.html?id=605139 (lastet ned 04.08.2010).
- 8 Se f.eks. «Kvinnene vil inn i styrerommene», *Aftenposten* 26.04.1998, s.39.
- 9 *Aftenposten morgen* 24.07.1998.
- 10 *Aftenposten morgen* 24.07.1998.
- 11 SND var en statlig eid institusjon opprettet for å støtte private bedrifter i Norge i form av finansiering, kompetanse, rådgivning, nettverk og profilering og representerte en kobling mellom staten og næringslivet. SND er nå en del av Innovasjon Norge.
- 12 Dersom 40 prosent kvinneandel ble oppnådd for ASA selskapene innen utgangen av 2005, ville lovendringen ikke tre i kraft.
- 13 Organisasjonssosiolog Anne Grethe Solberg i *Aftenposten* 26.04.1998, s. 39.
- 14 Se f.eks. tidsskriftet *Kjønn i organisasjon og ledelse*, nr 1, 1993
- 15 *Verdens Gang* 23.02.2002, s. 16.
- 16 *Verdens Gang* 22.02.2002, s. 4.

Litteratur

- Bacchi, Carol Lee 1996. *The politics of affirmative action: «women», equality and category politics*. London: Sage.
- Bacchi, Carol Lee 1999. *Women, policy and politics: the construction of policy problems*. London: Sage.
- Bacchi, Carol og Joan Eveline 2009. «Gender Mainstreaming or Diversity Mainstreaming? The Politics of 'Doing'». *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 17 (1):2–17.
- Berghe, Lutgart van den og Liesbeth de Ridder 1999. *International standardisation of good corporate governance: best practices for the board of directors*. Boston: Kluwer Academic.
- Burchell, Graham, Colin Gordon og Peter Miller (red.) 1991. *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bjørkhaug, Hilde og Siri Øyslebø Sørensen 2011. «Gender quotas in boards – for what reason? A comparison of the case of Norwegian Public Limited companies and agricultural cooperative organisations». Artikkel under vurdering.
- Charmaz, Kathy 2006. *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Corbin, Juliet M. og Anselm L. Strauss 2008. *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cvijanovic, Anette I. 2009. *Rettferdig og rimelig?: om kjønnskvoteing til styrene i allmennaksjeselskap*. Mastergradsoppgave. Bodø: Høgskolen i Bodø.
- Dahlerup, Drude 2006. *Women, quotas and politics*. London: Routledge.
- Dahlerup, Drude og Lenita Freidenvall 2008. *Kvoterig*. Stockholm: SNS Förlag.
- Dean, Mitchell 1999. *Governmentality: power and rule in modern society*. London: Sage.
- Drake, Irmelin 2003. *Female Future. Mobilisering av talent*. Publisert som NHO rapport.
- Dysthe, Pernille 2010. «En politisk styrtfødsel». *Magma* 7. Se <http://www.magma.no/?nid=198697> (15.02.2011)
- Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (red.) 2002. *Den Usynlige hånd?: kjønnspekt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Engelstad, Fredrik 2011. «Kjønnskvoteing i næringslivet – Kan det forsvares? En normativ analyse.» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:120–140.
- Foucault, Michel 1991. «Questions of Method». I: Colin Gordon, Graham Burchell og Peter Miller (red.): *The Foucault effect: studies in governmentality*. London: Harvester/Wheatsheaf.
- Foucault, Michel 2002. *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oversatt, introdusert og annotert av Iver B. Neumann. Oslo: Cappelen akademisk.
- Foucault, Michel, Michel Senellart, François Ewald og Alessandro Fontana 2009. *Biopolitikens fødsel: forelesninger på Collège de France 1978–1979*. København: Reitzel.
- Grosser, Kate og Jeremy Moon 2005. «Gender Mainstreaming and Corporate Social Responsibility: Reporting Workplace Issues». *Journal of Business Ethics* 62 (4):327–340.
- Gulbrandsen, Trygve, Fredrik Engelstad, Trond Beldo Klausen, Hege Skjeie, Mari Teigen og Øyvind Østerud 2002. *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Guldvik, Ingrid 2005. *Takt og utakt, sagt og usagt: kjønnsrettferdighet og kvoterig i lokalpolitikken*. Avhandling (dr.polit.). Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Guldvik, Ingrid 2008. «Gender quota discourses in norwegian politics». I: Eva Magnusson Malin Rönnblom og Harriet Silius (red.): *Critical Studies of gender equalities: Nordic dislocations, dilemmas and contradictions*. Göteborg: Makadam.
- Hernes, Helga Maria 1982. *Staten – kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Maria 1987. *Welfare state and woman power: essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hernes, Helga Maria 2004. «Statsfeminisme – et personlig tilbakeblikk». *Nytt Norsk Tidsskrift* 3–4:288–294.
- Huse, Morten 2007a. *Styret: tante, barbar eller klan?* Bergen: Fagbokforlaget.
- Huse, Morten 2007b. *Boards, governance and value creation: the human side of corporate governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holst, Cathrine 2002. *Kjønnsrettferdighet: utfordrin-*

- ger for feministisk politikk. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Holst, Cathrine 2007. «Balansefeminismens begrensninger». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:5–20.
- Holst, Cathrine 2009. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget
- Inst. O. nr.13 (2003–2004) *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.)*
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann 2009. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kristensen, Guro Korsnes 2010. «Trad eller trendy med tre? Om barnetall, likestilling og «norskhet». I: Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2007. «Turning Around Politics: A Note on Gerard de Vries' Paper». *Social Studies of Science* 37 (5):811–820.
- Law, John 2004. *After method: mess in social science research*. London: Routledge.
- Lemke, Thomas 2007. «An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory». *Distinction: Scandinavian Journal of Social Theory* (15).
- Lister, Ruth 2009. «A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States». *Social Politics* 16 (2): 242–278.
- Lotherington, Ann Therese 1997. *SND og kvinnesatsingen*. NORUT Samfunnsforskning, rapport nr. 05/97.
- Lotherington, Ann Therese 2008. «Over grensen. Konstruksjon av likestilling og norskhet i russisk-norske familier». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1:6–20.
- Lotherington, Ann Therese 2010. «LDO er løsningen – hva er problemet? En analyse av opprettelsen av likestillings- og diskrimineringsombudet». I: Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red.): *Likestilte norskheter: om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Melby, Kari, Christina Carlsson Wetterberg og Anna-Birte Ravn 2008. *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: the limits of political ambition?* Bristol: Policy Press.
- NOU 2003:19. *Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen*.
- NOU 1995:15. *Et apparat for likestilling. En gjennomgang og vurdering av det sentrale likestillingsapparatet med forslag til omorganisering av Likestillingsrådet*. Ot.prp. nr. 97 (2002–2003). Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.).
- Phillips, Nelson og Cynthia Hardy 2002. *Discourse analysis: investigating processes of social construction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Rose, Nikolas og Peter Miller 1992. «Political Power beyond the State: Problematics of Government». *The British Journal of Sociology* 43 (2):173–205.
- Rose, Nikolas og Peter Miller 2008. *Governing the present*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Røvik, Kjell Arne 2007. *Trender og translasjoner: ideer som former det 21. århundrets organisasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sabatier, Paul A. (red.) 2007. *Theories of the policy process*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Siim, Birte og Hege Skjeie 2008. «Tracks, intersections and dead ends: Multicultural challenges to state feminism in Denmark and Norway». *Ethnicities* 8 (3):322–344.
- Skjeie, Hege, Beatrice Halsaa og Anja Bredal 2010. «Utvikling av likestillingspolitikk». Artikkel til IMER-programmets avslutningskonferanse 16. september 2010.
- Skjeie, Hege og Mari Teigen 2003. *Menn imellom: mannsdominans og likestillingspolitikk*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Solhøy, Stina Hansteen 1999. *Politisk vilje møter institusjonell autonomi: en studie av innføring, praktisering og håndheving av likestillingslovens § 21*. Oslo: Universitetet.
- St. meld. nr. 70, 1991–92. *Likestillingspolitikk for 1990-åra*. Barne- og familiedepartementet.
- Sørhaug, Tian 2004. *Managementaltet og autoritetens forvandling – Ledelse i en kunnskapsøkonomi*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Teigen, Mari 2002. «Kvotering til styreverv – mellom offentlig regulering og privat handlefrihet». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43 (1):73–104.
- Teigen, Mari. 2003. *Kvotering og kontrovers: om likestilling som politikk*. [Oslo]: ISF.
- Teigen, Mari 2010. «Kjønnskvotering i næringslivets styreverv». I: Kirsti Niskanen og Anita Nyberg (red.): *Kön och makt i Norden. Del II Sammanfattande diskussion och analys*. Nordiska ministerrådet.
- Teigen, Mari 2011. «Kjønnskvotering til næringslivsstyrer – grenseflater i bevegelse». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:84–101.

**Av FREDRIK ENGELSTAD**

Kan kjønnskvalifisering i næringslivet forsvares?

En normativ analyse

Kjønnskvalifisering til ASA-styrer er utvilsomt et inngrep i den private eiendomsrett. Kan dette inngrepet forsvares og i tilfelle hvordan? Odelstingsproposisjonen som presenterte lovforslaget i 2002, gikk ut fra at reformen ville øke produktiviteten og samtidig føre til økt demokrati og likestilling. Det argumenteres for at empiriske undersøkelser ikke gir sterke argumenter for produktivitetsvirkninger. Kvotering til ASA-styrer kan imidlertid forsvares ut fra normativ teori. Både utilitarisme og Rawls' teori om rettferdighet som rimelighet kan begrunne reformen, betinget av at den reduserer forekomsten av diskriminering, og at den ved å skape flere rollemodeller bidrar til å øke urimelig lave ambisjoner hos kvinnelige kandidater til toppstillinger i næringslivet.¹

Da kjønnskvolterung til ASA-styrer ble innført i Norge i 2003, var det en institusjonell innovasjon. En barriere ble brutt; tilsvarende ordninger fantes ikke i noe annet land. I løpet av få år er tilsvarende ordninger vedtatt, men ennå ikke satt ut i livet, i Island, Spania, Frankrike og Belgia, og flere europeiske land kan komme etter. Den økende utbredelsen kan tas som et tegn på at reformen var et fremtidsrettet kupp, som *Aftenposten* skrev på lederplass (3. januar 2010). I Norge har den vist seg å være enklere å gjennomføre enn mange trodde. Hvordan det vil gå i andre land er det for tidlig å si noe om; i likestillingspolitikk som på andre områder er det mange eksempler på formelle reformer uten praktisk betydning. At den var gjennomførbar i Norge, forhindrer ikke en tydelig skepsis til reformen i å komme til uttrykk (Clemet 2010a, b), etter hvert mest ut fra prinsipielle hensyn.

En grunn til skepsis er at reformen klart er et inngrep i eiendomsretten, som er en viktig del av demokratiet. Hvordan kan det forsvares at staten griper inn i privatpersoners rett til fritt å velge styremedlemmer, det vil si representanter som skal påse at deres eiendom blir forvaltet på en for dem best mulig måte? Et annet argument fokuserer på hva som skal til for å begrunne statlige inngrep i privatlivet generelt: Hva slags ønskelige virkninger, og hvor store, skal til for å begrunne statsinngrep i privatsfæren? Til disse synspunktene kan føyes en mer allmenn observasjon av forholdet mellom stat og samfunn. De siste tiårene har ikke minst vært preget av liberalisering og deregulering; staten har i flere henseender gitt opp å detaljstyre økonomien. I en slik sammenheng kan kjønnskvolterung bli motstrøms og representere ordninger som oppfattes som utidsmessige eller overflødige.

Ordnungen med kjønnskvolterung er velkjent. Det har ingen hensikt å presentere den i detalj, men her er noen få punkter som har

betydning i fremstillingen. Første gang kjønnskvolterung til selskapsstyrer ble lansert som en politisk mulighet, var i en høringsrunde om revisjon av likestillingsloven i 1999, initiert av regjeringen Bondevik I. Den gangen gjaldt forslaget minimum 25 prosent av begge kjønn i aksjeselskaper (ASA). Forslaget førte ikke frem. Det kom tilbake i en egen høringsrunde fra regjeringen Stoltenberg I i 2001. Nå var forslaget begrenset til allmennaksjeselskaper (ASA), til gjengjeld var minimum kjønnsbalanse økt til 40 prosent. Det var dette forslaget næringsminister Ansgar Gabrielsen i 2002 stilte seg bak og presset sitt eget parti til å akseptere. Regjeringen Bondevik II sendte ut lovfremlegget i Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002–2003), endringene i allmenaksjeloven ble vedtatt i 2003, og ordningen trådte i kraft fullt ut fra 2008.

I 2010 gjelder lovendringen for i underkant av 400 ASA-er. Flertallet av dem er børsnotert eller har planer om å bli det. Reformen gjelder også for en rekke statlige, fylkeskommunale og kommunale selskaper, men selskaper der offentlige instanser er eiere, faller utenfor fremstillingen her. Totalt i ASA-styrene er det rundt 2400 styreplasser, som fylles av cirka 1800 personer, herav anslagsvis 720 kvinner og 1080 menn.² Til sammenlikning er det i Norge cirka 22 000 aksjeselskaper med over 10 ansatte (NOU 2010:1, tabell 3.4). Kjønnskvolterungen gjelder altså en mindre del av næringslivet, men omfatter til gjengjeld noen av de mest synlige virksomhetene.

Hvor robust er så ordningen med kjønnskvolterung til ASA-styrene? Reformen er blitt avskaffet før, et nærliggende eksempel er «demokratiseringen» av forretningsbankene, som ble innført av regjeringen Norli i 1978, og avskaffet i 1982 etter at Høyre hadde fått regjeringsmakt (NOU 1976:52; Sejersted 2005). Det er fullt mulig at et eventuelt nytt høyre-flertall vil oppheve kjønnskvolterung til

ASA-styrene. Om ordningen har en fremtid, avhenger imidlertid ikke bare av uforutsigbare politiske konjunkturer, men av hvorvidt den kan forsvares normativt, og om et slikt forsvar blir akseptert av tilstrekkelig mange beslutningstakere og forstått i opinionen.

Denne artikkelen er et bidrag til den normative diskusjonen om kvotering i næringslivet med mål om å klarlegge relevansen av ulike normative teorier for dette spørsmålet. Enkelte teorier hviler på prinsipper alene, andre trekker inn faktiske eller antatte virkninger for å vurdere hva som er akseptabelt. Tre teorier trekkes inn med ulik vekt. For det første en radikal liberalisme, for det andre utilitarisme og for det tredje John Rawls' teori om rettferdighet som rimelighet. Deretter diskuteres ulike begrunnelser for eiendomsrett og begrensning av eiendomsrett i moderne økonomi. I lys av disse teoretiske overveielser diskuteres først og fremst argumentasjonen i Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002–2003), som er den mest omfattende sammenfatning av argumenter som foreligger. Noen av høringsuttalelsene som er referert i proposisjonen, blir også tatt opp fordi de inneholder prinsipielle synspunkter på reformen.

Normative teorier

Filosofen Robert Nozick (1974) har gitt det mest tungtveiende bidraget til en radikal liberalistisk politisk teori. Et kjernepunkt i denne teorien er at individer er født frie og selvstendige og skal ta ansvar for seg selv. Den private eiendomsretten skal reguleres minst mulig, og staten skal gripe inn så lite som mulig i samfunnsmessige anliggender. En akseptabel minimumsstat beskytter borgerne mot vold og skadeverk, tyveri, svindel, kontraktsbrudd og liknende. Staten skal ikke bruke press eller tvang for å få noen borgere til å hjelpe andre, eller forhindre aktiviteter for å beskytte bor-

gere mot uønskede virkninger av deres egne handlinger. Statlige tiltak for omfordeling anses som uakseptable i denne teorien, sosiale ordninger skal prinsipielt opprettes gjennom frivillig organisering.

Utilitaristisk teori i sine moderne varianter går tilbake til John Stuart Mill (1991[1861, 1863]). Til forskjell fra den radikale liberalistiske teorien legger utilitarismen hovedvekten på antatte eller faktiske konsekvenser av handlinger. En handling begrunnes moralsk i at den øker den gjennomsnittlige «nyttens» (dvs. individuell velferd eller lykke) i en relevant gruppe. Hovedfokus i utilitaristisk teori er individer og deres velferd og utfoldelse, men utilitaristisk tekning kan også omfatte sosiale ordninger (regelutilitarisme). En sosial ordning kan være moralsk gunstig i den grad den kan antas å lede til handlinger som øker gjennomsnittlig velferd i samfunnet.

Et særtrekk ved teorien til John Rawls om rettferdighet som rimelighet er at den fokuserer på sosiale og politiske institusjoner og hvordan de fungerer (Rawls 1970, 2001; Freeman 2007). Den omfatter ikke individenes liv i sin helhet, men de delene som angår deres forhold til samfunnet i vid forstand, og hvordan samfunnet tilrettelegger for at individene kan opptre som ansvarlige og moralske borgere i erkjennelse av gjensidig avhengighet mellom samfunnsmedlemmene. Rawls avgrenser seg derfor til fordeling og struktur i hva han kaller primærgoder, de godene som alle trenger for å fungere i et godt samfunn: rettigheter og friheter, muligheter og makt, inntekt og formue, selvrespekt (Rawls 1970:90, 440).³ Rawls vurderer sosiale institusjoner i lys av to prinsipper: frihetsprinsippet og forskjellsprinsippet. (i) Frihetsprinsippet dreier seg om grunnleggende politiske og sosiale rettigheter. De tilkjennes alle borgere på lik linje i et rettferdig samfunn. Grunnleggende friheter skal bare begrenses av andre

grunnleggende friheter. Her er det likhet som er overordnet. Men om full likhet ikke kan gjennomføres, hva er da akseptable ulikheter? (ii) Forskjellsprinsippet sier at ulikhet i fordeling kan godtas i den grad det fører til at (a) de dårligst stilte får det best mulig, og (b) offentlige stillinger er åpne for alle. Av disse to prinsippene har frihetsprinsippet forrang for forskjellsprinsippet (Rawls 1970).

Et viktig skille mellom de tre teoriene ligger i synet på sosiale institusjoner. De inngår ikke som en del av Nozicks radikale liberalisme, de har ingen fremtredende stilling i utilitarismen, men er en hovedsak hos Rawls. Han spør hvordan de bør utformes for å være rammer for størst mulig frihet for borgerne. Synet på institusjoner henger sammen med synet på eiendomsrett. For Nozick er eiendomsretten originær, den er knyttet til individene uavhengig av samfunnet de inngår i. Utilitarismen har ikke et veldig skarpt syn på eiendomsrett. Mill (1994 [1871]) peker på at eiendomsretten varierer mellom ulike samfunnsformer, og mener at statlig regulering er nødvendig. Fra regelutilitarisme følger synet at eiendomsretten bør innrettes slik at den gjennomsnittlige velferden i samfunnet blir høyest mulig. Rawls (1970, 2001) trekker et normativt skille mellom eiendomsrett til objekter som individet disponerer for seg selv og eiendomsrett til kapitalgjenstander, som er noe andre mennesker er avhengige av. Fordelingen av personlig eiendom er underlagt frihetsprinsippet, fordi eiendomsrett til gjenstander som inngår i individers bruk, er en del av knippet av rettigheter som muliggjør moralsk autonomi. Derimot er fordelingen av eiendom til kapitalgjenstander, enten disse er personlig eid eller har form av for eksempel aksjeposter, underlagt forskjellsprinsippet: Ulikhet i fordelingen av eiendom er akseptabelt for eksempel ved at det fører til oppretting av arbeidsplasser eller frembringer organisatoriske og teknolo-

giske innovasjoner som fører til økt produktivitet, som også gjør at de dårligst stilte får det best mulig.

Et annet viktig skille ligger i betydningen som tillegges konsekvenser. Nozicks liberalisme legger minimal vekt på konsekvenser. Staten aksepteres for så vidt som den kan forhindre angrep på individers eiendom. Dermed er det også gitt i utgangspunktet hvordan den ser på kjønnskvotering: uansett konsekvenser er ordningen uakseptabel. For radikale liberalister er saken avgjort; videre drøfting er unødvendig. Dette er også et syn som har fått en viss tilslutning i norsk debatt (Ludvigson 2005). Men hvor robust er dette synet? En ting er at når alle i utgangspunktet må ta likt ansvar for valgene de treffer i løpet av sitt liv, er følgen betydelige ulikheter. Men hva med barna deres, de starter jo ikke på like fot. Dersom alle i neste generasjon skal starte på like vilkår, vil det kreve drastiske tiltak for omfordeling. En pragmatisk innvending er knyttet til velferdsstaten, som radikale liberalister må ønske å avskaffe. Det er fullt mulig som et teoretisk standpunkt, men i Skandinavia er det en konklusjon som nok få er villige til å trekke. Det gir større tilslutning til en pragmatisk liberalisme uten tydelig teoretisk forankring.

Konsekvenser er relevante både for utilitarismen og for rettferdighet som rimelighet, men på svært ulik måte. For utilitarismen er konsekvenser kjernepunktet, Rawls derimot ønsker en «frihetens liberalisme» og ikke en «velferdens liberalisme» (Freeman 2007:63). Det vil si at konsekvensene får betydning ikke ut fra de enkelte individers opplevelse, men ut fra antakelser om hvordan institusjoner tilrettelegger for individenes mulige utfoldelse innenfor rammen av de to prinsippene. I begge tilfeller spiller altså observerte og antatte konsekvenser en rolle for normative vurderinger.

Begrunnelser for og begrensninger i eiendomsretten

Eiendomsrett omfatter rett til å besitte, bruke og avhende objekter (Carruthers og Ariovich 2004). I teorier om eiendomsrett går det igjen tre forskjellige begrunnelser for at gjenstander skal eies av en eller noen få individuelle eller juridiske personer, og ikke være allment tilgjengelige: En gjenstand kan bli en persons eiendom fordi den er et produkt av vedkommendes *arbeid*, det at hun eller han har frembragt den. Eller eiendomsrett er begrunnet i at det er et motivasjonssystem fører til økt *nytte* og *effektivitet*, som i neste omgang kommer flere til gode. Endelig kan eiendomsrett ses i sammenheng med *demokratiske* normer (Becker 1977; Munzer 1990, 2001).

Disse teoriene har sine sterke og svake sider. Poenget her er ikke å veie dem mot hverandre, men å peke på normer som ligger under og begrunner eiendomsretten. Ikke i noe samfunn gjelder eiendomsretten uavkortet, den må alltid brynes mot andre sosiale hensyn. Hvordan skal slike begrensninger trekkes opp? Hvis det er slik at arbeid, nytte og demokrati er de sentrale begrunnelsene for eiendomsretten, bør det også være de som begrunner begrensninger i eiendomsretten. Ut fra denne tanken kan eiendomsretten legitimt innsnevres ut fra samme prinsipper som den kan utvides, det vil si hensyn knyttet til arbeid, nytte og demokrati.

At *arbeidet* er kilde til eiendom, slik at den som frembringer en gjenstand, også har rett til å eie den, er et veletablert synspunkt, som går tilbake til John Locke (1993[1689]). Samtidig er det motsatte forholdet dominerende i moderne samfunn. I et arbeidsforhold er det arbeidsgiveren som har retten til å eie produktet; den som har frembrakt det, mottar en kompensasjon, men kan ikke disponere selve produktet. Det kan begrunnes med at den

fysiske arbeidsutførelsen bare er en del av det samlede arbeidet; det omfatter også å skaffe råvarer, planlegge produksjonen og eventuelt bære tapet dersom produktene ikke blir tatt i bruk (Mill 1994:25). Dette ansvaret faller på arbeidsgiveren. I moderne samfunn finnes det mange kompromisser mellom disse motstridende hensynene. Deltakelse i beslutningsprosesser gjennom arbeidsmiljøutvalg og styreplasser til ansatte er den formen som er mest utviklet i Skandinavia og Tyskland, mens ordninger for medarbeidereie og overskuddsdeling er mest utbredt i Frankrike og Storbritannia (Engelstad 2004).

Eiendomsrett er en forutsetning for økonomisk *effektivitet*, uten den blir det umulig å opprettholde varebytte og investeringer på et høyt nivå (Fligstein 2001). Samtidig blir eieres disposisjonsrett begrenset av effektivitets-hensyn. Et eksempel er konkurranselovgivning som innskrenker eiernes rett til å treffe avtaler med andre eiere, blant annet om priser. Begrunnelsen for en slik innskrenkning er hensynet til tredje part. Forurensninger og annen skade på omgivelsene er også gjenstand for regulering.

I demokratiske samfunn er borgernes mulighet til å disponere eiendom en grunnleggende *demokratisk* rett. Men det som er disposisjon av eiendom for én, er begrensninger i utfoldelse for andre. Et åpenbart felt er arbeidslivet, der arbeidsgivers styringsrett er avledet av eiendomsretten. Arbeidsgivere kan ikke legitimt sette ansattes liv og helse i fare, og styringsretten kan ikke gjøres gjeldende slik at den går ut over de ansattes mulighet til å opptre som ansvarlige samfunnsborgere. Begrensninger i styringsretten kan også begrunnes ut fra ytringsfrihet eller rett til å organisere seg. Eiendomsretten kan under visse omstendigheter også betraktes som en trussel mot demokratiet i stort, påpeker Rawls (2001), dersom en for stor del av samfunnets

verdier samles på få hender, slik at et lite mindretall har økonomiske midler til å påvirke politiske informasjonsprosesser i betydelig grad.

Kapitaleiendom som aksjeeiendom

Et spesielt tilfelle av kapitaleiendom er aksjen. Aksjeselskaper er en forutsetning for den kapitaltilførselen som er nødvendig for å skape og opprettholde en fleksibel markedsøkonomi. Samtidig ser en stadig eksempler på at det å eie aksjer i en bedrift settes lik det å eie en tilsvarende del av bedriften. I moderne selskaps-sjargong snakkes det stadig om «eierne» og «eierstyring». Aksjen uttrykker imidlertid ikke eierskap til en bedrift, men er koblet til et sett rettigheter knyttet til kapitalinnskudd i bedriften. Aksjonærenes makt er lokalisert til selskapsets generalforsamling, der de under bestemte omstendigheter kan fastsette vedtekter og velge styre (i Norge eventuelt bedriftsforsamling). Dessuten har aksjonærene krav på utbytte av sin investering når selskapet forøvrig har betalt hva det skylder til leverandører, arbeidstakere og andre (residual claims, se Blair 1995).

To særtrekk ved aksjen skiller den fra andre former for eierskap. Den ene ligger i risikodeling. Aksjonærene hefter ikke for mer enn de har skutt inn i selskapet, dersom det kommer i økonomiske vansker. Hvis tapet ved en konkurs overstiger aksjekapitalens verdi, skyves det øvrige tapet over på «samfunnet», det vil si på ansatte, långivere, leverandører og andre. Disse er med på å bære en betydelig del av risikoen ved økonomisk aktivitet. Den muligheten som ligger i urimelig gevinst ved denne ordningen, blir holdt i sjakk ved omfattende reguleringer: offentlige påbud om innsyn i regnskaper, godkjent revisjon og andre.

Det andre særtrekket ligger i at aksjer kan kjøpes og selges. I de tilfellene der salgsprosessen skjer i offentlighet på børsen, blir den

underlagt ekstra reguleringer. Børsnoterte selskaper har flere eiere, som kan ha motstridende interesser, slik at forholdet mellom dem må reguleres. Potensielle kjøpere har krav på å få vite hva som er tilstanden i de virksomhetene de eventuelt ønsker å kjøpe seg inn i. Aksjeeiendom kan altså vanskelig sies å være «privat» i en sterk forstand, men utgjør et sett av rettigheter som er underlagt betydelig sterkere offentlig regulering enn vanlige eiendomsobjekter.

Statlige inngrep i private sfærer

Den grunnleggende oppgaven for staten i et demokratisk samfunn er å tilrettelegge for og beskytte borgernes frihet. Dette gjøres ved å ivareta og til dels utvide omfanget av borgerlige rettigheter. Frihet omfatter både negativ frihet, altså frihet fra tvang og overgrep, og positiv frihet, altså kunnskaper, ressurser og handlingsmuligheter som setter den enkelte i stand til å opptre som et selvstendig og ansvarlig individ. Staten må ivareta kryssende hensyn og interessekonflikter; også når det gjelder begrensninger av eiendomsretten. Selv i et liberalt samfunn som det amerikanske er dette grunnlovsfestet; statens rett til ekspropriasjon mot kompensasjon er fastslått i Fifth Amendment. Den norske grunnloven har en tilsvarende formulering i § 105; den er uforandret siden 1814.

Staten griper inn ved ulike former for markedssvikt gjennom reguleringer og skattlegging for å motvirke urimelige fordelingsmønstre og sikre at alle borgere har tilstrekkelige ressurser til å opptre ansvarlig på egne vegne. Her er begrunnelsene forankret i hensynet til borgernes velferd og muligheter til et verdig liv, men like mye dreier det seg om deres muligheter til å delta i demokratiske prosesser.

I Norge kom spørsmål knyttet til innskrenkninger av eiendomsretten i næringslivet særlig opp på den politiske dagsordenen i

1970-årene. Forsøket på å sosialisere forretningsbankene er nesten gått i glemmeboken. Det som huskes best, er de inngrepene som er blitt stående, nemlig bestemmelsene i arbeidsmiljøloven om verneombud og om arbeidsmiljøutvalgenes sammensetning, og aksjelovens ordning med ansattes representasjon i styrene til aksjeselskaper. Disse ordningene er blitt revidert flere ganger, men kjernen i dem har vært uberørt i årtier. De markerte i sin tid en forskyvning av grensene for offentlige inngrep, som senere har fått legitimitet i samfunnet som helhet. Det kommer også frem i den sterke oppslutningen om det norske arbeidslivsregimet som en finner i den økonomiske eliten (Gulbrandsen mfl. 2002).

Problemer med kollektiv handling er et annet aspekt. I mange sammenhenger makter ikke aktører å realisere egne interesser på grunn av problemer med å koordinere innsatsen (Olson 1965). Da kan staten gripe inn i tråd med aktørenes interesser og opprette ordninger som legger grunnlag for samarbeid eller fellesordninger som aktørene ikke makter å få til hver for seg.

Begrunnelser for kjønnkvotering til styrene i allmennaksjeselskaper

I reformene som kom med arbeidsmiljøloven og aksjeloven i 1970-årene var alle de tre normene knyttet til eiendomsretten relevante: arbeid, velferd og demokrati. ASA-reformen er mer begrenset i to henseender. Det foreligger ikke samme behov for å representere interesser, gruppen av «kvinner» har ikke interesser i driften på samme måte som ansatte. I dette tilfellet er heller ikke arbeid aktuelt som begrunnelse for å begrense eiendomsretten.⁴ Nytte og demokrati er derimot relevante normer. De er også behandlet i Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002–2003). Ettersom proposisjonen er et av de få dokumenter som argumenterer noen-

lunde prinsipielt, vil den videre drøftingen konsentrere seg om den.⁵

Nytte hensyn

Nytte hensyn betegner konsekvenser i form av økonomisk lønnsomhet og dessuten samfunnsmessige hensyn som godt arbeidsmiljø eller villighet til å vise samfunnsansvar. Proposisjonen trekker ikke opp et slikt skille, men omtaler resultater for en stor del i mer generelle vendinger. Nyte hensynene blir delt inn i de som har direkte med ressursutnyttelse å gjøre, og de som er en følge av mangfold i grupper som fatter beslutninger. Utnyttelsen av kvinners kompetanse som ressurs beskrives slik:

Dagens situasjon innebærer at samfunnet ikke bruker den ressursen som kvinners kompetanse utgjør, hvilket er et ressurstap for landet. (...) Forslaget vil (...) styrke ledelsen i næringslivet og bedriftenes konkurransekraft. (s. 6)⁶

Noe lenger ut heter det:

Når norsk næringsliv ikke utnytter kvinners kompetanse i styrene bedre, innebærer dette en dårlig utnyttelse av den kompetansen som er tilgjengelig. (s. 11)

Betydningen av mangfold i styrene kan kanskje leses ut av en formulering som erklærer at Regjeringen ønsker å

(...) fremme en samfunnsutvikling som anerkjenner og gjør bruk av begge kjønn kompetanse. (s. 6)

Følgende formulering er eksplisitt når det gjelder mangfoldaspektet, men forholdsvis uspesifikk når det gjelder kjønn:



(Foto: Mikkel Østergaard / Samfoto)

Økt mangfold i styrerommene, ikke bare med hensyn til kjønn, men også alder og bakgrunn, kan bidra til bedre strategiske valg, mer innovasjon, raskere omstillinger, og gjennom dette bedre lønnsomhet. (s. 10)

I kapittel 6 gjengir proposisjonen viktige deler av høringsuttalelsene som kom inn forut for lovfremlegget. Deretter følger departementets egne vurderinger i separate avsnitt. Her gjen-
tas nyttehensynet meget tydelig:

Å utnytte kvinners kompetanse bedre, vil etter departementets syn generelt bidra til å styrke ledelsen i næringslivet. (s. 37)

Dette støttes opp av en allmenn antakelse at det ikke er vanskelig å rekruttere kompetente kvinnelige styremedlemmer:

det er i forbindelse med høringen eller ellers [ikke] kommet fram at det er mangel på kompetente kvinner til styreverv i norske allmennaksjeselskaper. (s. 40)

Det er ingen mangel på dyktige og kompetente kvinner som står klare til å påta seg styrevervene. (s. 41)

Når det gjelder nyttehensyn, legger proposisjonen altså eksplisitt vekt på forhold som har med forskjellige sider av lønnsomhet å gjøre; det nevnes strategiske valg, innovasjon, omstillinger og lønnsomhet. Andre nyttehensyn forblir unevnt, selv om det er mulig å lese dem inn i en formulering som fremhever muligheten for å «styrke ledelsen i næringslivet».

Proposisjonen nevner også et kulturbetont argument, som indirekte er forbundet med lønnsomhet. Den viser til en undersøkelse blant NHOs medlemmer, der et klart flertall av de spurte (73 prosent) mener at

flere kvinner [i styrene] vil gi bedriften bedre «image» (...) (s. 10)

Det er altså toppene i næringslivet selv som mener at flere kvinner gir bedre image. Proposisjonen slutter seg indirekte til dette, selv om den ikke tar klart stilling til argumentet. Det betraktes antakelig som et bimotiv som er greit å ta med seg, uten at det tilkjennes avgjørende vekt. Et annet argument har også en viss tilknytning til ideen om kultur. Selv om det ikke blir tatt inn i den sammenfattende begrunnelsen, påpeker proposisjonen

at en jevnere kjønnsrepresentasjon også vil kunne bidra til at man lettere unngår tendensene til et næringsliv som i for stor grad er preget av for tette bånd og små kretser. (s. 37)

Felles for disse argumentene er at de knytter en balansert kjønns sammensetning til bedrifter som vil være åpne, moderne, offensive, fremtidsrettede, mens motsatsen er mannsdominans som uttrykk for vanetenkning innenfor en begrenset horisont.

Demokratihensyn

Demokratirelaterte og samfunnsrelaterte argumenter er uttrykt mer vagt enn de elementene som har å gjøre med nytte. Proposisjonen begrenser seg til å si at

Det er også gode grunner til å tro at forslaget vil bedre kvinners innflytelse og muligheter i næringslivet. Forslaget vil innebære økt likestilling og demokrati (...) (s. 6)

Og videre:

(...) Regjeringen [vil] peke på at endringen også vil innebære økt likestilling og demokrati. Det er gode grunner til at for-

slaget vil bedre kvinners innflytelse og muligheter i næringslivet. (s. 11)

Formuleringen som allerede er sitert, at en ønsker å fremme en samfunnsutvikling som anerkjenner og gjør bruk av begge kjønns kompetanse, kan også tolkes i retning av demokratiensyn.

Til forskjell fra nyttehensynene blir ikke demokratiargumentene utdypet videre i kommentarene til høringssvarene. Det er ikke så underlig ettersom demokratiproblemer fokusert på likestilling mellom kvinner og menn ikke ble tatt opp i høringsuttalelsene. Men resultatet er at demokratiensynene knyttet til likestilling ikke blir utdypet ut over de nokså vage formuleringene som ble sitert ovenfor. I den grad proposisjonen tar opp demokrati, blir det diskutert ut fra ulike sider av «aksjonærdemokratiet» og aksjonærers posisjoner som eiere og interessenter i selskapene. Dette tas opp lenger ut.

Ressursargumenter – en vurdering

Forut for en reform vil antakelser om virkningen av reformen nødvendigvis ha karakter av hypoteser. Dette er også klart gjenspeilet i proposisjonen. Det understrekes at «Regjeringen mener (...)» eller «Det er gode grunner til å tro (...)» at reformen vil ha en ønsket virkning, uten at det er nærmere begrunnet. Et lovforslag er et politisk dokument, ikke en utredning. Det ligger i sakens natur at presentasjonen av forslaget fremhever de virkningene som oppfattes som ønskelige, og legger mindre vekt på andre virkninger. Men hvor gode er grunnene til å tro at de virkningene som Regjeringen forestiller seg, faktisk vil komme?

Som nevnt kan ressursargumentene deles i to, de som tar utgangspunkt i kompetanse som en disponerbar ressursmengde og de som

fokuserer på mangfold, det vil si bestemte kombinasjoner av ulike kompetanser som utfyller hverandre. Det finnes også andre biargumenter, som blir tatt opp nedenfor.

Ressurstap

Ta først en modell av kompetanse som en noenlunde homogen ressurs. Antakelsen er da at samfunnet lider et ressurstap ved at kvinners kompetanse ikke tas i bruk. I sin enkleste versjon hviler dette på en forutsetning om at det finnes et tilstrekkelig antall potensielle kvinnelige styremedlemmer tilgjengelig, som har klart bedre kvalifikasjoner enn et tilsvarende antall menn som nå har styreplass. For at ressursene skal utnyttes bedre ved å bytte ut en gruppe av menn med en gruppe av kvinner, må det gjennomsnittlige kompetansenivået være klart høyere blant dem som kommer inn, enn hos dem som går ut. Det er ikke nok at kvinnene er like dyktige; de må være klart dyktigere.

Her er det viktig å huske at antallet styreplasser som skal fylles, er tilnærmet konstant. For hver kvinne som kommer inn, må en mann ut. Alternativt kan styret utvides med en eller to plasser for å oppnå den pålagte kjønnsbalansen, påpeker proposisjonen (s. 39), men i de fleste tilfeller er det neppe aktuelt. Dermed oppstår en spesiell situasjon når en snakker om ressursutnyttelse, fordi en samtidig gir avkall på kompetansen til de mennene som går ut. Det blir tydelig ved å sammenlikne med antakelser om virkningen av jevnere kjønnsbalanse blant gründere, som enten etablerer eller videreutvikler bedrifter. Blant gründere er det ingen hindringer for at bredere rekruttering øker ressursutnyttelsen, fordi antallet posisjoner kan økes tilsvarende. En stor gruppe talentfulle kvinner gjør det mulig å utvide tilfanget av kandidater uten at talentfulle menn blir skjøvet ut, slik at den totale kompetansen øker.

Dyktighet kan betraktes som en kombinasjon av formell kunnskap, talent og erfaring. Det er ingen mangel på formell kompetanse blant kvinner i næringslivet. Heidenreich og Storvik (2010) rapporterer en undersøkelse av medlemmer av ASA-styrene i 2009, vel ett år etter at reformen trådte i kraft for fullt. Den viser at de kvinnelige styremedlemmene gjennomsnittlig har høyere formell kompetanse enn de mannlige, selv om det kanskje kan være en skjev fordeling av typer kompetanse. Det er heller ingen grunn til å tro at kvinner gjennomsnittlig har mindre talent enn menn. Gitt kjønnsfordelingen i toppsjiktet i næringslivet frem til i dag er det derimot rimelig å anta at kvinners gjennomsnittlige erfaring er mindre. Noen spesielt talentfulle kvinner vil kunne kompensere dette i forhold til menn med noe mindre talent, men mer erfaring. Og noen kvinner med både talent og erfaring vil kunne fylle flere styreverv enn de har gjort tidligere. Det har også vist seg å slå til i praksis (Løyning 2011).

Når bedriftene ses under ett, er det langt fra innlysende at rekruttering av kvinner vil slå merkbart ut i økt gjennomsnittlig dyktighet, hvis det ikke er slik at eksepsjonelt dyktige kvinner er holdt utenfor. I noen tilfeller kan lite dyktige menn bli skiftet ut med klart dyktigere kvinner, i andre tilfeller kan det vise seg vanskelig å rekruttere kvinner med spesiell kompetanse, slik at resultatet snarere er at kvaliteten går ned. Denne bekymringen ble fremhevet i høringsuttalelsene i 1999, og nylig gjentatt av Kristin Clemet (2010a). Undersøkelsen blant medlemmene i ASA-styrer tyder på at utslagene er små og lokale; noen få sier at styrearbeidet er blitt bedre, litt færre at det har blitt dårligere, mens det store flertallet mener at det ikke har hatt særlig betydning (Heidenreich og Storvik 2010; Storvik 2010).⁷

I det lange løp kan det tenkes at kvoteringen fører til større konkurranse om styreplas-

ser; i så fall vil det bidra til å drive den gjennomsnittlige kompetansen noe opp.

Men på kort og mellomlang sikt er det en rimelig konklusjon at når kompetanse betraktes som en homogen ressurs, vil ASA-reformen ikke vesentlig påvirke lønnsomheten i virksomhetene sett under ett, hverken i positiv eller negativ retning.

Effekter av mangfold

Velfungerende styrer består av personer med ulike profesjonell kompetanse, for eksempel i juss, markedsanalyse, finans og teknologi. Den optimale sammensetningen av kompetanse varierer mellom bransjer og til dels mellom bedrifter i samme bransje. I tillegg kommer kombinasjoner av uformell kompetanse som følger av ulikhet i bakgrunn og erfaringsgrunnlag som medlemmer av et styre kan ha. Dette siste elementet blir tilkjent betydelig vekt i proposisjonen (s. 10), som bruker sterke uttrykk for å overbevise om at det påvirker lønnsomhet.

Et annet eksempel på at mangfold kan være produktivt, er ordningen med styremedlemmer valgt av de ansatte. Det bunner i at de kjenner bedriften innenfra på en måte som de eksterne styremedlemmene ikke kan gjøre (Hagen 2010). Dette eksemplet nevnes imidlertid ikke i proposisjonen. Oppmerksomheten rettes mot bakgrunnen til de aksjonærvalgte styremedlemmene. Her kommer to forhold inn.

Det første er den uformelle «habitus» til personer som er kandidater til styreverv. Den er en kombinasjon av (a) personlige egenskaper og sosiale trekk, kjønn, etnisitet, (b) den sekundærsosialisering inn i profesjonelle roller som kreves for å bli kandidat til styreverv i ASA-selskaper og (c) spesielle kunnskaper og holdninger som den enkelte sitter inne med. Hvis en sammenholder disse, er det rimelig å tro at utdanning og profesjonstilhørighet gjør

seg sterkere gjeldende enn sosial og personlig bakgrunn, fordi mange års sekundærsosialisering blir forsterket av senere yrkesroller.⁸ Disse prosessene forløper på samme måte for kvinner og menn. En antakelse om kjønnsulikheter må ta i betraktning at styrearbeidet blir utført innenfor stramme institusjonelle rammer, som er de samme for begge kjønn. I den grad ikke-yrkesmessige bakgrunnsfaktorer spiller en rolle, fant Nielsen og Huse (2010) at de snarere hadde en negativ effekt.⁹

Mangfoldsargumentet er blitt utdypet ved å skille mellom forskjellige typer av mangfold, knyttet til henholdsvis verdier, til sosiale grup-

på sin side at kvinnelige styremedlemmer som har særlige verditilknytninger, lettere påvirker beslutningene i styrene.

Den samlede virkningen av mangfold er en kombinasjon av formelle og uformelle kompetanser. For at mangfoldsargumentet skal få klar støtte, må det være mulig å finne kvinnelige styremedlemmer som bedre utfyller behovene på den profesjonelle og den uformelle siden samlet, enn mennene som går ut. Noen ganger vil det utvilsomt lykkes, med gunstig resultat. Noen ganger vil optimale tilpasninger på én dimensjon være vanskelige å kombinere med optimale tilpasninger på en annen. I så

Mangfold kan bety mange ting, og det generelle bildet er uoversiktlig.

per og kategorier, og til informasjon. En empirisk studie fra amerikansk næringsliv tyder på at disse fungerer ulikt. Mangfold i verdier er problematisk for produktiviteten i grupper, og det samme gjaldt med visse forbehold for mangfold i sosial gruppetilhørighet. Derimot viste mangfold i informasjon seg å være produktivt (Jehn, Northcraft og Neale 1999). En slik studie gir ikke grunnlag for å trekke konklusjoner om norske styre, men den minner om at mangfold er konfliktskapende så vel som produktivt, og at mange sider må trekkes inn i vurderingene. En parallell til disse funnene finnes hos Heidenreich og Storvik (2010:55–56). I gruppen som mener at kvotering har ført til forbedring av styrearbeidet, fremhever mer enn halvparten at det har kommet nye perspektiver og mer diskusjon. Flerparten av dem som er misfornøyd med reformen, hevder derimot at de nye styremedlemmene mangler viktig kompetanse og skaper for mye diskusjon. Nielsen og Huse (2010) finner

fall kan de tilnærmet nulle hverandre ut. Noen ganger vil nettoresultatet også kunne være negativt.

Mangfold kan bety mange ting, og det generelle bildet er uoversiktlig. I mangel av omfattende dokumentasjon er det rimeligst å anta at bildet i makro er nær nøytralt. Det er gunstig for styrearbeidet at nye kvinner bringer med seg spesifikk kompetanse som tidligere har manglet, mens kjønns mangfold i seg selv neppe påvirker virksomhetenes resultater.

Indirekte eller utilsiktede virkninger

I høringsuttalelsene referert i odelstingsproposisjonen peker motstandere av kjønnskvote-ring på noen utilsiktede virkninger av lovreformen, som kan gå på bekostning av bedriftenes økonomiske resultat. Dette dreier seg i hovedsak om at det gir økte letestknader når en må finne nye kandidater til styreplassene,¹⁰ og eventuelt ekstra kostnader dersom styrene utvides fordi en ønsker å holde på spe-

sielt verdifulle styremedlemmer og samtidig oppfylle kvoteringskravet.¹¹ I den grad det dreier seg om små og sårbare bedrifter, kunne nok dette momentet ha noe for seg. Men når det snakk om ASA-selskaper, blir likevel eventuelle økte kostnader et helt underordnet moment i vurderingene av økonomiske resultater.

Et annet moment som anføres, er forholdet til utenlandske investorer. Kjønnskvotering til ASA-styrene kan gjøre det vanskeligere å tiltrekke seg utenlandsk kapital, uttaler noen.¹² Ingen av disse innvendingene blir diskutert i proposisjonen; det fastslås ganske enkelt at tilgangen på kvalifiserte kvinnelige kandidater er tilstrekkelig (sitert ovenfor), og at

frykten for at regler om kjønnsrepresentasjon vil gjøre det norske markedet mindre attraktivt (...) framstår som udokumentert. (s. 41)

Også i etterkant ser disse innvendingene ut til å være ubegrunnede. I hovedsak har rekruttering av nye kandidater skjedd gjennom eksisterende kanaler (Heidenreich 2010), og har neppe medført store ekstra kostnader. Noe tilsvarende gjelder det norske markedets attraktivitet. Det er ikke dokumentert at innslaget av utenlandske investorer i det norske aksjemarkedet fra 2008 har vært berørt av kvoteringsreformen.

Kultureffekter

Det gjelder for næringslivet som for resten av det moderne samfunnet at det oppleves som viktig å «være på parti med utviklingen». Mantraene er fleksibilitet, omstillingsevne, toleranse, pluralisme. I et samfunn med stor vekt på likestilling i medier og offentlig debatt, blir forekomsten av kvinner i toppledelsen for mange et viktig tegn på om en virksomhet er moderne eller gammeldags. Det gjelder uan-

sett om kjønn faktisk slår ut på lønnsomhet eller andre «harde» verdier.

Slike vurderinger har utvilsomt vært medvirkende for et tiltak som NHOs «Female Future», et kursprogram som har siktet mot å bringe flere kvinner inn i ledelse og styrer, ved å la lovende rekrutter gå gjennom nokså intensiv opplæring. En annen begrunnelse for tiltaket var et ønske om å komme lovpålagt kjønnskvotering til styrene i forkjøpet, ved å vise at næringslivet klarer å rydde opp i eget hus (Moe 2009).

Hvor rimelig er det å tro at rekruttering av kvinner kan knyttes til en kulturendring som i neste omgang slår ut i økt lønnsomhet i næringslivet? Vanetenkning er stort sett lite produktiv, og konvensjoner får bedre vilkår i tette nettverk der alle er enige om det meste. Nye folk kan komme inn med friske ideer. Å bryte med gammel vane fører ofte til økt produktivitet. I sammenhenger der det er et betydelig press på fornyelse, som i toppen av næringslivet, vil det gjerne være slik at noen markerer seg som pionerer, mens andre utgjør en baktropp. Pionerene gjør seg synlige gjennom symboler og signalsystemer; et godt image tiltrekker dyktige folk. I den grad kvinneandelen fungerer som et slikt symbol, vil den kanskje også bidra til å rekruttere relativt flere dyktige kvinner. I så fall får det kvinnevennlige imaget en selvforsterkende virkning.

Nå er kjønns sammensetningen en liten del av det symbolsystemet som signaliserer fornyelse. Samtidig er mye symbolpolitikk akkurat det; utsagn med usikker dekning i virkeligheten, intensjonserklæringer som skaper høyere legitimitet (Meyer og Rowan 1977), uten klart målbare økonomiske virkninger. Det forhindrer på ingen måte at det kan være en spesifikk og meget klar kulturell verdi i at kvinner deltar i styrer og toppledelse; spørsmålet er i hvilken grad det slår ut på bedriftenes lønnsomhet. På dette punktet uttrykker odelstings-

proposisjonen seg mer forsiktig enn næringslivets ledere.

Målbar lønnsomhet?

Å gi utvetydig empirisk belegg for at kjønns-sammensetningen i styrer har virkninger på produktivitet, er vanskelig. I odelstingsproposisjonen blir sammenhengen postulert, ikke konstatert. En eneste empirisk analyse tas som støtte for antakelsen at økt andel kvinner i styrer vil føre til økt produktivitet (s. 11). Det er en masteroppgave fra Handelshøyskolen BI, som ikke dreier seg om ASA-er, men om små og mellomstore bedrifter (Kleveland og Miao 2000). Etter hvert er det gjort en del studier av styresammensetning og produktivitet i norsk næringsliv,¹³ og de peker i ulike retninger. De anvender ulike metoder, og ulike typer data og bygger på ulike forutsetninger.¹⁴ Noen konkluderer at økt kvinneandel har positive virkninger (Torchia, Calabrò og Huse 2010) eller svakt positive (Dale-Olsen, Schøne og Verner 2011). Andre konkluderer med at virkningene er negative (Ahern og Ditmar 2010) eller svakt negative (Bøhren og Strøm 2007).

Disse bidragene kobler sammen opplysninger om styresammensetning med ett eller flere økonomiske resultatmål eller indikatorer. Men det ligger utenfor analysene å avklare hvilke mekanismer som eventuelt har ført til et gitt resultat, slik at det ikke er mulig å si noe om hvorfor det er oppstått. Sammenhengene forblir ubestemte. I lys av dette og i lys av overveielsene om mulige mekanismer foran, er foreløpig den rimeligste antakelsen at det ikke er noen signifikant sammenheng mellom kjønnsammensetning i styrene og bedriftenes økonomiske resultater.

Et trekk ved flere av resonnementene ovenfor er at det er betydelig rom for usikkerhet. Bør en da ta for gitt at utslaget er null? Nei, ikke i hvert enkelt tilfelle, og det kan jo oppstå betydningsfulle sumvirkninger om alle

trekker i samme retning. Dette vil likevel skje nokså unntaksvis og være et nokså ustabilt resultat. En sammenfattende konklusjon blir at usikkerheten omkring effekten av kvotering til ASA-styrer er så stor at det er lite rimelig å la nyttehensyn begrunne en begrensning av en så sentral del av demokratiet som eiendomsretten. Kristin Clemet (2010a) hevder at når staten griper inn i private virksomheter og bestemmer at de skal kvotere etter kjønn, fungerer det som om privat sektor er et underbruk av staten. Formuleringen er polemisk, men så lenge perspektivet avgrenses til økonomiske resultater, er den ikke uten substans. Kvotering kan ikke sidestilles med økonomisk-politiske reguleringer som skal bidra til en velfungerende økonomi.

Demokrati og samfunnsmessige hensyn – en vurdering

Argumentasjonskjeden som gjenstår, er knyttet til demokrati. Kan det å lovregulere kjønnsammensetningen i styrer begrunnes ut fra demokratihensyn? Her tar jo proposisjonen et klart standpunkt. Men det er et problem at proposisjonen nøyer seg med vage hentydninger til «økt likestilling og demokrati», og stiller dem sammen med «kvinner innflytelse og muligheter i næringslivet». En ting er at det er lite utført forskning på hvilke positive gevinster som kunne komme ut av ASA-kvoteringen, en annen ting er at det ikke er nevnt som en mulighet at ordningen også kunne ha negative sider for demokratiet, som må veies mot de positive. Flere av høringsuttalelsene trekker frem hensyn til aksjonærdemokrati som motargument mot reformen. I proposisjonen blir argumentasjonen summarisk nevnt og deretter oversett. Men dette er et spørsmål som fortjener å bli drøftet mer inngående.

Argumenter ut fra aksjonærdemokrati

Odelstingsproposisjonen refererer, som nevnt innledningsvis, til to høringsrunder om kjønnskvoltering til styrer. Første runde inneholdt et forslag om kjønnskvoltering til aksjeselskaper (Barne- og familiedepartementet 1999), mens andre runde begrenset kvotering til ASA-styrer. I proposisjonen ble motargumentene i første høringsrunde sammenfattet slik:

Hovedargumentet til de som var mot forslaget var først og fremst konsentrert rundt hensynet til aksjonærdemokratiet, dvs. at selskapets eiere må få stå fritt til å bestemme hvem som skal ivareta deres interesser. Motstanderne var også opptatt av hvordan regler om kjønnsrepresentasjon ville virke inn på små og mellomstore bedrifter. (...) Enkelte var også i tvil om det fantes tilstrekkelig med kompetanse. (s. 14)

For høringsrunden i 2001 blir motargumentene sammenfattet en del kortere:

Hovedargumentasjonen blant motstanderne var hensynet til aksjonærdemokratiet, hensynet til at kvalifikasjoner og kompetanse må være avgjørende, ønske om å unngå mer «byråkrati» og at små og mellomstore bedrifter vil få problemer med å oppfylle kravet. (s. 17)

I proposisjonens kapittel 6 blir innvendinger fra tunge motstandere presentert og diskutert. Ikke overraskende er det ingen som uttaler seg imot å få flere kvinner inn i styrene, det er virkningene av pålagt kvotering som står i fokus. De viktigste innvendingene er knyttet til «aksjonærdemokratiet». En rekke høringsinstanser tar opp denne problemstillingen, med nokså forskjellig innfallsvinkel. En vinkel

er aksjonærers ubetingede rett til å velge styre, som uttrykkes på litt ulike måter:¹⁵

[E]ierne selv må kunne bestemme hvilke styremedlemmer de ønsker å være representert med i bedriftene (Sparebankforeningen).

Aksjonærdemokratiet bygger på et prinsipp med direkte valg blant aksjonærene (NHO).

[S]tyremedlemmer i enhver type selskap skal velges utifra hvilke kvalifikasjoner som tjener selskapet og dets eier/e best (Aksjonærforeningen).

[Kvotering] vil kneble bedriftenes handlefrihet og undergrave aksjonærenes mulighet til innflytelse på og kontroll med egen virksomhet (Høyre).

Eierrepresentasjonen er normalt det viktigste styringsmiddelet eierne har. Enhver begrensning i denne retten vil medføre at aksjonærene ikke kan bestemme fullt ut over egne investeringer (Oslo Børs).

[E]ierne bør stå fritt i sitt valg av styremedlemmer (...) Et krav om en bestemt kjønnsfordeling i styret vil på en uheldig måte gripe inn i aksjonærdemokratiet og sette til side helt grunnleggende aksjonærrettigheter (Finansnæringens hovedorganisasjon).

Felles for disse uttalelsene er at de impliserer at aksjonærers rettigheter på det daværende tidspunktet gjaldt uinnskrenket, mens kvoteringsreformen ville innskrenke dem. Dette kan ha vært en strategisk vri for å rendyrke et poeng, men det er i alle fall slik det er blitt stående. En slik forutsetning er imidlertid virke-

lighetsfjern. I to uttalelser blir dette gjort eksplisitt. Advokatforeningen peker på at det allerede er begrensninger i og med ansatte-representasjon i styret, og at

Styret har hovedansvaret for å forvalte selskapet på vegne av eierne, og en regel om kjønnskvoltering reiser spørsmål om eiendomsrettens innhold i allmennaksjeselskaper. (...) denne sentrale prinsipielle side er ikke berørt i høringsbrevet. Dette forhold burde vært nærmere utredet.

Parallelt peker Finansdepartementet på at det

ikke [er] prinsippet om inngripen i eiernes rettigheter, men hvor langt en slik inngripen bør gå som bør drøftes.

Invitasjonene til en bredere drøfting blir imidlertid ikke fulgt opp. Slike overveielser ville kanskje være nokså fremmede i et lovforslag, men de ville i alle fall kunnet tas opp i andre sammenhenger og så blitt referert i proposisjonen. Proposisjonen nøyer seg med å peke på at det allerede finnes begrensninger i aksjelovgivning: krav til antall styremedlemmer, om hvor halvdelen av styret skal være bosatt, og at ansatte skal kunne kreve styreplass i aksjeselskaper over en viss størrelse (s. 39). Og den fortsetter:

Det vil med regler om kjønnsrepresentasjon fremdeles være eierne som velger sine representanter. Reglene vil bare innebære at eierne må velge et bestemt antall styre-representanter fra hvert kjønn. (s. 39)

Og:

kravet om kjønnsrepresentasjon [vil] ikke innebære at eierne må unnvære en bestemt person, som de gjerne ville hatt

med i styret. Det vil bare innebære at de eventuelt må velge en annen person i tillegg. (s. 39)

Dette er ikke å diskutere begrensninger i eiernes disposisjonsrett, men å overse problemstillingen.

Gitt at det dreier seg om utøvelse av privat eiendomsrett, blir spørsmålet hva som kan begrunne innskrenkninger i eiendomsretten, og hvor langt slike begrensninger kan gå uten at eiendomsretten i praksis blir opphevet. Et problem her er at termen aksjonærdemokrati er nokså uklart avgrenset. Det kan skilles mellom to bruksmåter: (i) Relasjoner mellom aksjonærer i selskapet, og (ii) relasjoner mellom selskapets aksjonærer og samfunnet forøvrig. Vanligvis er det betydning (i) som blir brukt. Da dreier det seg om vekting av stemmer i tråd med investeringer og risikotaking (likhet mellom aksjer: en aksje en stemme) samt forholdet mellom større og mindre aksjonærer; store aksjonærer skal ikke benytte sin innflytelse til å overkjøre de små (likhet mellom aksjonærer). Dette aspektet er viktig nok, men uvesentlig i den foreliggende sammenhengen.

Betydning (ii) dreier seg om hva som er rimelige begrensninger på aksjonærers beslutninger, gitt at de befinner seg innenfor et demokratisk samfunn. Hvilke føringer følger av demokratiet? De som bruker uttrykket aksjonærdemokrati i denne betydningen, underforstår at det mest demokratiske er at det ikke legges noen former for føringer på aksjonærene. Dette tilbakeviser proposisjonen med rette;¹⁶ tilsvarende argumenter er gitt foran. Det forsterkes av at ASA-er er selskaper med en svært spredt aksjonærstruktur, slik at investeringen for det store flertall av aksjonærer er av finansiell art, og ikke begrunnet i spesielle interesser i driften av selskapet. Det gjør at hensynet til aksjonærene blir svakere, men

ikke uten betydning. Proposisjonen behandler det imidlertid som om det var ikke-eksisterende.

Argumenter ut fra likestilling

I proposisjonen er begrepene «likestilling og demokrati» et mantra, uten at det gjøres forsøk på å klargjøre hva de betyr, drøfte om de inneholder normkonflikter, og hvordan de eventuelt må avveies. En relevant måte å presisere hva som ligger i likestilling og demokrati her, er å se det i sammenheng med borgerlige rettigheter knyttet til at stillinger er allment tilgjengelige. Det betyr å sette søkelys på diskriminering. Da blir Rawls' prinsipp at offentlige stillinger skal være åpne, umiddelbart relevant.

Diskriminering har her og i det følgende en videre betydning enn den juridiske bruksmåten som er nedfelt i norsk lovgivning (Ketscher 2008). (a) Kvinner kan bli holdt utenfor offentlige stillinger, i dette tilfellet styreverv, på grunn av direkte diskriminering. De fremtrer som kandidater, men blir forbigått av usaklige grunner. (b) Kvinner kan møte kjønnsrelaterte barrierer som urimelig hindrer deres karrierer. Uten tilstrekkelig karrieremessig opprykk vil de heller ikke fremtre som kandidater. (c) Kvinner unnlater å konkurrere om høyere stillinger fordi de føler at stillingene ikke passer for dem, at de ikke er «ønsket», eller at det «ikke er noe for dem». De har et lavere aspirasjonsnivå enn de grunnlag for.

Riktignok avviser et overveldende flertall i NHOs undersøkelse at kvinner er uønsket i styrene. Det er likevel vanskelig å tro at (a) ikke gjør seg gjeldende i praksis. Men det er ikke lett å påvise, og det er ikke sikkert at omfanget er så stort. Antakelig er de indirekte formene for diskriminering viktigere fordi ingen behøver å ta direkte ansvar for resultatet. (b) Den dominerende problemoppfatningen i toppen

av næringslivet er at «kvinnene ikke opptre i de fora hvor rekrutteringen foregår» (s. 10). Den andre siden av saken er de oppfatninger og antakelser som mannlige ledere legger til grunn når de gir opprykk. Strukturelle hindre for kvinners mobilitet mot toppen kan oppstå som følge av permisjoner ved barnefødsler eller andre familieforpliktelser, av at kvinner sluses inn i karriereveier med dårligere opprykksmuligheter, og at utdanninger som er typisk for kvinner, i unødvendig grad blir oppfattet som irrelevante (Storvik 2002). Et tredje element ligger selve rekrutteringsprosessen til styreverv. Den går i meget høy grad gjennom nettverk, og i mannlige topplederes nettverk er kvinner i liten grad til stede (Hetland 2008).

(c) Hindringene som ligger i manglende synlighet og indirekte barrierer blir bare opphevet for noen få hundre kvinner ved den nåværende kvoteringsordningen. Men de er strategisk plassert fordi det dreier seg om topposisjonene i norsk næringsliv. Dermed får de en overføringsverdi som rollemodeller for det øvrige næringslivet. De demonstrerer i praksis at kvinner kan fylle disse stillingene på høyt nivå, og da bør de også kunne gjøre det på noe lavere nivåer. Dette kan i neste omgang påvirke viljen til å satse blant kvinnelige aktører i næringslivet generelt.

Hvis kvoteringsreformen på lengre sikt øker kvinners motivasjon for å konkurrere om styreplasser, vil de oppleve at konkurransen blir vel så hard som tidligere. Selv om kvotering kan gjøre at indirekte diskriminerende ordninger blir svakere, må hver kvinne som vil nå opp, være forberedt på å konkurrere med mange andre kvinner. En viktig gevinst sett fra en demokratisk synsvinkel er ikke at et relativt lite antall kvinner når til topps i store selskaper, men at de mange som ikke når opp, kan vite med seg selv at om de ikke lyktes, så var det ikke på grunn av deres kjønn.

Å veie begrunnelser for lovregulering

En konklusjon i det foregående er at nyttebaserte argumenter for lovregulert kjønnskvote-ring til styrer står svakt. Usikkerheten er så stor at de vanskelig kan begrunne innskrenkninger i eiendomsretten. Derfor blir hovedsaken å veie ulempene ved inngrep i eiendomsretten opp mot gevinster ved å styrke demokratiet gjennom økte muligheter for deltakelse på viktige samfunnsmessige arenaer. Innsnevringene av aksjonærenes handlingsrom må veies mot kvinners behov for å unngå indirekte diskriminerende ordninger og unngå å vikles inn i ikke-autonom preferansedannelse.

ner til for at virkemiddelet tas i bruk. At det virker er ikke grunn god nok. (2010b)

Når Clemet mener at «tungtveiende grunner» kan godtas, inntar hun en mer kompromissorientert posisjon enn Nozicks radikale liberalisme. Hvilke grunner kan da anses som tungtveiende? Det hun selv nevner er diskriminering, i den videre betydningen nevnt foran. En mulig tolkning er da at diskriminering er akseptabelt for å begrense diskriminering. Mer presist, men med begrenset rekkevidde, blir argumentet at den diskrimineringen som kvotering utgjør, kan bidra til å utjevne annen diskriminering av kvinner

Hvis kvoteringsreformen på lengre sikt øker kvinners motivasjon for å konkurrere om styreplasser, vil de oppleve at konkurransen blir vel så hard som tidligere.

Likebehandling eller kvotering?

Generelt kan det hevdes at lovbestemt kvotering ikke er demokratisk i seg selv fordi det pålegger ulik behandling der likhet ville være rimeligere. Selv om det er ønskelig å øke kvinneandelen i toppen av næringslivet, er det normalt riktig derfor å avstå fra lovgivning. Flere av høringsuttalelsene fra næringslivsorganisasjoner gikk i den retningen. Etter at reformen har trådt i kraft, har Kristin Clemet (2010a,b) fremmet dette synspunktet på prinsipielt grunnlag, om enn med visse forbehold. Hun er «skeptisk til loven fordi kvotering strider mot prinsippet om likebehandling» (2010a), men presiserer i et senere debattinnlegg:

Jeg er ikke motstander av all kvotering. Men siden kvotering pr. definisjon er diskriminering, skal det tungtveiende grun-

innenfor næringslivets rammer. Et argument med videre anvendelse er at kvotering kan brukes for å utvide den grunnleggende likheten mellom borgere, som er en forutsetning for demokratisk deltakelse.

I den grad disse argumentene anses å gi tungtveiende grunner, åpner de i prinsippet opp for lovbestemt kvotering. Et annet spørsmål er så om de faktiske virkningene av kvotering er omfattende nok til å rettferdiggjøre lovgivning som virkemiddel.

En utilitaristisk vurdering går ut på å veie totale endringer i velferd for en gruppe opp mot motsvarende virkninger på velferden til en annen. Her må det nødvendigvis skje på skjønnsmessig grunnlag. To perspektiver kan anlegges, ett som tar utgangspunkt i gjeldende preferanser, og ett som trekker inn mulig preferanseendring. I det første perspektivet er det vanskelig å forsvare en liten reduksjon i vel-

ferd for mange aksjonærer og noen menn som mister styreplasser, ved omfordeling av styreplasser til fordel for en forholdsvis liten gruppe kvinner, som i alle fall er godt plassert i næringslivets øvre sjikt. Det er ikke gitt hvilken vei nettoeffekten vil slå ut, og den kan vanskelig begrunne inngrep via lovgivning. I det andre perspektivet er en langt videre gruppe relevant. For kvinner som får opprykk, er det en fordel, men for mange flere er det viktig å vite at når de stiller opp i konkurranse om toppstillinger, blir de ikke diskriminert på grunn av sitt kjønn. Det gjør at de får utviklingsmuligheter de ellers ikke ville fått. Innenfor John Start Mills teori kan dette betraktes som en parallell til de personlige utviklingsmulighetene som følger av deltakelse i demokratiske organer (Mill 1991[1861]). For aksjonærene er det lite sannsynlig at den økte begrensningen av deres handlefrihet får betydelige negative ringvirkninger, for en forholdsvis stor gruppe kvinner er denne sannsynligheten for positive ringvirkninger atskillig større. Dette perspektivet kan rettferdiggjøre lovgivning; men det har en bakside, i og med at det for utilitarismen er aktørers faktiske preferanser som teller, og antakelser om fremtidige endringer i preferanser er nødvendigvis hypotetiske.¹⁷

Ut fra Rawls' tenkning er det lettere å begrunne kvoteringsordningen fordi han betrakter utformingen av institusjoner heller enn individers preferanser, frihetens liberalisme fremfor velferdens liberalisme (Freeman 2007:63). Kvotering er akseptabelt i lys av forskjellsprinsippet dersom (i) denne omfordelingen ikke fører til dårligere økonomiske resultater, som i neste omgang kan medføre økt arbeidsledighet eller tilsvarende virkninger, og (ii) dersom den har betydning for oppfatningen av at viktige posisjoner står åpne for kvinner. I den foreliggende drøftingen får begge disse spørsmålene et positivt svar. De

økonomiske virkningene er ubetydelige, og i hvert fall er det vanskelig å se at de får vesentlige konsekvenser for fordelingen av økonomiske goder. Samtidig er stillinger blitt mer åpent tilgjengelige.

Rawls griper spørsmålet om forming av preferanser med fastere hånd enn hva Mill gjør. At borgerne er autonome, er en overordnet verdi i et demokratisk samfunn. Da må samfunnet innrettes slik at autonomi er mulig, det vil si at borgerne kan forme sine livsplaner på en velinformert og veloverveid måte. I et samfunn som er mer eller mindre kjønnsdifferensiert, er det viktig å vise kvinner hva som er deres muligheter. I det ligger det ikke en forventning om at kvinner skal velge sitt liv på en spesiell måte, eller at kvinner og menn skal velge likt, bare at de skal kunne velge på fritt grunnlag. Ut fra en slik betraktning kan kvotering til styrer være et virkemiddel som styrker demokratisk likhet.

Hva så med kvoterings fremtid? Kan den betraktes som et mellomspill som kan avsluttes når det har oppfylt sine oppgaver? Radikale liberalister vil i alle fall mene det. Fra Mill eller Rawls kan man neppe utlede noe klart svar; det må ses i sammenheng med fremtidige situasjoner vi ikke kjenner. Kvoterings skjebne blir avgjort gjennom politiske prosesser der mange slags argumenter vil spille inn, men der normativ teori og normative vurderinger fortjener en tydeligere rolle enn hva de hittil har hatt. ★

Noter

- 1 Takk til Vibeke Heidenreich, Francis Sejersted, Aagot Storvik og to anonyme konsulenter for kommentarer til et tidligere utkast.
- 2 Disse tallene utgjør populasjonen i undersøkelsen rapportert av Heidenreich og Storvik (2010:13). De avviker noe fra tallene i rapporten, som bygger på «nettopopulasjonen», der utenlandske styremedlemmer og noen tilsvarende grupper er tatt ut. Nettopopulasjonen utgjør ca. 1400 personer fordelt på ca. 2000 verv.
- 3 Dette er ikke ulikt det knippet av rettigheter som T.M.

Marshall (1964) deler inn i tre typer: sivile, politiske og sosiale rettigheter.

- 4 I dokumenter fra Barne- og familiedepartementet har det vært en glidning på dette punktet. I høringsnotatet om endringer i likestillingsloven i 1999 hevdes det at kjønnskvoltering til styrer kan ses på linje med utviklingen av bedriftsdemokratiet (s. 74). I høringsbrevet fra 2001 er dette elementet ikke tatt inn, og det er heller ikke med i odelstingsproposisjonen.
- 5 Proposisjonen og debatten rundt den er også analysert i et diskursperspektiv av Marte Evenrud (2010).
- 6 Når sidedetall angis uten kilde, henvises det alltid til proposisjonen.
- 7 Blant de mannlige styremedlemmene mener 12 prosent at styrearbeidet er blitt bedre, og 11 prosent at det er blitt tyngre. Blant kvinnene er bildet noe annerledes, 20 prosent sier at det er blitt bedre, 1 prosent at det er blitt tyngre. At kvinner er mer positive, kan skyldes at de mener produktiviteten er økt, men det kan også uttrykke at de føler seg mer vel i styret fordi de er kommet ut av en klar minoritetsposisjon (Heidenreich og Storvik 2010, tabell 49).
- 8 En studie av norske eliter peker i samme retning. Den tyder på at nåværende stilling betyr mye mer enn sosial bakgrunn, når det gjelder holdninger til sosiale og politiske stridsspørsmål (Gulbrandsen og Engelstad 2005).
- 9 Funnene må tolkes med en viss forsiktighet. Utvalgsprosedyren gjør det vanskelig å si hvor representative dataene er.
- 10 Høringsuttalelse fra HSH.
- 11 Høringsuttalelse fra Advokatforeningen.
- 12 Høringsuttalelser fra Norges Rederiforbund, Utenriksdepartementet, Høyre, Oslo Børs.
- 13 For Danmark finnes Smith mfl. (2006), som peker mot små utslag. Det finnes studier fra USA som tyder på økt produktivitet ved økt kjønnsmessig og etnisk mangfold i styrer (f.eks. Hering 2009). De institusjonelle trekkene ved styrer i amerikanske bedrifter er imidlertid så forskjellige fra norske at det gir liten mening å sammenlikne direkte.
- 14 Torchia mfl. (2010) bruker innovasjon i styret som indikator på bedriftens prestasjon, med data fra 341 mellomstore norske bedrifter i 2005–2006. Dale-Olsen mfl. (2011) studerer økonomisk avkastning på kapitalen i ASA-er og AS 2002–2007. Ahern og Dittmar (2010) ser på forholdet mellom selskapets markedsverdi og dets bokførte verdi (Tobins Q) i 166 børsnoterte selskaper 2001–2008. Bøhren og Strøm (2007) ser på Tobins Q i alle ikke-finansielle børsnoterte selskaper 1989–2002.
- 15 Sitatene viser til teksten i selve høringsuttalelsene, ikke nødvendigvis slik de presenteres i proposisjonen.
- 16 Det kan innvendes mot proposisjonen på dette punktet at uttrykket «aksjonærdemokrati» får funksjon av å være en stråmann som det er lett å definere ut, og dermed har ikke motstanderne av kvotering egentlig noen gyldige argumenter å komme med.
- 17 Mill hadde et positivt syn både på bred deltakelse i lokalpolitikk (Mill 1991[1861]) og i arbeidslivet (Mill 1974[1871]). På hans tid var det ikke vanskelig å ha nokså klare oppfatninger om at økt innsikt og kunnskap som fulgte av deltakelse ville endre folks selvoppfatning. Når det gjelder kjønnsbaserte preferanser på 2000-tallet, er ikke virkningen like selvfølgelig.

Litteratur

- Aftenposten 2010. «Verdensbrømt». Leder 3. januar 2010.
- Ahern, Kenneth R. og Amy K. Dittmar 2010. «The changing of the boards: The value effect of a massive exogenous shock». May 19, 2010. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1364470> <id:part1.07020308.07020606@samfunnsforskning.no>
- Barne- og familiedepartementet 1999. *Forslag til endringer i likestillingsloven*. Høringsnotat.
- Barne- og familiedepartementet 2001. Høringsbrev 2. juli 2001.
- Becker, Lawrence C. 1977. *Property Rights. Philosophical Foundations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bergh, Trond. 1982. «Bank og demokrati». I: Francis Sejersted (red.): *En storbank i blandingsøkonomien. Den norske Creditbank 1957–1982*. Oslo: Gyldendal.
- Blair, Margaret. 1995. *Ownership and Control*. Washington: Brookings Institution.
- Bøhren, Øyvind og R. Øystein Strøm 2007. «Aligned, Informed, and Decisive: Characteristics of Value-Creating Boards». EFA 2007 Ljubljana Meetings Paper. <http://ssrn.com/abstract=966407>
- Carruthers, Bruce og Laura Ariovich 2004. «The Sociology of Property Rights». *Annual Review of Sociology* 30:23–46.
- Clemet, Kristin 2010a. «Verdensberømt kvotering». *Aftenposten* 11. januar 2010.
- Clemet, Kristin 2010b. «Kvotering er diskriminering». *Aftenposten* 21. januar 2010.
- Dale-Olsen, Harald, Pål Schøne og Mette Verner 2011. «Diversity among Directors – The Impact on Performance of a Quota for Women on Company Boards». Upublisert paper. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Engelstad, Fredrik 2004. «Democracy at work? Does Democracy in Working Life Make Sense in the 21st Century?» I: Fredrik Engelstad og Øyvind Østerud (red.): *Power and Democracy. Critical Interventions*. Aldershot: Ashgate.
- Evenrud, Marte 2010. *Politisk diskurs forut for innføringen av lov om representasjon av begge kjønn i styrene til allmennaksjeselskap*. Masteroppgave. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Freeman, Samuel 2007. *Rawls*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gulbrandsen, Trygve, Fredrik Engelstad, Trond B. Klausen, Hege Skjeie, Mari Teigen og Øyvind Østerud 2002. *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fligstein, Neil 2001. *The Architecture of Markets*. Princeton: Princeton University Press.
- Gulbrandsen, Trygve og Fredrik Engelstad 2005. «Elite Consensus on the Norwegian Welfare State Model». *West European Politics* 28:899–919.
- Hagen, Inger Marie 2010. *Det mektige mindretallet. Ansattrepresentasjon i styret mellom Corporate Governance og Industrial Relations*. Doktoravhandling. Oslo: Fafo.
- Heidenreich, Vibeke 2010. «Rekruttering til ASA-styrer etter innføring av kvoteringsloven». *Magma* 13 (7): 56–70.
- Heidenreich, Vibeke og Aagot E. Storvik 2010. *Rekrutteringsmønstre, erfaringer og holdninger til styrearbeid*

- blant ASA-selskaperes styrerepresentanter. ISF-rapport 2010:11. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hering, Cedric 2009. «Does Diversity Pay? Race, Gender, and the Business Case for Diversity». *American Sociological Review* 74:208–224.
- Hetland, Aslak 2008. «Betydningen av kjønn og nettverk ved styreerkrutering». *Søkelys på arbeidslivet* 25:343–353.
- Jehn, Karen, Gregory B. Northcraft og Margaret A. Neale 1999. «Why Differences Make a Difference: A Field Study of Diversity, Conflict, and Performance in Work Groups». *Administrative Science Quarterly* 44:741–763.
- Ketscher, Kirsten 2008. «Diskrimineringsforbud – Nogle generelle overvejelser». I: Anne Hellum og Kirsten Ketscher (red.): *Diskriminerings- og likestillingsrett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kleveland, Elisabeth og Ying Miao 2000. *Board-size effect in unlisted Norwegian firms*. MSc Thesis Finance. Oslo Business School.
- Locke, John 1993[1689]. *Two Treatises of Government*. London: Everyman.
- Ludvigsson, Maria 2005. *Like rettigheter er alltid rett*. Oslo: Civita.
- Løyning, Trond 2011. «Kjønnskvoter og styrenettverk». Under publisering. Kommer i *Tidsskrift for kjønnsforskning* 3, 2011.
- Marshall, T.M. 1964. *Class, Citizenship and Social Development*. New York: Anchor Books.
- Meyer, John W. og Brian Rowan 1977. «Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony». *American Journal of Sociology* 83:340–363.
- Mill, John Stuart 1991[1861]. «Considerations on Democratic Government». I: *On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart 1991[1863]. «Utilitarianism». I: *On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart 1994[1871]. *Principles of Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Moe, Halvor 2009. *Hvis databaser er svaret, hva er da spørsmålet? En studie av fire organisasjoners prosjekter for å bedre rekruttering av kvinner til styrer og ledelse*. Masteroppgave. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Munzer, Stephen R. 1990. *A Theory of Property*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Munzer, Stephen 2001. «Property as Social Relations». I: Stephen Munzer (red.): *New Essays in the Legal and Political Theory of Property*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, Sabina og Morten Huse 2010. «The Contribution of Women on Boards of Directors: Going Beyond the Surface». *European Management Review* 7:16–29.
- NOU 1976:52 *Om demokratisering av forretningsbankene*.
- NOU 1985:1 *Videreutviklingen av bedriftsdemokratiet*.
- NOU 2010:1 *Medvirkning og medbestemmelse i arbeidslivet*.
- Nozick, Robert 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.
- Odelstingsproposisjon nr. 97 (2002–2003). *Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.)*.
- Olson, Mancur 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, John 1970. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, John 2001. *Justice as Fairness. A reformulation*. New York: Columbia University Press.
- Sejersted, Francis 2005. *Sosialdemokratiets århundre*. Oslo: Pax.
- Smith, Nina, Valdemar Smith og Mette Verner 2006. «Do women in top management affect firm performance? A panel study of 2,500 Danish firms». *International Journal of Productivity and Performance Management* 55:569–593.
- Storvik, Aagot Elise 2002. *Topplederrekruttering i staten. Betydningen av kvalifikasjoner, nettverk og kjønn*. ISF-rapport 2002:005. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Storvik, Aagot Elise 2010. «Ikke nok kompetente kvinner? Kvoteringsreformens betydning for styrearbeid». *Søkelys på arbeidslivet* 27:291–309.
- Torchia, Mariateresa, Andrea Calabrò og Morten Huse 2010. «Påvirker kvinner i styrer bedriftens innovasjonsevne?» *Magma* 13 (7):87–96.

KOMMENTAR

Av JORUNN ØKLAND

Skaper ordet hva det nevner? Poststrukturalisme som språkteori og universalforklaring

Jorunn Økland argumenterer i dette innlegget for at en poststrukturalistisk tilnærming til språk, tekst og litteratur fortsatt har mye å bidra med, og gir eksempler fra egen forskning på dette. Samtidig påpeker hun at poststrukturalismen er mangelfull som universalforklaring på hva kjønn er.¹

Innledning

Judith Butler's *Gender Trouble* kom ut i første gang i 1990. Det er en hel generasjon siden!

Det er altså like langt mellom denne banebrytende kjønns-poststrukturalistiske boka og oss som det var mellom Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* og inngangen til 1970-talls-feminismen. Det bør vi ha i mente. Det som gjør at sammenligningen halter, er at i perioden fra *Det annet kjønn* kom ut og fram til 1970, var det relativt stille på kjønnsforskningsområdet, med visse hederlige og banebrytende unntak. Fra 1990 og fram til i dag har feltet eksplodert. 20 år er altså et mye lengre tidsrom, relativt sett.

Nei, det var ikke for å feire *Gender Trouble*-jubileum vi inviterte til dette seminaret. Bakgrunnen er vel heller å finne i vårens debatter som dreide seg om alt mulig, men angivelig også om biologisk og sosialt kjønn. Hvorfor ble «poststrukturalisme» et slikt skjellsord i disse debattene? Hvorfor ikke for eksempel «dekonstruksjon» eller «postmoderne»?

Jeg tror vi kan begynne med retorikken (en slik start er i seg selv et symptom på en poststrukturalistisk ryggmargsrefleks): Poststrukturalisme er et langt og vanskelig ord som høres fjernt og akademisk ut. Følgelig passer ordet bra til latterliggjøring (noen mener jo at akkurat det samme kan sies om navnet på senteret vårt, men det lar vi ligge nå). «Dekonstruksjon» er et mindre passende objekt for harselas: For det første så ligner ordet for mye på «destruksjon», som jo var noe av medieprosjektet. For det andre, om vi beveger oss fra retorikk til innhold, så har ikke norsk kjønnsforskning drevet så mye med dekonstruksjon. Den er i for stor grad et språklig prosjekt, et filosofisk prosjekt, mens norsk kjønnsforskning hovedsakelig har vært bedrevet i samfunnsvitenskapelige sammenhenger. «Poststrukturalisme» ble i debattene et negativt

ladet ord fordi det angivelig betegner en hegemonisk retning som benekter at biologisk kjønn eksisterer. At *Gender Trouble* har rullet i norsk kjønnsforskning i nærmest sjokkerende grad de siste 15 årene, tror jeg vi kan være enige om. Men bildet har hele tiden vært mer nyansert, og særlig de siste årene har vi sett en forsiktig vektforskyvning: Innen norsk kjønnsforskning ble det på mange måter fenomenologien og sekundært fokuseringen på affekter som ble responsen på det som ble oppfattet som ren virkelighetsbesvergelse, eller benektelse av en fysisk kropp, fra poststrukturalismens side. Om det er 20 år siden Butlers *Gender Trouble*, så er det 11 år siden Toril Mois *Hva er en kvinne: Kjønn og kropp i feministisk teori*, et ramsalt oppgjør med Butler og poststrukturalismen. Siden er det denne boka og ikke *Gender Trouble* studentene ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning har lest i sin helhet.

Disse ulike teoretiske motebølgene kommer og går. Der en ny retning må argumentere veldig grundig i begynnelsen for å få aksept, kan den etter hvert bli litt blasert og endelig bli anvendt som universalforklaring langt utenfor det området den i utgangspunktet var ment å belyse, forklare eller analysere. Det er dette jeg mener er problemet med den posisjonen poststrukturalismen endte opp med å få: som uklar sekkebetegnelse (se nedenfor) ble den vel-egnet som universalforklaring fordi hva «poststrukturalistisk» innebar, kunne adapteres i det uendelige. Da blir det også lett å kritisere poststrukturalismen for å være lite presis.

Finnes forresten poststrukturalisme?

«Theory» of course, is a notoriously loose term, covering as it does a whole multitude of critical and intellectual sins most of which have been committed in the name of 'poststructuralism' which is itself a loose term including, among other things, such

diverse developments as Lacanian psychoanalysis, Kristevan feminism, Althusserian Marxism, Derridean deconstruction and Foucauldian history. In one such form or another, poststructuralism got almost everywhere; if it can be said ... to have begun in Paris in the late 1960ies, and peaked in Yale in the 1970ies and 1980ies, then it has been busy declining in a university «near you» in the second half of the nineties.²

Så langt har jeg snakket om poststrukturalisme uten å presisere termen. Definisjoner av den er vanskelige å finne, og det er vanlig å mene at det er en sekkebetegnelse med så ulikt innhold at én definisjon er umulig.

Poststrukturalismen er ingen retning, den avviser retning i og med at all kunnskap er lokal og situert. Til forskjell fra mange andre begreper som kjønnsforskningen hyppig benytter seg av, er videre «poststrukturalisme» ikke noe filosofisk begrep i den forstand at det er presisert og finslippt av analytiske filosofer. Et utslag av det ser vi i den ellers så omfattende og godt oppdaterte *Stanford Encyclopedia of Philosophy* der det finnes artikler om det meste, men ingen om poststrukturalisme. Dette er nok et bevisst valg ettersom encyklopedien har artikler om filosofer som kan betegnes som poststrukturalistiske (eksempelvis Michel Foucault, men igjen, betegnende nok, ingen enkeltartikkel om Judith Butler).

De fleste forsøk på å belyse poststrukturalismen nevner at den ikke kan ses uavhengig av strukturalismen. Den er altså ikke poststrukturalistisk i den forstand at den er strukturalismens negasjon eller motsats, den er bare i forlengelsen av den. Om strukturalister forfektet at menneskelig kultur kan forstås som relativt faste strukturer som gjerne svarer med språklige mønstre, så la de likevel vekt på at disse strukturene ikke nødvendigvis gjenspeiler en uomtvistelig virkelighet. Struk-

turene er også fastere enn rene forestillinger. Der er strukturalistene og poststrukturalistene enige. Men der strukturalistene oppfatter strukturene som relativt statiske, legger poststrukturalistene vekt på muligheten for *forandring*. Judith Butler nøyer seg eksempelvis ikke med å avdekke en heteronormativ struktur, hun er jo svært tydelig på at hennes analyser har som mål å skape handlingsrom for endring!

Det ble viktig å framheve at kjønn ikke er dikotomisk, det finnes verken mann eller kvinne, verken homo eller hetero, ikke sex og gender. Poststrukturalismen, ved sin strukturalistiske metode, viser hvordan disse størrelsene nettopp IKKE er binære opposisjoner, men flytende, det ene bærer det andre i seg, den gjensidige avhengigheten og muligheten for oppløsning.

Språkets strukturerende evne er helt sentral i både strukturalisme og poststrukturalisme, og Ferdinand de Saussures navn nevnes ofte. Utgangspunktet er at en term ikke gis mening ut fra hva den refererer til, men ut fra hva den defineres i opposisjon til, hvordan den inngår i et bredere univers av tegn. Hva et tegn betyr er altså sosialt bestemt.

Noen har kalt Saussures språksyn en form for sekularisert protestantisme på grunn av måten det gjør språk primært på, altså en forlengelse av «skriften alene»-prinsippet. Det er ikke så dumt sagt.

Endelig er termen «poststrukturalisme» kanskje mer forbundet med amerikansk enn med fransk språk. Selv om Foucaults diskursanalyse, Althusseres antihumanisme samt Bachelard nevnes i samme åndedrag som poststrukturalisme, er det vel først og fremst Judith Butler mange tenker på når de hører termen. Og det er ikke uten grunn.

Det var i USA også de franske tenkerne nevnt ovenfor ble virkelig store. Det materialistiske aspektet, altså det marxistisk-kritiske,

er blitt vasket av på vei over Atlanteren, og teorien var straks mer salgbar.³ Vel ankommet handler plutselig Foucaults diskurs om ord og makt, men lite om materielle forhold.

Poststrukturalisme eksisterer altså, men alle som skal forsøke å definere hva det er, ender med å unndra seg. Det er jo i seg selv et problem for en akademisk term. Den er ikke særlig velegnet til å presisere teoretiske posisjoner.

Poststrukturalisme som kjønnsteori

Hva har Butler selv å si til dette? Jeg siterer fra hennes innledning til 1999-utgaven av *Gender Trouble*:

Even as I opposed what I took to be the heterosexism at the core of sexual difference fundamentalism, I also drew from French poststructuralism to make my points. My work in *Gender Trouble* turned out to be one of cultural translation. Poststructuralist theory was brought to bear on US theories of gender and the political predicaments of feminism. If in some of its guises, poststructuralism appears as a formalism, aloof from questions of social context and political aim, that has not been the case with its more recent American appropriations. Indeed, my point was not to «apply» poststructuralism to feminism, but to subject those theories to a specifically feminist reformulation. Whereas some defenders of poststructuralist formalism express dismay at the avowedly «thematic» orientation it receives in works such as *Gender Trouble*, the critiques of poststructuralism within the cultural Left have expressed strong skepticism toward the claim that anything politically progressive can come of its premises.⁴

Judith Butlers arbeid opp til og med *Gender Trouble* var et forsøk på å tenke gjennom grunnlagsspørsmål i vestlig feministisk teori. *Gender Trouble* ble så viktig fordi den satte spørsmålstegn ved de terminologiske forutsetningene for feminismen opp til det punktet. Den banet veien for mange som hadde følt seg ekskludert fra forrige feministiske bølger.

Etter sitatet ovenfor fortsetter Butler med å understreke, slik jeg allerede påpekte i forrige avsnitt, hvordan poststrukturalisme ikke er noe helhetlig, rent og monolittisk, men heller et sett av teorier som har immigrert inn i kjønns- og seksualitetsstudier, postkoloniale studier og rasestudier. Kort sagt, den lever videre i kulturteorien. Butler diskuterer forholdet mellom kritisk teori og kulturteori og argumenterer for at skillet har brutt sammen. Så sier hun:

Both sides of the debate sometimes miss the point that the face of theory has changed precisely through its cultural appropriations. There is a new venue for theory, necessarily impure, where it emerges in and as the very event of cultural translation.⁵

Dette ble altså skrevet i 1999, og det er denne posisjonen jeg oppfatter er under angrep. Den har problemer i et akademisk klima som i økende grad krever orden i rekkene for at forskerne skal kunne telles, veies og måles. Noe av denne opprydningen er utvilsomt også akademisk nødvendig: Jeg arbeidet i England perioden da Cultural Studies-departments ble stengt eller lagt inn under andre institutter. Noe slikt kan også godt skje med kjønnsforskningssentra. Faren er at når slike miljøer forsvinner, innskrenkes også rommet for teoretisk eksperimentering. For hva skal teori gjøre? Hva er teoriens forventningshorisont? «Teori»-ordet er blant annet brukt fordi man gjerne vil unngå å snakke om filosofiske systemer, som ofte opp-

fattes som totaliserende. Teori er ikke totaliserende på samme måte i utgangspunktet, derfor blir det hele desto verre når en spesifikk teori i økende grad blir brukt som universalforklaring. Analysen en teori lar deg gjøre, skal ikke ha den samme systematiske kvalitet, et universaliserbart resultat som skal kunne studeres og analyseres fra alle mulige vinkler.

Et eksempel på et slikt selvbevisst, teoretisk brudd med common sense for å få oss til å prøve ut andre perspektiver å se på – verden – på, er Baudrillards *Looking Back on the End of the World* (1989). Det er der han snakker om at verden ikke eksisterer, det var bare en regulativ idé. Han beskyldte altså «verden» for å være en virkelighetsbesvergelse, og på samme måten kan man ta hans utsagn som en annen virkelighetsbesvergelse. Likevel er jeg ikke i tvil om at Baudrillard kjente fast grunn under føttene, han kjente til forskjellen mellom Reims og Paris og avstanden mellom de to byene. Formuleringen gav ham en mulighet til å nærme seg verden fra en original vinkel som gav nye innsikter.

Et av den poststrukturalistiske kjønns-teoriens viktigste bidrag var at den stred mot common sense. Det har vært reist som kritikk mot den, men jeg mener nå at det nettopp var dens viktigste funksjon. I møtet med en essensialistisk form for feminisme – man var gjerne ikke ordentlig kvinne om man ikke hadde født barn – var det faktisk viktig med en teori som røsket opp i slik common (non-)sense. Den var viktig som korreksjon, men det betyr ikke at den egnert seg bedre som universalforklaring på hva kjønn er enn de modellene den i utgangspunktet kritiserte.

Hva er spørsmålet?

Den poststrukturalistiske kjønns-teoriens store spørsmål var: Hva er kjønn? Kjønnsforskningen som helhet er slett ikke begrenset til dette

spørsmålet. Andre viktige kjønnsforskningsfelt er for eksempel feministiske bevegelser i historie og nåtid, likestilling i teori og praksis, samspillet mellom kjønn og andre variabler og kategorier.

Men med et slikt tilforlatelig spørsmål har man stilt seg laglig til for hogg fra mer naturvitenskapelig orienterte forskere: det fordrer tilsynelatende et deskriptivt svar også fra disipliner som spesialiserer seg i den medisinske og biologiske kroppen. Med mindre det er, for å si det med Austin, «a text in this class», en normerende sub-tekst for spørsmålet som teorien ikke snakker åpent nok om. Jeg tror nok det siste er tilfelle: Den poststrukturalistiske kjønns-teoriens spørsmål «hva er kjønn» er ikke et så åpent spørsmål som det høres ut. Det har en sterk normativ komponent som selve spørsmålet underkommuniserer.

I sitt svar på «hva er kjønn» angrep kjønns-poststrukturalister skillet mellom «sex and gender». Det var relevant i en periode, som reaksjon på noe annet. I norsk var dette ekstra relevant ettersom det hjalp til å renke bort virkningene av anglosaksisk språkimperalisme i forskning og språkbruk generelt.

Ingenting er så hyggelig for humanister som når samfunnsvitere vil bruke teoriene deres. Likevel var nok oversettelsen av retorikkprofessor Judith Butlers refleksjoner om kjønn, språk og identitet til samfunnsvitenskapelig metode temmelig ugrei. Men det har skjedd mange ganger før at en populær teori med sterk forklaringskraft har blitt oversatt til nabofagfelt og endt opp som totaliserende, som forklaring på fenomener den ikke var ment å forklare.

Nyttigheten for bibelforskningen

Bibelforskning handler om språk. Språk ganske løsrevet fra kontekst. Poststrukturalismen er ikke den eneste, og langt fra den første

teoridannelsen som problematiserer språket. Da jeg selv kom inn i forskningen for 20 år siden, brukte jeg mye energi på å avvise samfunnsvitenskapelige metoder som nyttige metoder for å forstå 2000 år gamle samfunn vi ikke kan undersøke empirisk. For meg kom postmoderne tekstteorier, inkludert post-strukturalistiske, som en gavepakke fordi de tok tekst og språk på alvor i en helt annen grad på deres egne premisser, framfor å forankre teksten i en historie vi ikke kjenner – uten gjennom denne teksten selv – eller legitimere den gjennom en metafysisk guddom, som «mine» bibeltekster uansett sier at vi ikke kan kjenne. Vi er altså forlatt av gud og isolert fra historien og sitter her kun med denne bibelteksten som folk har drept hverandre i århundrer for å vinne fortolkningen over. Da er det den vi må ta på alvor. Om det for tekstbaserte fag er teksten og ikke virkeligheten den refererer til, som er «empirien» for å oversette til samfunnsforskerterminologi, vil jeg fortsatt fastholde at dekonstruktive og poststrukturalistiske tekstteorier er blant de mest finslippte redskapene vi har. De tar på alvor at skriftkultur og språk ikke er nøytrale, transparente kommunikasjonsredskaper. Vi kan godt være interessert i å bruke bibelteksten som «vindu» til å antikke samfunn og hvordan de organiserte kjønn. Men vi kommer ikke utenom arbeidet med skriftmediets egne kjønnsmekanismer først: Vil vi bruke Paulus-tekstene som vindu til kvinnelige omreisende håndverkere eller fastboende materfamiliae, ja da ser vi, for å si det med Paulus' egne ord i engelsk oversettelse, «through a glass, darkly». For Paulus kan jo totalt ha misforstått de personene han beskriver, eller han kan bevisst ha fortegnet dem av retoriske grunner. I tillegg er tekstene nedtegnet av skriveslaver som jo også av og til misforstod «diktatoren». Tekstene er altså ikke tilforlatelige gjengivelser av en rasjonell forfatters klarsyn av virkeligheten «slik den egentlig var».

Videre må vi finne ut av om glasset er mest speil eller mest vindu før vi kan avgjøre i hvilken grad det vi ser, befinner seg på den andre siden av glasset eller på vår side. Betegnende nok anvender den norske oversettelsen av det gjeldende Paulus-verset ordet «speil» i stedet for «glass».

Videre bærer poststrukturalismen i seg klare bibelske motiver, for eksempel om ordet som skaper hva det nevner. I Bibelen er det mye snakk om det. Gud skapte verden gjennom først å uttale den. Johannes sier at i begynnelsen var logos, og kun sekundært tok logos på seg kjøtt. Det er jo en poststrukturalistisk våt drøm. Johannesevangeliet passer i det hele tatt perfekt inn i den type språk- og tekstteorier vi her snakker om. Anne Norton åpner sin bok *Bloodrites of the Post-structuralists: Word, Flesh and Revolution* (2002) på følgende måte:

One can find the power of the word over the body enacted in scriptures long antedating law's authority. The dominion of the word is not limited to modernity. Nor does the word enjoy a perfect authority in that moment ... The word becomes flesh in the rituals of circumcision and the Eucharist ... The ascendancy of the word over the flesh, of the rule of law over the rule of men, of lines of scripture over lineages of blood is affirmed here ... (s. 2).

Videre passer poststrukturalismens vending bort fra den rasjonelle, transparente forfatters intensjoner som hånd i hanske på en samling skrifter der vi i de aller fleste tilfeller ikke kjenner forfatteren, når han levde eller hvor. Ordene kan følgelig ikke gi mening i forhold til hva en ukjent forfatter mente, de gir bare mening i forhold til hverandre. De bibelske skriftene har greid seg uten forfatteren i 2000 år, derfor ble det bare tull da moderne histo-

risk-kritisk forskning gjorde det til et sentralt forskningsspørsmål å finne ut hvem forfatteren var. Poststrukturalistisk teori gjorde det til lett og mulig å sette strek over disse bortkastede debattene.

Endring av basisbetingelser

Det var den postmoderne økonomisk-materialistiske tilstand som skapte det rommet for forandring som poststrukturalister som Butler ønsket å fylle.⁶ Men de materialistiske grunnlagsbetingelsene endret seg kraftig de første årene av 2000-tallet.

Butlers bok kom på et tidspunkt da alle murer og jerntepper falt, da alt syntes mulig og kapitalismen triumferte. Opplevelsen var at det nærmest ikke var noen fysiske grenser for hva som var mulig å forandre.

Så kommer 9/11. Jeg tror nok at vi som jobber med religion, var de første som forstod hvor alvorlig og hvor annerledes dette terrorangrepet var. Det var jo derfor MI5 kom løpende til oss først og skulle benytte seg av vår brede kompetanse på levende og døde Midtøsten-språk samt på det religiøse konfliktmaterialet i området. 9/11 var etter min mening slutten på den postmoderne tilstand. Likevel kan poststrukturalisme som språk teori og tekstverktøy fortsatt være nyttig, selvsagt. Men det skal sies, etter høsten 2001 underviste jeg aldri mer kurset i postmoderne teorier, som jeg var blitt ansatt for.

De antikke tekstene jeg har arbeidet med, er hinsides det som kan analyseres gjennom dybdeintervjuer, spørreskjemaer eller statistikk. Jeg trenger redskaper som anerkjenner og respekterer at forfatteren i teksten er fri til å konstruere verden på hvilken måte som helst. Poststrukturalismen er ikke kjønnsforskningens teoretiske grunnvoll, den kan ikke fungere som dogmatikk. Men der den har forkla- ringskraft, bør den brukes. Den er faktisk

ganske nyttig for å forstå hvorfor enkelte kvinner i antikken gikk gravide i tre år før de fødte, hvordan kvinner ble menn nærmest ved uhell (kjønnsorganene «falt ut» gjennom intens fysisk aktivitet), eller hvordan datidens mennesker kunne reise til himmelen eller til underverdenen. Hvordan påvirket slike historier menneskers erfaringer av seg selv, av sine kroppar? Og hva kan vi lære i dag, gjennom de gamle tekstene, om våre egne historier om oss selv og hvordan de influerer vår oppfatning av oss selv og våre kroppar? ★

Noter

- 1 Dette er et innlegg holdt ved STKs fjerde agenda-seminar i november 2010: «Hva er god vitenskap? Feministisk vitenskapsteori mellom kritisk realisme og poststrukturalisme». Mer eller mindre reviderte versjoner av innleggene til de andre bidragsyterne Harriet Bjerrum Nielsen, Ellen Mortensen og Cathrine Holst har blitt trykket i dette tidsskriftet i de siste numrene. Jeg takker som alltid kanongruppa ved STK for nyttig motstand og respons.
- 2 John Schad (2003). «preface: what are we after?» I: Michael Payne og John Schad (red.). *life.after.theory*, s. ix–x. London: Continuum.
- 3 Jfr. Jorunn Økland og Roland Boer 2008. Towards Marxist Feminist Biblical Criticism. I: idem. (red.). *Marxist Feminist Criticism of the Bible*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press. s. 1–2.
- 4 Judith Butler (2006). *Gender Trouble*, s. ix.
- 5 Judith Butler (2006). *Gender Trouble*, s. x.
- 6 Det er dette Frederic Jameson kaller «the cultural logic of late capitalism».

Litteratur

- Baudrillard, Jean, Dietmar Kamper, m.fl. 1989. *Looking Back on the End of the World*. New York: Semiotexte.
- de Beauvoir, Simone 2001. *Det annet kjønn*. Oslo: Pax.
- Judith Butler 2006. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Jameson, Frederic 1990. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Norton, Anne 2002. *Bloodrites of the Post-structuralists: Word, Flesh and Revolution*. London: Routledge.
- Schad, John 2003. «preface: what are we after?» I: Michael Payne og John Schad (red.). *life.after.theory*. London: Continuum, s. ix–x.
- Zalta, Edward N 2010. (ed.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter edition). URL = <<http://plato.stanford.edu>>
- Økland, Jorunn og Roland Boer 2008. «Towards Marxist Feminist Biblical Criticism». I: Jorunn Økland og Roland Boer (red.). *Marxist Feminist Criticism of the Bible*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.



KOMMENTAR

Av ELLEN MORTENSEN

Farbare (om)veier?

*Om dekonstruktive og
poststrukturalistiske strategier i
kjønnsforskningen*

I dette innlegget gjør Ellen Mortensen rede for de vitenskaps-teoretiske spørsmålene som har vært viktige i hennes forskning, nemlig dekonstruksjonen og post-strukturalismen.¹

I sammenheng med STKs serie *Agenda kjønnsforskning* er vi invitert til å ta et selvkritisk blikk på vår egen vitenskapelige praksis i kjølvannet av den massive kritikken som har vært rettet mot kjønnsforskningsfeltet i den siste tiden. Og la oss starte med å si det som det er: Vi ble alle fratatt all ære som kjønnsforskere i forbindelse med Eia-programmene i vår, enten Eias fremstilling var berettiget eller ikke. Skaden er skjedd til tross for at de fleste seerne av programmet etter hvert ble seg bevisst Eias tvilsomme metoder i fremstillingen av våre kolleger og vårt forskningsfelt. Vi som ikke ble intervjuet, kan på den ene side prise oss lykelige over at vi ikke var blant de utvalgte ofrene for Eias odiøse angrep. Dersom vi hadde blitt intervjuet, hadde sikkert også vi fremstått som «idioter». På den annen side må vi bare innse at vi alle gikk med i dragsuget av programmet. Derfor bør vi ta høyde for at kjønnsforskningen i dag ligger nede for telling. Nå har vi som oppgave å bevise omverdenen at feltet består av seriøse forskere som arbeider med viktige og legitime problemstillinger, og at våre arbeidsmetoder holder mål i henhold til de vitenskapsteoretiske normene og kriteriene vi forholder oss til.

Når det er sagt, er det viktig at vi ikke bare faller på kne og oppfører oss som defensive, angrende syndere for feil vi ikke selv har begått, og slik undergraver vår egen vitenskapelige legitimitet i håp om å gjenopprette et kollektivt skadet image som kjønnsforskere. Vi har en formidabel oppgave med å rette opp det inntrykket de fleste sitter igjen med etter Eias herjinger. For min egen del ligger jeg særlig tynt an, i og med at jeg så klart har definert meg innefor den delen av kjønnsforskningen som har blitt mest utskjelt i prosessen, nemlig den dekonstruktive og post-strukturalistiske teori- og metoderetningen, som ofte går under sekkebetegnelsen «konstruktivistiske teorier» om kjønn og seksualitet.

Det jeg imidlertid kan og bør gjøre, er etter beste evne å forsøke å klargjøre det ståstedet jeg inntar som forsker, og de spørsmålene som for meg har vært de viktigste som kjønnsforsker. Spørsmålet jeg stiller i tittelen på dette innlegget – «Farbare (om)veier? Om dekonstruktive og post-strukturalistiske strategier i kjønnsforskningen» – inviterer således publikum til selv å bedømme hvorvidt det jeg anser som viktige og relevante spørsmål og problemstillinger ut fra mitt ståsted, har legitimitet eller ikke. Det jeg på min side imidlertid kan kreve tilbake, er at kritikerne av mine vitenskapelige arbeider forstår det vitenskapsteoretiske rammeverket jeg beveger meg innenfor. På det grunnlaget kan de eventuelt arrestere eller korrigere meg og min anvendelse av teorier eller begreper i min forskning.

Mistankens hermeneuter

Som en humanistisk kjønnsforsker som i stor utstrekning har omfavnet post-strukturalistiske og dekonstruktive strategier, arbeider jeg i hovedsak med utgangspunkt i det vitenskapssteoretiske bruddet som Paul Ricoeur² identifiserer som «mistankens hermeneutikk», og som han forbinder med troikaen Nietzsche, Freud & Marx. Med mistankens hermeneutikk mener Ricoeur det bruddet som oppsto fra midten av 1800-tallet grunnet nevnte troikas respektive oppgjør med et positivistisk sannhetsbegrep, tuftet på erfaring og bevissthet. De forskningsretningene som oppsto innenfor vitenskapsfilosofien med disse tre, endret humanvitenskapene på grunnleggende måter og la grunnen for de teoriretningene som kalles post-strukturalisme og dekonstruksjon.

I korttekst lanserer både Nietzsche, Freud og Marx en sannhetsteori som snur opp ned på tilvante forestillinger om sannhet. På ulike vis bestrider de at verden er slik den angivelig fremstår for mennesket på grunnlag av sanse-

erfaringer og bevissthetens rasjonelle operasjoner. For dem er det underliggende, skjulte krefter, strukturer og mekanismer (henholdsvis vilje til makt, det ubevisste, produksjonsforholdene) som styrer det som fremstår for oss, og ikke «overflaten» slik den trer frem. Alle tre lanserer således hermeneutiske teorier som skal avdekke det overflaten angivelig skjuler, og som skal få frem den egentlige, autentiske dybden i saksforholdene.

Nietzsche stilte spørsmål ved blant annet filosofiens grunnleggende motsetning mellom sannhet og løgn samt forestillingen om at sannhet alltid var et produkt av bevissthetens rasjonelle operasjoner. Nietzsche utfordret tilvante forestillinger om årsak og virkning i filosofiens sannhetsproduksjon ved sine paradoksale utsagn, som for eksempel «sannhet er den løggen vi ikke kan leve foruten». I sin reevaluering av alle tidligere verdier snudde han opp ned ikke bare på platonismen og dens verdsettning av det åndelige over det materielle, men også på tradisjonell filosofisk argumentasjon og dens klokkestro tro på opposisjonell logikk og årsak-virkningstenkning. For Nietzsche er bevisstheten snarere en virkning av kroppens og materialitetens dynamiske bevegelser (som igjen er forbundet med viljen til makt), og ikke omvendt. Etter Nietzsche er det vanskelig å ha tillit til all tenkning som opererer med logikk basert på binære motsetninger og på en mekanisk årsak-virkningstenkning.

Likeledes kan vi si at Freuds psykoanalytiske teori om det ubevisste og dets virkning på bevisstheten – som all bevissthetsfilosofi etter Descartes var basert på – for all ettertid undergravde bevissthetens muligheter for å fremsette sannhetspostulater. Etter Freud er vi ikke lenger herrer i eget hus, og bevisstheten er underlagt mekanismer og prosesser som den selv ikke har kontroll over. Det ubevisste, det vil si fortrenkte instinkter og drifter, trenger seg inn i bevisstheten via mekanismer som for-

tetting og forskyvning, og forkludrer slik bevissthetens evne til å forstå «sannheten» bak bevisst tenkning og adferd. Videre lanserer Freud en teori om «jeget», som forstår «jeget» som en effekt av en lang og komplisert psyko-seksuell konstruksjonsprosess, med ødipuskomplekset som et knutepunkt, og som avgjørende for den videre utviklingen av «jegets» identitet, dets kjønnsidentitet så vel som dets seksuelle identitet.

For Marx er det studien av de materielle grunnvilkårene for all samfunns- og individutvikling som tar et oppgjør med den forrang bevisstheten – forstått som en åndelig og rasjonell størrelse – hadde hatt i all tidligere økonomisk og samfunnsvitenskapelig tenkning. Marx insisterer på de materielle produksjonsforholdene som avgjørende for all ideologisk produksjon, det vil si den materielle basens forrang foran den åndelige, ideologiske overbygningen. Og det er den marxistiske teoriens forankring i materien og dens skjulte mekanismer i produksjonen av blant annet «falsk ideologi» som kvalifiserer Marx til å være en av mistankens hermeneuter.

De omveiene som sannheten angivelig tar hos disse mistankens hermeneuter, blir avgjørende for den tenkingen som avfødtes i kjølvannet av disse tre filosofene og teoretikerne. Når Heidegger i 1927 publiserer *Sein und Zeit*, og argumenterer for en gjenoppliving av presokratikernes interesse for ontologiske spørsmål, både viderefører og undergraver han noen av de innsiktene som Nietzsche, Freud og Marx har introdusert. Uten her å gå i detalj i Heideggers lesning og kritikk av de tre tenkerne, er det mulig å oppsummere at Heideggers bidrag til den vitenskapsteoretiske debatten er hans kritikk av subjekt-objekttenkingen samt en insistering på språkets grunnleggende plass i enhver erkennelsesprosess.

For Heidegger skjer all tenkning innenfor

en tids- og språkhorisont der visse spørsmål åpner seg, mens andre forblir tildekket. I vår tidsalder, den teknologiske tidsalderen, er det subjekt–objekttenkningen som har blitt den rådende rammen for all sannhetsproduksjon. Det denne tenkningen har glemt, er det ontologiske spørsmålet, Værensspørsmålet. Følgelig er vi ute av stand til å tenke det som subjekt–objekttenkningen skjuler for oss, det som gjør tenkningen mulig. Vi forveksler værender (objekter produsert av vitenssubjektet) for Væren, men vi har glemt hvorfra subjektet finner sin mulighetsbetingelse, nemlig i Væren. Ifølge Heidegger er språket Værens hus, og det er språket som tillater noe å fremtre som værender (dvs. objekter for subjektet), mens Væren som gjør subjektet mulig, forblir skjult.

Dekonstruktive og post-strukturalistiske strategier

Heideggers oppgjør med nærværsmetafysikken, som definerer som sannhet det som fremstår som synlig og nærværende for vitenskaps-subjektet, er en innsikt som Derrida i sin dekonstruktive lese- og skrivestrategi arbeider ut fra. Derridas prioritering av skrift (*écriture*) fremfor tale legitimeres ved skriftens muligheter for å utsi forskjell (*différance*). Skriften bærer sporet av talen i seg, som et skjult nærvær, og det er i skriften at signifikantenes spill mellom nærvær og fravær klarest kommer til uttrykk. Derridas dekonstruktive strategi fremviser slik en farbar vei for å undergrave nærværsmetafysikken. Ifølge Heidegger har nærværsmetafysikken preget Vestens filosofi-historie fra Platon frem til Nietzsche.

Derrida inkorporerer også Freuds innsikt om det ubevisste i sin dekonstruktive tilnærming til den vestlige metafysikken. Han anveder Freuds begrep om det ubevisste som en annen omvei som undergraver vitenssubjektets sannhetsprosjeksjoner. Ved å inkorporere

begrepet om det ubevisste i skriftens paradoksale bevegelser avdekker Derrida hvordan totaliserende sannhetssystemer snarere fremstår som et resultat av komplekse drifts- og begjærprosesser enn som et resultat av rasjonelle operasjoner. Sist, men ikke minst appriperer Derrida Nietzsches forståelse av språket som grunnleggende figurlig. Han simulerer Nietzsches aforistiske stil når han spiller på paradokser og aporier i den vestlige metafysikkens motsetningspar – sannhet/løgn, maskulin/feminin, kropp/psyke – i sine dekonstruktive lesninger av sentrale filosofiske og litterære tekster.

I Lacans nylesninger av Freud bygger han dels på innsikter fra Heidegger om «språket som Værens hus» og dels på innsikter han hentet fra sin tette omgang med det surrealistiske litteraturmiljøet på 1930- og 1940-tallet. Lacan forener arven fra Saussure og tenkningen om språket som et system (*langue*) og konkrete ytringer i tid og rom (*parole*), samt innsikten om språktegnet som bestående av en uttrykksside (signifikanten) og en innholdsside (signifikatet). Lacans dominerende posisjon på 1960- og 1970-tallet i Frankrike og etter hvert i den anglo-amerikanske verden innenfor det psykoanalytiske miljøet, finner primært sin forklaring i hans kjente postulat om at det ubevisste er strukturert som et språk, hvis primære signifikant er Fallos. Lacans subjektteori er tuftet på hypotesen om at subjektet alltid allerede er kastret, i den grad det taler meningsfylt innenfor den symbolske orden som er styrt av den falliske farsloven. Lacan bygger følgelig på Freuds idé om at subjektet gjennomgår en lang og møysommelig konstruksjonsprosess, og at denne prosessen i prinsippet aldri er fullført, da det talende subjektet i enhver språkhandling må underkaste seg (subjektiveres), og følgelig formes av den overordnede symbolske orden, som både begrenser subjektet, og som lar det

komme til orde som et subjekt som skaper mening.

Foucaults diskursive teori ville heller ikke ha gitt mening, slik jeg ser det, dersom vi ikke hadde forstått i hvilken grad den er beslektet med Nietzsches kritikk av metafysikken og den tyske filosofens tenkning om språkets grunnleggende retoriske karakter. Foucaults tenkning om diskursive regimer er også nært forbundet med Nietzsches tenkning om viljen til makt, og Nietzsches innsikt om at alt, også språket, er forbundet med makt. Det finnes ikke språk eller ytringer som står utenfor makten; det finnes heller intet metaspråk. All språklig praksis er innvevd i, og på en eller annen måte forbundet med, makt. I likhet med Derrida hentet også Foucault innsikter i Heideggers tenkning om språket som «Værens hus» og hans *dictum* om «*Die Sprache spricht*». Og det er i spredningen av ulike diskursive regimer at makt manifesterer seg i det senmoderne samfunnet, som er gjennomsyret av nasjonalstatens forvaltning av subjektets ve og vel, dets helse og dets kunnskapsproduksjon. Og det er som villige og medgjørlike subjekter innefor dette vell av diskurser at det moderne subjektet reguleres og disiplineres, uten at makten må svinge sverdet for å fremskaffe en lydig og temmet befolkning.

Min kjønnsforskningshorisont

Når jeg arbeider med Luce Irigaray, Julia Kristeva, Judith Butler, Gayatri Spivak eller Elizabeth Grosz, leser jeg dem på bakgrunn av den vitenskapsteoretiske horisonten jeg her har tegnet opp. Alle disse teoretikerne forholder seg mer eller mindre eksplisitt til denne vitenskapsteoretiske horisonten. For mange av dem, Butler inkludert, er spørsmålet om *forskjell* en grunnleggende filosofisk og teoretisk problemstilling. Følgelig utgjør også spørsmålet om kjønnsforskjellene generelt og spørs-

målet «Hva er kjønn?» spesielt fremdeles åpne og relevante spørsmål.

For de franske forskjellsfeministene kan ikke «kvinnen» eller «det kvinnelige» tas for noe håndgripelig og konkret, men tilnærmes snarere en språklig eller symbolsk størrelse som ennå har til gode å finne sitt uttrykk i språket. Det betyr selvsagt ikke at det ikke finnes det som kalles kvinner i verden, med kropp som biologien (ut fra morfologi, hormoner, genomer osv.) definerer som kvinnelige. Men for den formen for vitenskapelighet som jeg praktiserer, utgjør «det feminine» ikke kun en definerbar empirisk størrelse som er tilgjengelig for oss å telle, måle og veie og kategorisere i ulike kvantifiserbare enheter. Snarere behandles det «kvinnelige» innefor min teoretiske horisont som en negativitet, et fravær, en potensialitet, en projeksjon mot fremtiden.

For å forstå denne tenkningen må man faktisk være informert om den filosofiske og teoretiske genealogi den inngår i. Det er nettopp på dette punktet at resepsjonen ikke alltid er på høyden, og følgelig feller feilaktige og irrelevante dommer over teoretikere og filosofer som arbeider innenfor en slik vitenskapsteoretisk horisont. Man kan for eksempel ikke felle dommer over Irigaray og hennes tenkning uten å undersøke hvilke filosofiske grunnlagsspørsmål hun reiser, og hvilke teoretiske og metodiske strategier hun anvender for å tilnærme seg spørsmålene. Slik jeg ser det, ville det være en form for vitenskapelig uredlighet som vi bør unngå.

Noen samfunnsvitenskapelige kjønnsforskere og andre forskere som arbeider utenfor dette forskningsfeltet, har kritisert flere av oss som bedriver humanistisk kjønnsforskning i dette forskningsfeltet for å være hermetiske og uforståelige. Når vi har insistert på å kunne konsentrere oss om grunnleggende filosofiske og erkjennelsesteoretiske spørsmål, for eksem-

pel med utgangspunkt i Nietzsche eller Heidegger, blir vi beskyldt for å være elitistiske og for ikke å forholde oss til den virkelige verden.

Fra vårt ståsted bedriver enkelte samfunnsvitenskapelige forskere kunnskapsproduksjon som ikke stiller spørsmål ved mulighetsbetingelsene for å oppnå kunnskap. Fra vårt ståsted stiller vi oss også undrende til at det i mange sammenhenger ikke inngår noen refleksjon om språkets plass i forskningen, selv om det primære undersøkelsesmaterialet som behandles, faktisk er tekster (intervjuer, arkivmateriale, lovtekster, osv.). Samfunnsvitere anvender på lik linje med humanister begreper og teorier som er språklig artikulert, og anvender språket for å formidle sine funn. Virkeligheten er ikke nødvendigvis mer umiddelbart tilgjengelig for samfunnsvitere enn for humanister. Og forskningen blir ikke nødvendigvis mer legitim selv om statsapparatet omfavner den og anvender den i utviklingen og implementeringen av sosiale reformer.

Samtidig ser vi at når disse dekonstruktive og poststrukturalistiske teoriene transponeres inn i anvendt samfunnsforskning, skjer det ofte på bekostning av presisjonen i bruk av begreper. Teorier og begreper blandes sammen i en gulasj og anvendes ukritisk, uten blikk for det teoretiske terrenget det springer ut av og uten hensyn til at visse teorier og begreper kan miste mening og implodere dersom de anvendes på upresise og forkjærte måter.

Det syndes på dette punktet, ikke bare i Eias såkalte forskningsprogram, men også innenfor vårt eget kjønnsforskningsfelt. Fra mitt ståsted oppleves det som om et visst hegemoni har etablert seg også innenfor våre rekker, der visse grupper (ofte samfunnsvitere som sitter godt plassert i forhold til bevilgende myndigheter) opphører seg til dommere over den type kjønnsforskning som ikke umiddelbart oppfattes som nyttig og virkelighetsnær.

Jeg savner større takhøyde for at det skal være mulig å bedrive kjønnsforskning innefor et stort spekter av disipliner og felt og med ulike forskningsspørsmål som styrende for forskningen. I så måte ønsker jeg kjønnsforskere som arbeider innenfor alle mulige forskningsdisipliner velkommen, ikke minst innefor de fagfeltene som fikk en stemoderlig behandling av kjønnsforskerne under Eia-programmene, nemlig biologien og medisinen og deler av naturvitenskapene. Samtidig må vi alle være årvåkne overfor mulige misbruk av slik forskning i politisk øyemed, dersom man forsøker å legitimere undertrykking og marginaliserte grupper med slike forskningsresultater.

Det vi har behov for i dag, er en seriøs dialog på tvers av faggrensene. Men da er det ikke slik at biologene nå skal komme på kjønnsforskningssettene for å fortelle oss om hvordan ting egentlig henger sammen når det gjelder for eksempel spørsmål som angår kjønn, seksualitet eller reproduksjon. Vi har faktisk sett tendenser til det i kjølvannet av Eia-programmene. Forskningsfelleskapet trenger i stedet en åpen og fordomsfri dialog mellom forskere og forskningsfelt, der vi lytter til hverandre og respekterer hverandres særegne tilnærminger til forskningsspørsmålene, samtidig som vi tar inn over oss legitim kritikk fra våre fagfeller så vel som fra andre forskere fra andre fagfelt. Men da må vi kunne forvente at de som dømmer våre forskningsresultater, uttaler seg fra et noenlunde informert ståsted. ★

Noter

- 1 Dette er et innlegg holdt ved STKs fjerde agenda-seminar i november 2010: «Hva er god vitenskap? Feministisk vitenskapsteori mellom kritisk realisme og poststrukturalisme».
- 2 Paul Ricoeur 1981. *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*. Oversatt og redigert av John B. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press.



KOMMENTAR

Av CATHRINE HOLST OG HELENE AARSETH

Poststrukturalisme og kjønnsforskning – slik to sosiologer ser det

Cathrine Holst og Helene Aarseth spør: Hva har skjedd i relasjonen mellom kjønnsforskningen og sosiologifaget? Hvorfor føler ledende skandinaviske kjønnsosloger seg som «utypiske» og «usentrale» i møte med kjønnsforskningen?

Sosiologifaget ved Universitetet i Oslo fylte nylig 60 år. På jubileumseminaret ville man invitere en ledende kjønnsforsker fra Sverige eller Danmark med sosiologisk fagbakgrunn. Dette skulle vise seg vanskelig. Nå er det ingen mangel på sosiologer som forsker på kjønn i Skandinavia. Mange aktuelle ble da også spurt, men alle sa nei. Noen sa nei fordi datoen ikke passet, men det vanligste svaret jubileumskomiteen fikk, var «jeg er vel ikke den typiske kjønnsforsker, akkurat», «jeg føler meg ikke oppdatert nok på feministisk teori» og «du må spørre en som er mer sentral i feltet enn meg».

Vi har hørt tilsvarende tidligere, i norsk sammenheng. Sosiologer forsker på kjønn som aldri før. I den nylige nasjonale evalueringen av sosiologifaget blir kjønn trukket fram som hovedforskningsområde. Internasjonalt er norske sosiologer som forsker på kjønn, i front – noen av dem er blant de mest siterte i norsk samfunnsforskning – men kjønnsforsker, nei, det synes man liksom ikke man kan kalle seg.

Hvorfor ikke? Hva har skjedd i relasjonen mellom kjønnsforskningen og sosiologene? Hvorfor føler ledende skandinaviske kjønns-sosiologer seg som «utypiske» og «usentrale» i møte med kjønnsforskningen?

Kari Jegerstedts velformulerte innlegg i *Tidsskrift for kjønnsforskning* nr. 4, 2010 kan bidra til belysning. Jegerstedt (2010:406–407) mener det er en forenkling å snakke om poststrukturalismen som «en av mange retninger» innenfor kjønnsforskningen. Kjønnsforskning er, hevder hun, «på mange måter et poststrukturalistisk fenomen». Påstanden bygger på to premisser: For det første at kjønnsforskningens hovedanliggende er «å undersøke hvordan kjønn produseres og reproduseres innenfor ulike vitensdisipliner». ¹ For det andre at slike undersøkelser forutsetter et oppgjør med den humanistiske subjekttenkningen, samt brudd med ideen om at det er mulig

«å gi fyllestgjørende og objektive beskrivelser av en uformidla 'virkelighet'». Bare da blir det mulig å vende blikket mot kategoriene «kvinne» og «mann», ikke forstått som noe man kan «være», men som kategorier som «produseres og reproduseres av og innenfor et språkssystem som i seg selv er fallogosentrisk konstituert», samt å bedrive «genuin kritikk», det vil si kritikk «hinsides den systembekreftende kartlegginga og tilrettelegginga», endog «forbedringa» av verden «slik den er» (2010:410).

I den grad dette er en dekkende beskrivelse av kjønnsforskningens grunnlag og orientering, står vi overfor et dypt og muligens uforsonlig misforhold mellom sosiologi og kjønnsforskning. I denne kommentaren vil vi granske dette misforholdet nærmere. Vi vil først kort begrunne hvorfor vi mener det er rimelig å snakke om et poststrukturalistisk hegemoni innenfor kjønnsforskningen. ² Vi vil deretter forsøke å vise hvordan dette hegemoniet gis næring av en systematisk neglisjering av alternative filosofiske posisjoner, teoretiske og metodologiske tilnærminger. Dette har særlige, og vil vi hevde, særlig uheldige, implikasjoner i forhold til samfunnsfaglig og sosiologisk kjønnsforskning (dersom det altså kan sies å finnes en slik). Implikasjonene gjelder forholdet mellom teori og praksis, forståelsen av subjektet, relasjonen mellom språk og virkelighet og til slutt, men ikke minst, makt og motstandsstrategier. Vi vil eksemplifisere med noen innsikter som har stått sentralt innenfor sosiologi og andre samfunnsvitenskaper i om lag et par hundre år. Til sist skal vi nevne noen debatter – det er sikkert flere – som vi mener burde stått høyt på kjønnsforskningens agenda, men som ikke tas, i hvert fall ikke i det monn de burde, blant annet fordi «alle» (også vi!) skal diskutere poststrukturalismen.

Poststrukturalismens hegemoni

En del misforstår påstanden om at poststrukturalismen har hegemoni innenfor kjønnsforskning og feministisk teori. Ingen påstår at alle som kaller seg kjønnsforskere, er poststrukturalister. Ingen påstår heller at den samfunnsvitenskapelige oppdragsforskningen innenfor instituttsektoren, som har et stort omfang, og som ofte har kjønn med som tema, er særlig preget av poststrukturalistisk teori. Forskerne innenfor denne sektoren ser da heller ikke på seg selv som feministiske teoretikere eller som «sentrale» og «typiske» representanter for den fremvoksende disiplinen kjønnsforskning. Disse vet nemlig utmerket godt at det innenfor denne disiplinen er annet som teller og gjelder – dette er nettopp vårt poeng. Når vi sier at poststrukturalismen har hegemoni, er det fordi det er denne ismen vi stadig må forholde oss til og snakke om, vi som fortsatt ser på oss selv som kjønnsforskere (Nielsen 2010ab). En av oss har også gått systematisk igjennom debatter i norsk kjønnsforskning fra 1990 og fremover (Holst 2000, 2008). Poststrukturalismen er et helt sentralt omdreiningspunkt, og langt mer sentralt enn innenfor de fleste andre fag og felt. Om vi holder oss til samfunnsvitenskapene, som vi kjenner best til, har diskusjonene av poststrukturalismen hatt et marginalt omfang og poststrukturalismen et marginalt gjennomslag, om vi ser bort fra deler av kultursosiologien og sosialantropologien. Innenfor store deler av sosiologien, statsvitenskapen og sosialøkonomien er det meningsløst å snakke om noen poststrukturalistisk vending. Kontrasten til kjønnsforskningen, der man betraktes som ignorant om man ikke kjenner til fine distinksjoner innenfor denne vendingen, er betydelig.

Poststrukturalismens hegemoni innenfor kjønnsforskningen er basert på konstruksjo-

nen av en dikotomi som gjentas til det kjedsommelige. Grovt sagt har du to valg. Du kan enten operere med et selv som er autonomt, frakoblet og gjennomsliktig for seg selv, eller et desentrert selv som produseres og reproduseres av og innenfor et språkssystem. Tilsvarende kan du enten ha pretensjoner om å gi «objektive beskrivelser av en uformidla virkelighet» eller du må droppe tanken om at det er mulig å få grep om realiteter i verden omkring oss og i stedet konsentrere deg fullt og helt om tegnet. Vi vil på ingen måte hevde at alle forskere som på en eller annen måte er inspirert av tradisjonene etter Nietzsche, Althusser, Foucault, Derrida eller Lacan, opererer innenfor slike grovkalibrete posisjoner. Poenget er at den gjentatte konstruksjonen av denne dikotomien har tjent, og tydeligvis fortsatt tjener, til å gi liv til det poststrukturalistiske hegemoniet. Budskapet er som Bjerrum Nielsen (2010a) formulerer det: «enten er du kritisk og dekonstruerende som oss, eller også driver du med naturaliseringer og selvfølgeligheter som de andre». Stilt overfor dette valget har en del kjønnsforskere valgt å være det første – kanskje ikke overraskende, når valget formuleres slik. Andre, for eksempel en del sosiologer, har ikke klart å akseptere dette valget og gradvis orientert seg bort fra kjønnsforskningen.

Teoretikere versus empirikere?

En mulighet er at vi her kan ha å gjøre med en konflikt mellom «teoretikere» og «empirikere». Vi kan tenke oss et skille mellom empirisk og filosofisk orienterte kjønnsforskere. Førstnevnte betrakter teoretiske perspektiver og begreper som innganger til å utforske og kritisere den sosiale verden, sistnevnte har som sitt hovedanliggende å reflektere over disse teoretiske perspektivenes og begrepenes forutsetninger og begrensninger. Sistnevnte vil da lett kunne utpeke seg selv til målbærere

av den forskningen Jegerstedt etterspør (2010:410), den med «mest genuint kritisk virkning, hinsides den systembekreftende kartlegginga og tilrettelegginga, endog 'forbedringa' av verden 'slik den er'». Og de vil i en viss, helt triviell forstand ha rett, hvis målestokken for «genuin» kritikk er å reflektere over teoretiske perspektivers og begrepers forutsetninger og begrensninger og ikke å granske og kritisere den sosiale verden. Førstnevnte, som er opptatt av å finne ut av og gjerne kritisere tingenes tilstand med de best egnede teoretiske perspektiver og begreper tilgjengelig, vil da fort kunne fremstå som enkle og naive. («Ha! Tenker du ikke på hvordan det begrepet du nå anvender, er del av makt/viten-system som normaliserer/andregjør/», osv.). Vi tror noe av problemet ligger her: Poststrukturalismens hegemoni har bidratt til å skyve målestokken for korrekt kjønnsforskning og «genuin kritikk» fra empirikernes til teoretikernes banehalvdel. Mange sosiologer er typisk opptatt av å studere den sosiale verden, på tross av alle begrensningene i vår tilgang til den, og føler seg derfor lite bekvemme med og fremmede i møte med denne forskyvningen.

Bildet er imidlertid mer sammensatt. Også mange samfunnsvitere er teori- og filosofiinteresserte, empirisk samfunnsforskning kan være teoridrevet, og poststrukturalister bedriver empirisk forskning (om enn i varierende grad i tråd med poststrukturalistiske innsikter, om disse skal tas på alvor). Kompetanse i og interesse for teoretisk diskusjon er ikke proporsjonal med grad av oppslutning om poststrukturalismen. Spørsmålet er også hvilken teori og hva slags filosofi som bør leses og diskuteres. Slik vi ser det, er et hovedproblem med det poststrukturalistiske hegemoniet at det er produsert og reproduert ved hjelp av den overnevnte, og etter vår oppfatning, villedende, dikotome tilnærmingen til det intellektuelle landskapet. Todelingen vi har i tankene,

kommer til uttrykk i mange sammenhenger, men ikke minst i diskusjoner om hva et subjekt er, om relasjonen mellom begrep og virkelighet, og om makt og motstandsstrategier. Tenkning, vitenskap og filosofi har produsert et utall tilnærminger i slike diskusjoner. Lars Mjøset (2009) har pekt på at betydelige deler av sosiologien baserer seg på en metodologi og på teoretiske grunnlag som skiller seg fra det typiske innen både humaniora og naturvitenskap. Samfunnsfagene har også en kontekstualiserende metodologi, med et metodefellesskap basert på feltarbeid, intervjuer og kasusstudier. Filosofisk sett henter denne kontekstualismen innsikter fra forskjellige kilder, som europeisk marxisme, kritisk teori og amerikansk pragmatisme. Mjøsets tredeling og forsvar for kontekstualismen er ikke uproblematisk. Vi har inkludert ham her fordi han kan illustrere vårt poeng: Det finnes mer enn to tilnærminger i samfunnsfaglig og sosiologisk forskning. Når poststrukturalistene har sagt sitt, virker det derimot som om det kun finnes to muligheter – en håpløst gammeldags og usofistikert tilnærming (som man gjerne kaller «positivisme» eller «empirisme»), eller den poststrukturalistiske tilnærmingen, som alle oppegående i en eller annen forstand må, om ikke forsvare, så i hvert fall finne umistelig og sentral innsikt i. Den nye kritikken av poststrukturalismen innenifra, som Stine Svendsen (2010) tar opp, som for eksempel «the affective turn», er nettopp *ikke* det eneste alternativet til positivisme eller naiv empirisme. Så langt vi har sett, er tvert imot mange av poststrukturalismens begrensninger med på lasset. Den første av disse begrensningene gjelder forståelsen av subjektet.

Forståelsen av subjektet

Påfallende ofte, så også i Jegerstedts innlegg, støter man på en direkte eller indirekte

påstand om at det finnes to, og kun to, forståelser av subjektet. Den franske antihumanismen gjøres til den første og eneste forståelsen som kritiserer det kartesianske subjektet som noe som «er», som er definert ved seg selv, utenfor og uavhengig av historien, det sosiale og språklige. Opp mot dette settes et desentrert, uforutsigbart, ubestembart og foranderlig subjekt, et subjekt som med Jegerstedts formulering er «konstruert av og innenfor et språkssystem». Det er mulig dette er en adekvat formidling av én sentral vitenskapsteoretisk skillelinje, nemlig mellom subjektfilosofien og den franske antihumanismen. Men det oppstår problemer når man anvender denne dikotomien som et kart over mulige subjektforståelser mer allment. Sosiologisk teori er for eksempel preget av tilnærminger som ikke kan plasseres i noen av disse posisjonene. Som sosiolog behøver man rett og slett ikke å velge mellom å se subjektet som noe som eksisterer utenfor og upåvirket av historie og samfunn, eller å se subjektet som er konstituert av og innenfor språket. En sentral grunntanke i sosiologien, fra de klassiske sosiologene Marx, Durkheim og Weber og fram til i dag er nettopp at subjektet er et historisk produkt, formet av det samfunnet det lever i. Sosiologien opererer med et sosialisert subjekt. Subjektet er ikke autonomt og frakoblet fra samfunnet, slik det kartesianske subjektet er, men det er heller ikke desentrert, konstituert innenfor og av et språkssystem med en like utvendig relasjon til historien og samfunnet. Det sosialiserte subjektet kan handle i, reflektere over og fortolke verden *samtidig* som denne handlingsevnen og fortolkningen er formet av samfunn og historie. Flere av nåtidens sentrale sosiologiske teoretikere, Jürgen Habermas, Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, Jefferey Alexander, Jon Elster – og et utall andre – skriver seg inn i dette, uansett hva de ellers måtte være uenige om, kanskje fordi dette for mange av oss fremstår som så opplagt.

Sosiologer og samfunnsteoretikere har også gang på gang forsøkt å skrive slike innsikter inn i kjønnsteori og feministisk teori, se for eksempel Seyla Benhabibs og Nancy Frasers bidrag i sentrale antologier publisert på 1980- og 1990-tallet,³ men også en rekke senere bidrag (se f.eks. Martha Nussbaum 1999, 2004, 2006, Toril Moi 1999, Lois McNay 2000, 2004). Likevel fortsetter en del å snakke som om ingenting har skjedd mellom Descartes og den poststrukturalistiske vending.⁴

Relasjonen mellom språk og virkelighet

Innenfor sosiologi og annen samfunnsvitenskap betrakter man altså subjektet som historisk og samfunnsmessig formet. Språket er en viktig del av denne historien og av den samfunnsmessige virkeligheten, men historie og samfunn kan ikke reduseres til språket. At man ikke kan gripe virkelighet, ei heller den historiske og sosiale realitet uten gjennom begreper, det vil si at man ikke kan gi «fyllestgjørende og objektive beskrivelser av en uformidla virkelighet», er ingen vi vet om, uenige i. Hvis det er bare dette poststrukturalismen hevder, er den overflødig. I sin bok, *The Social Construction of What?* (1999) presenterer Ian Hacking oss, med letthet, for over femti ulike fortolkninger av påstanden om at våre kunnskapsobjekter er «sosialt konstruert», eller «formidla» (han kunne trolig presentert oss for enda flere). Blant disse finnes radikale kunnskapskritiske fortolkninger i retning av at det ikke finnes en fysisk virkelighet uavhengig av oss, til trivielle påstander om at hva som oppfattes som virkelig og sant, ofte vil variere sosialt og historisk. Problemet med poststrukturalismen i erkjennelsesteoretisk sammenheng er dels at man kommer med radikale kunnskapskritiske påstander uten at man begrunner dem nærmere, eller forholder seg

til den grundige filosofiske kritikken som har blitt formulert – gang på gang – mot slike påstander – sist, i en skarp og fortettet versjon av Paul Boghossian (2006), dels at man formulerer seg så allment at det man sier, kan bety, ja, femti ting, eller enda mer, dels at man slutter prematurt fra det ene til det andre, det vil si fra premisser alle kan være enige om, til kontroversielle konklusjoner som ikke følger. Alle kan for eksempel være enige om at sosiale institusjoner, som for eksempel bankvesenet eller familien, er en type virkelighet, en sosial virkelighet, som er menneskeskapt. Dette betyr imidlertid ikke at man ikke kan gi mer eller mindre objektive beskrivelser av hva som kjennetegner disse institusjonene og forklarer deres fremvekst (Searle 1995).

Når dette er sagt, er vi ikke erkjennelsesfilosofer – vi fusker i faget så godt vi kan, i likhet med Jegerstedt, går vi ut fra. Det kan i denne sammenheng være verdt å minne om at poststrukturalismens gjennomslag innenfor fagfilosofien har vært nokså begrenset. Da temaet poststrukturalisme og kjønnsforskning ble diskutert i Oslo nylig på et møte i regi av Senter for tverrfaglig kjønnsforskning (STK), påpekte Jorunn Økland at termen poststrukturalisme ikke står definert i *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Hun mente dette hang sammen med at termen er så upresis og lite hensiktsmessig at den vanskelig kan anvendes i en slik leksikalsk sammenheng. Det er mulig hun har rett. Men utelatsen reflekterer muligens også at de fleste diskusjoner innenfor fagfilosofien, blant dem som har vitenskapsfilosofi og erkjennelsesfilosofi som fag, foregår relativt uanfektet av poststrukturalismen (slå opp i ledende vitenskapelige tidsskrifter innen disse feltene og ta en kikk.).⁵

Vi kunne også anlagt en mindre høyfilosofisk tilnærming til problematikken. Det har slått oss at det i kjønnspolitisk sammenheng ofte er liten forskjell på hvordan for eksempel

vi og poststrukturalistisk orienterte forskere formulerer oss. «Vi vet at ...», sier man. Eller man forteller hva «forskning viser» om ulike saksforhold, om kjønnsfordelinger, diskriminering og annet. Dette er utmerket i og for seg. Det som blir rart, er om man i det ene øyeblikk gjør dette, mens man i det neste hevder at alt er «diskursivt konstituert», avhenger av «perspektivet» og av hvordan man er «situert». Må man ikke, hvis man faktisk mener sistnevnte, også mene at gyldigheten av kjønnspolitiske utsagn om diskriminering er relativt til perspektiv, situasjon og diskurs? Man kan ikke både mene at det finnes mer eller mindre objektive beskrivelser av kjønnsfordelinger, diskriminering og lignende, og at det ikke gjør det.

En annen sak er at det er en økende erkjennelse innenfor sosiologien at språklige konstruksjoner, ekspertdiskurser, populærkulturelle fortellinger og så videre spiller en stadig viktigere rolle i formingen av ulike samfunnsmessige fenomener (Chouliaraki og Fairclough 1999). Den økte bevisstheten om hvilken betydning de språklige konstruksjonene har i «stoffskiftet» mellom subjekt og samfunn, har vært viktig for sosiologifaget. Denne innsikten og den historiske utviklingen som har gjort at språklige diskurser blir viktigere, behøver imidlertid ikke å bety at det uten videre er fruktbart å fokusere på de språklige meningssystemene i seg selv, adskilt fra det samfunnet og de subjektive erfaringene disse meningssystemene har som sin referanse. Som Jorun Solheim (2007:30) peker på, var det en åpenbar mangel ved 1970-tallets fokusering på «objektive» samfunnsstrukturer at de ikke fikk med seg det vi kan kalle meningsaspektet ved det sosiale. Men samtidig synes mange av dagens teoritradisjoner å gå i den motsatte grøften: De ser «langt på vei ut til å fornekte det sosiale aspektet ved meningsdannelse». At diskurser og fortellinger spiller en større rolle i

formingen av vår subjektivitet og av samfunnsmessige forhold, gjør nettopp at det blir stadig viktigere å gripe dialektikken mellom språket og virkeligheten, mellom diskursene og utendiskursive aspekter ved samfunnet.

Makt og motstandsstrategier

Jegerstedt viser til dem som gjerne kalles «mistankens hermeneutikere», Marx, Freud og Nietzsche, og legger til grunn at deres arbeider inneholder uomgjengelig innsikt. Det gjør også vi. Det problematiske oppstår når hun også indirekte hevder at poststrukturalistiske teorier forener alle teoretiske forståelser som er inspirert av denne mistankens hermeneutikk. Om vi holder oss til Marx og Freud, har disse også inspirert en rekke ikke-poststrukturalistiske tilnærminger som tar avstand fra subjektfilosofien, i den forstand at de ikke opererer med et subjekt som er fullt ut gjennom-siktig for seg selv og har komplett innsikt i kreftene som har formet det. Samtidig forutsettes det – også – at subjektet – også – har evne til å handle intensjonelt, rasjonelt og refleksivt, om enn i sterkt variabel grad, alt etter vilkårene. En slik posisjon inntas for eksempel innenfor kritisk teori (fra Habermas og Benhabib til Bourdieu og Moi), om enn ikke bare her. Innsikter fra mistankens hermeneutikere er noe de fleste betydelige sosialteoretikere har inkorporert, i en eller annen forstand.

Om vi holder oss til kritisk teori, er et generelt utgangspunkt her at både våre subjektive erfaringer og de sosiale strukturene formes av vår praksis (se f.eks. Kellner 1989, Bailey 1994, Morrow 1994). Subjektet produseres av – og produserer – historie og samfunn. I tråd med mistankehermeneutikerne Freud og Marx mener representanter for kritisk teori at vi styres av underliggende dynamikker som vi ikke er bevisste eller «herre over». Disse dynamikkene er produkter av menneskelig praksis,

men virker i neste omgang inn på oss på måter som ikke er umiddelbart tilgjengelige for subjektene, men som subjektene likevel kan tilstrebe å tilegne seg innsikt i. For å få tak i disse maktdynamikkene kan man imidlertid ikke bare stille seg utenfor makten og «dekonstruere den». Man må ta utgangspunkt i subjektive erfaringer for så å koble disse til de maktsstrukturer, dynamikker og mekanismer som har formet dem. Det er møtepunktet mellom subjektets levde erfaring og påvisningen av underliggende objektive strukturer som er veien til å avsløre makten og utforme motstandsstrategier. Selv om en del Butler-inspirerte forskere påberoper seg nærmest å ha monopol på å bedrive «genuin kritikk», det vil si å avsløre og yte motstand mot makten på en måte som åpner for endring, kan man ut fra kritisk teori hevde det motsatte: Fordi Butler har et epistemologisk utgangspunkt som ikke griper dialektikken mellom levde erfaring og intensjoner og refleksivitet, har hennes teorier begrenset mulighet til å gripe endring. De ansporer i stedet til en feiring av mutasjoner, det Lois McNay (2000) har betegnet som en marginaliseringsfetisjisme, en bejubling av det som bryter med normen, uten at man griper det som henholdsvis fremmer eller hemmer folks oppslutning om slike (etter Butlers mening produktive) mutasjoner. For å forstå hva som hemmer eller fremmer oppslutningen om ulike normer og handlingsorienteringer, trenger man et grep om dialektikken mellom struktur/diskurs og handling. Man må forstå hvordan strukturelle og kulturelle krefter og institusjonelle føringer former subjektets og gruppens erfaringer og handlingsorienteringer og vice versa. Fordi Butler mangler et grep om denne gjensidige medieringen, ender hun opp med et endringsbegrep som egentlig ikke er noe endringsbegrep, men et begrep om «strukturell indeterminisme» (McNay 2004:178).

For sosiologer som er inspirert av kritisk

teori, står nettopp dialektikken mellom kulturelle diskurser, strukturer og handling i fokus. Et sentralt spørsmål blir hvilke institusjonelle eller historiske kontekster som frembringer hvilke handlingsmønstre, hvilke typer maktforhold, former for ulikhet, og så videre. Kunnskap om dette er, tror vi, ganske relevant for dem som prøver å endre eller bevare noe i samfunnet. Slik vi forstår det, må det Jegerstedt (2010:410) betegner som den «meste genuine kritikken» være høyt hevet over alt som smaker av «instrumentell fornuft» og ethvert forsøk på å bidra til «forbedringa av verden slik den er». Vi heller nok mer mot å mene at den formen for kritikk som kan peke på sammenhenger, hva som faktisk fører til ulikhet, skjeve maktrelasjoner eller svekket demokrati, kan være vel så genuin som den poststrukturalistiske feiring av indeterminisme.

Det vi burde ha diskutert ...

Et hegemoni har det ved seg at mens noe defineres inn som betydningsfullt og avgjørende, skyves annet ut i marginen eller helt bort og ut. Slik er poststrukturalismens hegemoni helt likt ethvert annet hegemoni. Hvilke debatter burde ha stått høyere på agendaen i kjønnsforskningen? Vi nevner noen, blant mange.

For det første: Påstander om at feminister trenger egne teorier om vitenskap og erkjennelse, en særlig «feministisk vitenskapsteori» eller «feministisk epistemologi», må granskes langt grundigere enn til nå fordi dette ikke er opplagt, i hvert fall ikke for oss. Feminisme er fremfor alt navn på et etisk-politisk engasjement mot kjønnsbasert undertrykking, ikke en bestemt erkjennelsesteoretisk eller språkfilosofisk posisjon. Hvorfor skulle det for eksempel være umulig å være positivist og feminist samtidig? Man kan være enig eller uenig i positivistenes påstand om at det bare er en

gradsforskjell, og ikke en kvalitativ forskjell, mellom naturvitenskapene og menneskevitenskapene (vi er uenige), men hva har dette egentlig med feminisme å gjøre? Eller for å ta et annet eksempel, fra samfunnsvitenskapene: Her skilles det ofte mellom forstående/fortolkende tilnærminger og forklarende/årsaksidentifiserende forskning. Hvorfor skulle en feministisk orientert kjønnsforskning måtte være mer det ene enn det andre? Hva er spesielt feministisk – eventuelt ikke-feministisk – med å fortolke fremfor å forklare eller omvendt? Dette er verdt å diskutere, for igjen; Svaret er ikke selvsagt. Likevel ser vi ofte at det slutes, uten mer om og men, fra «feminisme» til bestemte erkjennelsesteoretiske og metodologiske posisjoner. Det poststrukturalistiske hegemoni har bidratt til å innskrenke kjønnsforskningens intellektuelle og metodiske repertoar unødig. Denne tendensen til å slutte, potensielt prematurt, fra etisk og politisk posisjon til vitenskapsteoretisk posisjon, kan, tror vi, bidra ytterligere.

Videre mener vi at den samfunnsvitenskapelige kjønnsforskningens forhold til naturvitenskapene og den såkalte naturalistiske vending vi har sett innenfor filosofi og psykologi og noen av samfunnsvitenskapene, er langt viktigere å diskutere nå, enn hva vi eventuelt kan lære av poststrukturalistiske litteratur og psykoanalytikere. Vi har lest med interesse kritikken som har blitt reist av boken *Født sånn eller blitt sånn* av Harald Eia og Ole-Martin Ihle i *Tidsskrift for kjønnsforskning* nr. 4 2010. Den bereder grunnen for en seriøs diskusjon blant kjønnsforskere av naturvitenskapelig forskning om kjønn og naturalistiske filosofiske argumenter. For her er vi kun i startgropen.

Det samme gjelder diskusjonen om «frie valg», eller om forholdet mellom såkalte preferanseforklaringer og andre forklaringer på oppkomsten av kjønnede mønstre. Slike disku-

sjoner er knyttet til spørsmålene vi var inne på over, om hvordan man forstår medieringen mellom strukturelle og kulturelle føringer på den ene side og subjektets erfaring og interaksjonal handling på den andre. Dette er helt sentralt i samfunnsvitenskapelig sammenheng, og diskuteres blant annet i *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4, 2010. Internasjonalt kjenner vi de opphetede diskusjonene av økonomen Catherine Hakim's arbeider. «Frie valg»-debatten har normative, så vel som empiriske og metodiske sider, og vi er igjen, vil vi hevde, bare i startgropen når det gjelder å ta den.

Dette gjelder også en rekke andre debatter knyttet til normative spørsmål. Kjønnsforskning og feministisk teori omhandler spørsmål, spørsmål om hva som er tilfellet (har individer i en bestemt situasjon mulighet til å ta relativt autonome beslutninger?), og hvorfor det som er tilfellet, er tilfellet (hva skyldes tilstedeværelsen/fraværet av relativ autonomi?), men også bør-spørsmål eller normative spørsmål (hvordan bør vilkårene for beslutninger i ulike situasjoner være – og når bør vi kunne holdes ansvarlige for de beslutninger vi fattet?). Kjønnsforskere feller stadig vekk normative dommer om «systemet» og om hva som skal telle som motstand mot systemet (Jegerstedt 2010:410), om rettferdig og urettferdig, legitimt og illegitimt, om hva som er subversivt og ikke, om hva som disiplinerende og ikke, om hva som er frigjørende, og hva som er undertrykkende – de normative termene som anvendes, varierer gjerne med posisjon og tilnærming. Ikke sjelden anbefales det også politikk og bestemte typer av lovregulering, det kan være utvidet fedrekvote, kjønnsnøytral ekteskapslov, kvotering, likelønnslopp eller aksept for hijab i politiet. Vi har intet imot at forskere tar stilling i normative debatter – vi gjør det ofte selv. I en forskningssammenheng må imidlertid slik stillingstaken være nyansert,

avveiet og prinsipiell. Internasjonalt har etikk og politisk filosofi hatt en renessanse de siste førti år, ikke minst i kjølvannet av John Rawls' *A Theory of Justice* (1971). Poststrukturalister har ment mye om den renessansen og intervert. Dette har til de grader blitt fanget opp av en kjønnsforskning underlagt poststrukturalismens hegemoni. Vi håper i tiden fremover på større oppmerksomhet rettet mot alt det andre, viktigere og mer interessante som har skjedd innenfor etikk og politisk filosofi.

En presisering til slutt

I sitt innlegg på det nevnte STK-møtet om poststrukturalisme gav Ellen Mortensen, i likhet med Jorunn Økland, en interessant fremstilling av betydningen av poststrukturalismen for egen forskning. Hun understrekte samtidig at vi som forskere bør ha frihet til å forfølge perspektiver vi selv mener er fruktbare og viktige, herunder poststrukturalistiske og andre perspektiver mange vil mene er «sære». Det trengs anvendt kjønnsforskning, men også grunnforskning om kjønn. Dette er en presisering vi slutter oss fullt ut til. Vår kritiske diskusjon her skal selvsagt ikke forstås dit hen at vi kun ønsker oss umiddelbart nyttig og anvendbar kjønnsforskning, selv om vi, bare så det er sagt, synes det er viktig med slik forskning også (det er f.eks. opplagt både politisk interessant og, faktisk, meget faglig utfordrende å finne ut hvorvidt den offentlige likestillingspolitikken virker i tråd med oppsatte mål eller ei). Det vi håper på, er imidlertid at flere kjønnsforskere bruker den frihet forskere bør ha – og som vi gjerne står sammen med Mortensen og Jegerstedt for å forsvare – til å forske ut fra andre perspektiver enn de poststrukturalistiske, som i kjønnsforskningssammenheng vel ikke er spesielt «sære». Av et forsvaret av grunnforskningens betydning følger heller ikke at vi ikke kan og må diskutere

grunnforskningen – poststrukturalistisk orientert og annen – kritisk. Vi vil snarere si tvert imot. ★

Noter

- 1 Her legger hun riktignok til «så vel som i samfunnet for øvrig», men hennes argumentasjon bygger på at det førstnevnte er primært.
- 2 Jegerstedt påpeker at det bak merkelappen poststrukturalisme skjuler seg ulike teoretiske posisjoner. Også hun tar imidlertid som utgangspunkt at disse posisjonene har noe felles. Dette felles er også vårt utgangspunkt. Det kan i denne sammenheng være verdt å minne om at den filosofiske og vitenskapelig kanon poststrukturalister kritiserer, gjerne i sveipende ordelag, også utgjør et ganske omfattende, sammensatt og intellektuelt utfordrende korpus.
- 3 For eksempel Benhabib & Cornell (1987) og Benhabib, Butler, Cornell & Fraser (1995).
- 4 Da har vi dessuten latt ligge det interessante spørsmålet om Descartes selv ville forsvart det cartesianske subjekt (Solheim 1994).
- 5 For interessante observasjoner om resepsjonen av Foucault og Derrida i fagfilosofien, se Mark Lilla (2006).

Litteratur

- Bailey, Leon 1994. *Critical Theory and the Sociology of Knowledge. A Comparative Study in the Theory of Ideology*. New York: Peter Lang.
- Benhabib, Seyla og Drucilla Cornell 1987. *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Benhabib, Seyla, Judith Butler, Drucilla Cornell og Nancy Fraser 1995. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. London: Routledge.
- Boghossian, Paul 2006. *Fear of Knowledge. Against Relativism and Constructivism*. Oxford University Press.
- Chouliaraki, Lilie og Norman Fairclough 1999. *Discourse in Late Modernity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hacking, Ian 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Holst, Cathrine 2000. *Sosiologi, politikk og kvinnelighet*. Bergen: SVT Press.
- Holst, Cathrine 2008. *Feminism, Epistemology & Morality*. VDM Verlag.
- Jegerstedt, Kari 2010. Hva var poststrukturalismen – og har den utspilt sin rolle? *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4:405–411.
- Kellner, Douglas 1989. *Critical Theory, Marxism and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Lilla, Mark 2006. *The Reckless Mind. Intellectuals in Politics*. New York: New York Review Books.
- McNay, Lois 2000. *Gender and Agency*. Cambridge: Polity Press.
- McNay, Lois 2004. «Agency and experience: gender as a lived relation» I: Beverley Skeggs og Lisa Adkins (red.): *Feminism after Bourdieu*. The Sociological Review Monographs. Oxford: Blackwell.
- Mjøset, Lars 2009. «The Contextualist Approach to Social Science Methodology». I David Byrne og Charles C. Ragin (red.): *Handbook of Case-based Methods*. London: Sage.
- Moi, Toril 1999. *Hva er en kvinne?* Oslo: Gyldendal.
- Morrow, Raymond 1994. *Critical Theory and Methodology*. Thousand Oaks: Sage.
- Nielsen, Harriet Bjerrum 2010a. Dekonstruksjonens hegemoni. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:160–163.
- Nielsen, Harriet Bjerrum 2010b. Totalteorier og andre teorier. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 3:250–253.
- Nussbaum, Martha 1999. *Sex and Social Justice*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha 2004. *Hiding from Humanity: Shame, Disgust, and the Law*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Nussbaum, Martha 2006. *Frontiers of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rawls, John 1999 [1971]: *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle, John 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Solheim, Kjell 1994. *Vitenskapssubjekt og seksuell differens*. Avhandling for dr. art. Universitetet i Bergen.
- Solheim, Jorun 2007. *Kjønn og modernitet*. Oslo: Pax.
- Svendsen, Stine H.B. 2010. «Vendinger etter poststrukturalismen». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2:164–168.

Ole Jacob Madsen

Den terapeutiske kultur

I Den terapeutiske kultur er psykologi blitt allemannseie.

Hva skjer når den moderne psykologien underlegger seg stadig nye sfærer? Endrer det måten vi forstår oss selv og omverden på?

Forfatteren tar utgangspunkt i forestillingen om den «terapeutiske kultur».

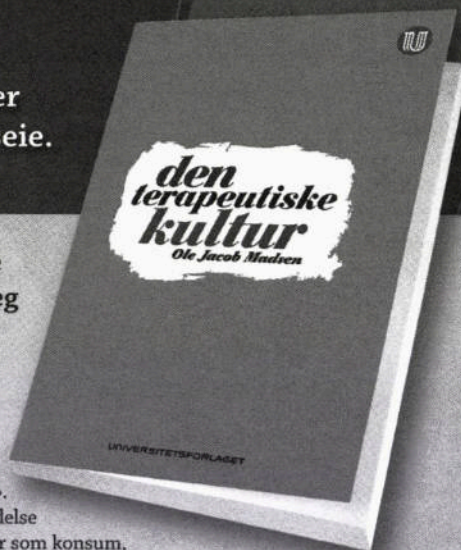
Ved å granske psykologiens økte utbredelse i samfunnet de siste tiårene på områder som konsum, religion, selvhjelp, idrett og politikk, ender han opp med et kritisk spørsmål: Har psykologprofesjonen en tilstrekkelig utviklet etisk bevissthet om det nye sosiopolitiske landskapet den opererer i?

Forfatter mener svaret er nei. Resultatet er en profesjon som opererer under forestillingen om at alt egentlig er psykologi, og at svaret på samfunnets problemer er flere psykologer. Det er betenkelig i en tid der den enkeltes helse er blitt et grenseløst prosjekt, og vår kapasitet til å forstå individuell lidelse på bakgrunn av større samfunnsendringer er begrenset.

Forfatteren gir et bredt overblikk over hvordan mental helse og psykiske lidelser henger sammen med store samfunnsendringer. Han argumenterer for at «hvordan vi egentlig har det» er et politisk og verdimessig anliggende.

• 205 sider • Kr 319,-

• Universitetsforlaget 2010



UNIVERSITETSFORLAGET

Kjøp bøkene i bokhandelen eller på • bestilling@universitetsforlaget.no • www.universitetsforlaget.no

ABSTRACTS

MARI TEIGEN**Quota tradition and expansion of state control**

Gender quotas are currently the object of renewed global attention. In Norway, the establishment of quota measures reached its peak in the 1980s, with internal quota procedures being introduced by several political parties, quota measures introduced to legally regulate the gender composition of publicly appointed decision-making bodies, and positive action procedures introduced in employment (mostly public sector) to promote gender balance and in different fields of education to balance admission. This article describes and discusses aspects of the new, Norwegian quota law which regulates the gender composition of boards governing key sectors of Norwegian economic life. Its core question is how and to what extent the law challenges the Norwegian gender equality political tradition of non-involvement with the affairs of business and commerce. This implies a discussion of the movements in the interface between politics and economy.

Keywords: *Gender equality, quotas, economic life, boards, representation.*

SIRI ØYSLEBØ SØRENSEN**State feminism meets the business sector. The background for and advancement of gender quotas on company boards as a political reform**

The aim of this paper is to explore how various processes and events in different social arenas contribute in creating the possibility for and advancement of policy reform. It does so by studying the background for, and the 2003 adoption of, the policy reform introducing gender quotas for Norwegian company boards.

Analysis of qualitative interviews, documents and media texts shows that state feminist institutions had an influence in producing a «governmentality» regulating the gender balance within the corporate sector. However this governmentality did not have the strength to create a reform breakthrough on its own. Contrary to mainstream opinion, this paper argues that the seemingly ineffective corporate-sector strategies for increasing the number of female top leaders constituted a critical precondition for the reform breakthrough. It also demonstrates how the turning point in the lead up to the policy decision can be characterized as a «slight surprise of action».

Keywords: *state feminism, governmentality, gender equality, policy reform*

FREDRIK ENGELSTAD

Are gender quotas justifiable in the private sector? A normative analysis

The introduction of gender quotas to boards of directors in Norwegian public limited liability companies obviously constitutes an intervention into private property rights. Is this intervention justifiable, and if so, what are the valid arguments? The white paper introducing these changes to the Public Limited Liability Companies Act in 2002 assumed that the reform would lead to increased productivity and to enhanced democracy and gender equality. This paper argues that assumptions of productivity increases rest on shaky foundations. However, both utilitarian theory and Rawlsian «justice as fairness» may justify the intervention from the point of view of political theory. This is based on assumptions that informal discrimination is mitigated by the reform, and that the growth in female role models weakens adaptive preference formation among prospective women candidates for top positions in business.

Keywords: *gender quotas, boards, justice, productivity, normative theory*

Anne Kyong Sook Øfsti

Parterapi

Kjærlighet, intimitet og samliv i en brytningstid

Det å forske på hva parterapeuter tenker om kjærlighet, intimitet og seksualitet har forandret forfatterens syn på hva parterapi kan være, hvilken rolle terapeuten spiller og hvilken kunnskap vi trenger for å gripe den kompleksiteten som kjærlighet reflekterer i vår tid.

- Hva tenker terapeuter om feil forelskelse, utroskap, kjedsomhet og pliktsex?
- Hva sier terapeuter til par når de krangler om husarbeid, barnepass og svigerfamilie?
- Hva har terapeuter lært om kjærlighet, og hvor har de lært det?
- Hvordan møter terapeuten utsagn som «Forholdet vårt er dårlig, men logistikken er bra»?
- Hvordan bruker vi språket til å nærme oss idealer som sprekker?

En utfordrende bok for alle som arbeider med par eller utdanner seg til familieterapeuter.

Førsteamanuensis Anne Kyong Sook Øfsti arbeider ved Diakonhjemmet Høgskole. Hun har lang erfaring med parterapi.

• 145 sider • Kr 269,-



UNIVERSITETSFORLAGET

Anne Trine Kjørholt (red.)

Barn som samfunnsborgere

– til barnets beste?

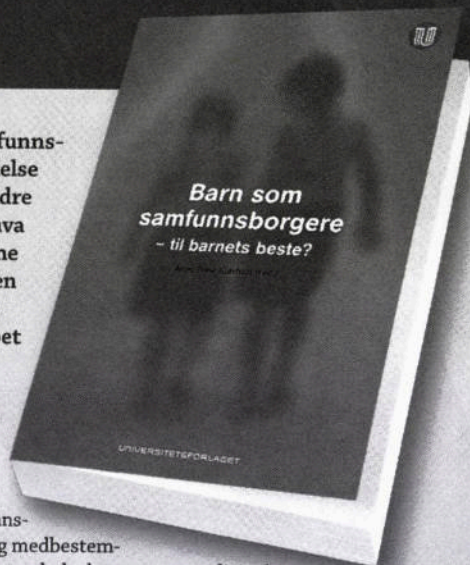
Når man møter barn som samfunnsborgere som har rett til deltakelse og medbestemmelse, blir foreldre og profesjonelle utfordret på hva som er til barnets beste. I denne boka drøftes det hvordan retten til innflytelse og medvirkning tolkes og praktiseres. Prinsippet om «barnets beste» ses i et kritisk lys.

Forfatterne bygger på nyere forskning om barns medvirkning og har ulike faglige ståsteder. De bidrar med ny kunnskap på viktige samfunnsområder og arenaer der deltakelse og medbestemmelse er aktuelt for barn: barnehage og skole, barnevern, medisinsk teknologi, familieendringer og samværsordninger, barn som flyktninger og barn som etniske minoriteter. Temaene spenner fra etiske vurderinger om «barnets beste» ved assistert befruktning til hvordan barn får si sin mening når retten skal avgjøre samvær med foreldre etter skilsmisse. Hvordan oppfatter barn sine borgerrettigheter, hvilken betydning har det å si sin mening, og når er det viktig å bestemme? Betyr medvirkning økt valgfrihet og ansvar for egne valg?

Bokas redaktør er Anne Trine Kjørholt som er leder og førsteamanuensis ved Norsk senter for barneforskning ved NTNU. De øvrige forfattere er: Jens Qvortrup, Kirsten Sandberg, Berge Solberg, Gry Mette D. Haugen, Minna Rantalaiho, Kristin Skjorten, Josee Archambault, Berit Berg, Hilde Lidén, Astrid Strandbu, Håvard Bjerke, Elisabeth Backe-Hansen og Monica Five Aarset.

• Kr 299,-

UNIVERSITETSFORLAGET

Bøkene kan kjøpes på www.universitetsforlaget.no eller i bokhandelen

BOKANMELDELSER

GERD VON DER LIPPE:
ET KRITISK BLIKK PÅ SPORTSJOURNALIS-
TIKK. MEDIER OG IDRETT I EN GLOBALI-
SERT VERDEN

IJ-forlaget, Kristiansand

Omtale ved Fredrik Langeland



På vaskeseddelen til professor og idrettssosio-
 log Gerd von der Lippes nye bok kan man lese
 at den er «beregnet på studenter i idrett, jour-
 nalistikk- og mediefag, kultur, norsk og
 kroppsøving», men at utgivelsen også er inter-
 essant for «sportsredaktører og -journalister,
 idrettselskere og idrettshatere». Den markeds-

føres som en undervisningsbok fra en av
 Norges ledende forskere på «idrett og kjønn».
 Samtidig kommer forfatterens meninger og
 synspunkter eksplisitt til uttrykk, som et ledd i
 en bevisst strategi. Gerd von der Lippe analy-
 serer medier og sportsjournalistikk, kritiserer
 andre forskere, trekker frem samtaler og dis-
 kusjoner med andre, henter frem sportsfortel-
 linger fra sitt rikholdige arkiv og står frem med
 et sterkt jeg i teksten. I tillegg har hun også en
 klar kjønnspolitisk agenda. Med dette
 utgangspunktet har hun gitt seg i kast med et
 komplisert prosjekt, som peker i mange retnin-
 ger, der analyser, kritikk, polemikk og pedago-
 giske fremstillinger konkurrerer om oppmerk-
 somheten.

Boken er utgitt på IJ-forlaget/Høyskolefor-
 laget, er på 404 sider og utstyrt med et grundig
 fotnote- og referanseapparat. De åtte kapit-
 lene tar for seg en rekke interessante problem-
 stillinger, som sportens dominans i mediebil-
 det, tabloidiseringsprosesser i media,
 representasjon av kvinne- og mannsfotball,¹
 den kjønnede sporten, representasjon av
 norske idrettshelter, idrettsskandaler og spor-
 tens globalisering. Hvert kapittel kunne i og
 for seg fortjent en dyptgående gjennomgang,
 men i denne sammenhengen har jeg ikke tenkt
 til å omtale hele verket. I forhold til hva som er
 interessant ut ifra et feministisk ståsted, vil jeg
 derfor sette søkelyset på kapittel 4, som mest
 eksplisitt tematiserer kjønn, og kapittel 1, der
 bokens prosjekt meisles ut samtidig som for-

fatteren posisjonerer seg i kontrast til sportsanalyser fra akademikere tilhørende andre fagfelt enn det idrettsfaglige.

I periferien

Gerd von der Lippe er ikke hvem som helst innenfor norsk idrettsforskning. Hun har svært lang fartstid som akademiker, idrettsutøver, journalist og meningsytrer i det offentlige rom. Hun trekker veksler på denne erfaringen når det innledningsvis påpekes at meningene ikke skal skjules bak akademiske runde formuleringer, men at hun «kommer med noen klare standpunkter». Dette bør leses som en programerklæring for prosjektet hun har satt seg fore, der hun posisjonerer seg i kontrast til andre (akademikere). Boken går også inn i en mer generell kritikk av hva hun karakteriserer som en «intellektualistisk tradisjon i academia», som forstår «massekultur, populærkultur og sportsjournalistikk som noe annenrangs» (side 13). Hun begrunner dette med at studier som «idéhistorie og filosofi» ses på som «mer høyverdig enn tilsvarende [studier] i idrett og mediesport» (s. 36). Den sistnevnte forskningen befinner seg ifølge forfatteren i periferien av et academia som domineres av et elitistisk og ekskluderende miljø, som ser ned på kroppen. Forfatteren presenteres i boken som en autoritet innenfor norsk forskning på «idrett og kjønn», og man bør følgelig forvente at boken viser hvorfor dette er et viktig forskningsfelt som fortjener oppmerksomhet.

Hun posisjonerer seg som en med både innenfra- og utenfraperspektiv på sporten. Denne erfaringen, hevdes det, skiller henne fra dem som bare betrakter sporten utenfra, noe som dermed synes å gi dem en distansert og unyansert posisjon.² Dette kommer til uttrykk når hun i kapittel 1 langer ut – hun gjør faktisk det – mot idéhistorikeren Rune Slag-

stad og medieviteren Tore Slaata. Dette er mannlige akademikere som skriver om sport på en annen måte enn det von der Lippe er begeistret for. Før jeg går inn på hva som er hennes innvending mot disse forfatterne, vil jeg bare få nevne at hun her, etter min mening, inntar en paradoksall posisjon. På den ene siden kritiserer hun academia for å ekskludere sporten som fagfelt, samtidig har hun også piggene ute når akademikere fra andre fagfelt enn den rent idrettsfaglige analyserer sport. Dette er neppe tilsiktet, men konsekvensene av det framstår som et argument for at sport bør analyseres av personer med et slags innenfraperspektiv på sport. Med andre ord: idretts-sosiologer som von der Lippe selv.

Å være kritisk

Kapittel 1, *Mot dominans i mediebildet*, gir en oversikt over bokens teoretiske perspektiver, og danner samtidig et bakteppe for resten av kapitlene. Her skriver hun pedagogisk om blant annet tolkning, mediemakt og symbolsk makt, diskurs, retorikk og intertekstualitet, i tillegg til å gi konkrete eksempler på hvordan dette kan brukes i analyser av sportsjournalistikk. Samtidig bruker hun kapitlet til å komme med kritikk. Et ankepunkt mot forskere som Slagstad og Slaata er at de har som mål «å være kritiske» til sporten. Det er verdt å merke seg at i bokas tittel heter det «et kritisk blikk», og ikke en *kritikk*, noe som i denne sammenhengen synes å utgjøre en forskjell. Med knallhardt skyts går hun til angrep på Rune Slagstad og hans bok (*Sporten*) (2008).³ Med en påstand om at sporten beror på feiringen av det kontingente (meningsløse), representerer Slagstad ifølge von der Lippe «en tradisjonell, arrogant nedvurdering av det kroppslige» fordi han ikke ser hvordan sporten tvert imot er «meningsfull» for dem som utøver den. Slagstad plasseres dermed innenfor gruppen

«intellektuelle 'idrettshatere'»,⁴ som ikke lever i «det samme mediasamfunnet som oss andre» (s. 37). En annen som får gjennomgå, er Tor Slaata og hans oppfatning av sportsjournalister som «kroppsfetisjerende». Hun skriver at Slaata:

bruker begrepet om journalistikkens overeksponering. Fetisjisme kan tolkes som et eller annet mer eller mindre «idiotisk» fenomen som får en overdreven respekt. Er det mulig å forstå sportsjournalistikken slik? Ja, dette er også en side ved mediesporten, hvis en er kritisk til den eller rett og slett hater den. (s. 67)

Å være kritisk til sporten blir her det samme som å se ned på den og å hate den. Dette synes jeg er en underlig påstand. Kritikerer blir i denne sammenhengen posisjonert på en klisjéfylt måte, der han sitter på sin pidestall og ser ned på verden.

I teksten «What is critique? An Essay on Foucault's Virtue» tar Judith Butler – en teoretiker som von der Lippe også refererer til – avstand til kritikk som en praksis der målsettingen er å finne feil eller mangler ved et fenomen. Med referanse til den britiske kulturforskeren Raymond Williams, påpeker hun at kritikken ikke handler om å kaste raske dommer:

Critique is a practice that requires a certain amount of patience in the same way that reading, according to Nietzsche, required that we act a bit more like cows than humans and learn the art of slow rumination. (Butler 2002:215)

Kritikk er en bestemt praksis som krever tid, ro og en form for drøvtygging hos kritikerer. En annen sentral feministisk teoretiker, bell hooks, skriver:

The writing I do is always meant to serve as critical intervention, as resistance. (hooks 1999)

Med sin holdning – at kritikk utelukkende handler om å plukke noe fra hverandre – overser von der Lippe at dette like gjerne kan være en kreativ praksis der det handler om å finne frem til et språk som gir adekvat respons til det fenomenet som behandles.

Med tanke på hvordan kritikk har spilt en viktig rolle for feminismen, virker det noe underlig med en slik tilnærming. I tillegg peker dette tilbake på von der Lippes måte å kritisere andre teoretikere på, som ofte handler om å si hvor dårlige de er. Boken kunne vært mer interessant om hun i større grad hadde gått i dialog med disse teoretikerne, eller i det minste begrunnet bedre hva som er problemet med dem. Det hadde gjort teksten mer redelig og ville tydeligere plassert forfatteren i kontrast til dem hun kritiserer.

Engasjerende formidling

Gerd von der Lippe er en engasjert formidler, og jeg vil understreke at hennes enorme kunnskap om sportsfeltet kommer godt frem. For den rent sportsinteresserte leser vil boken helt sikkert være interessant grunnet de idrettshistoriske fakta og anekdoter som presenteres, om personligheter som Oscar Mathiasen, Andreas Thorkildsen og Kari Traa (kap. 5), til Fridtjof Nansen og Kristian Kjelling (kap. 7). Kapittel 4, der hun blant annet skriver om utøvere som Marit Bjørgen, sandvolleyballspilleren Kathrine Maaseide og Susanne Glesnes, har tittelen «Idrett, kropp og kjønn».⁵ Her bruker hun feministisk teori for å undersøke hvordan sportsjournalister fremstiller kvinnelige versus mannlige utøvere, og stiller spørsmål om hvordan dominerende normer i sporten gjenskapes og utfordres. Hun vender seg mot

sosiologien og Connells maskulinitetsteori for å vise hvordan den harde maskuline kroppen er dominant innenfor sportsfeltet.

I dette kapitlet er forfatteren innledningsvis grundig og pedagogisk ved at man først får en tre siders innføring i en biologisk tilnærming til maskulinitet og femininitet, noe som er forbilledlig med tanke på at boken blant annet retter seg mot «sportsredaktører og -journalister». Så tas vi med inn i en beskrivelse av et felt som må sies ofte å ha et svært reaksjonært kjønnsmonster. Her skriver von der Lippe engasjert og godt om de latterlige kleskodene som de kvinnelige sandvolleyball-spillerne må finne seg i, der markedsgevinsten åpenbart er årsaken til å strippe kvinnene. Hun har rett i at det er et tankekors at unge kvinner som blir avbildet på stranden i bikini, kan forstås som trakassert hvis bildene blir publisert uten samtykke, mens kvinner som konkurrerer for Norge, må gjøre det med bar hud (s. 183). Dette går igjen inn i et bilde av en kynisk maskulin idrettsnorm som tjener på seksualiseringen av kvinnene, samtidig som det skjules bak diffuse argumenter som tilslører at dette handler om eksplisitt seksualisering.

Her er forfatteren også inne på nye seksualiseringstrender innenfor sporten. I en omtale av den danske håndballspilleren Rikke Hørlykkes seksualiserte fremstilling i mediene skriver hun: «Å vise rumpeballene er blitt nåtidas 'kuuleste' uttrykk for å skape begjær» (s. 189). Dette synes von der Lippe er ganske ukult, og påpeker at det er de mannlige journalistene som dominerer sportsjournalistikkfeltet, som skaper disse fremstillingene, noe som igjen knyttes til et kjønnsstereotypisk maktfelt. Kynismen i seksualiseringen av de kvinnelige utøverne kommer til syne i forbindelse med den unge norske kvinnelige skiløperen som for noen år siden lot seg avbilde i pornobladet *Lek*. Problemet synes å være at hun ikke forsto

koden, som handler om å skape begjær for (den maskuline) betrakteren. Likevel skal man ikke vise for mye. På tross av at sportsjournalistikken nærmest er opptatt av å kåte opp sine lesere, påpeker von der Lippe at det «fortsatt er et viktig skille mellom porno og sportsnyheter» (s. 191). Samtidig viser hun til nye mediebilder av mannlige utøvere, som er overskridende i forhold til heteronormen som gjennomsyrrer sporten, der den mannlige kroppen også retter seg mot seerens blikk. Et eksempel er Lyn-spilleren Lars Kristian Eriksen som var avbildet på forsiden av *Dagbladet* med et «kom-og-ta-meg-blikk» (s. 211). Her er vi tett på den blandingen av sport og pornografi som den britiske skribenten Mark Simpson (2010) har karakterisert som «Sporno», der mannlige fotballspillere paradoksalt nok iscenesettes gjennom konvensjoner fra homse-pornografien. Dette viser hvordan sporten som et gjennomseksualisert felt er svært komplekst og har mange betydningslag.

Uetterrettelighet

Som jeg nevnte innledningsvis, er dette en bok som peker i mange retninger. Og det kan virke som om von der Lippe her vil litt for mange ting på en gang. Problemet oppstår når kritikken og polemikken blir prioritert fremfor pedagogikken. For siden dette er en undervisningsbok, stiller det også krav til forfatterens metodiske tilnærming. Til tider går hun på tvers av det som må betegnes som forskningsmessig etterrettelighet. Som i dette avsnittet der den tidligere nevnte norske skiløperen som lot seg avbilde naken, omtales:

I en diskusjon jeg hadde med redaktør Mayken Mangen i *NRK P3* rett etter utgivelsen av bladet, hadde redaktøren – slik jeg ser det – bare forakt til overs for den unge angrende skiløperen. Hun ble oppgitt over

at skiløperen ønsket at bildene aldri hadde blitt publisert. Det var for redaksjonen helt idiotisk. Pornobladet fikk sitt, journalister fråtset i stupet, mens den unge skikvinna skal ha fått psykiske problemer. (s. 191)

Her refereres det til en diskusjon der redaktøren i P3 ikke hadde sympati med den unge kvinnen. Det er mulig at det stemmer, men det er ikke etterprøvbart for leseren. Dessuten baseres påstanden på at redaksjonen fant dette «idiotisk» seg på en nokså bastant tolkning fra von der Lippes side. Noe av det samme gjentar seg i den tidligere nevnte kritikken av Rune Slagstad. Igjen får vi von der Lippes tolkning, som presser i én retning, uten noen diskusjon om hvilken kontekst dette ble sagt i. Analysen lukkes for tidlig i stedet for å åpne opp for en nyansert fortolkning. Jeg lurar på om hun mener dette er en anbefalingsverdig metode for hennes studenter.

Et annet sted skriver hun:

Mens VG og *Dagbladet* fråtser i avsløringer om statsråder, er de så å si fraværende når det gjelder mulig korrupsjon i store selskaper som *Telenor*, *Statoil* og mannsfotball. (s. 44)

Dette er en sterk påstand, for det betyr jo i realiteten at våre største tabloider ikke forstår sitt samfunnsansvar. Det er imidlertid ingen referanser som underbygger påstanden, og vi ser journalistikken kun gjennom von der Lippes briller, nærmest som hennes subjektive betraktninger. Uten referanser og diskusjon blir setninger som dette hengende i løse luften, og jeg skulle ønske at hun pakket dem ut ved å vise eksempler på hvordan det hun påstår, faktisk foregår.

Det kan imidlertid godt være mulig at alt dette er riktig (det overrasker meg ikke!), og at

det også bør sies eksplisitt. Problemet her er konteksten det sies i. Som professor og autoritet er von der Lippe en premissleverandør for ny forskning innenfor et ungt forskningsfelt som trenger et solid fundament. Hvis man skal lære opp studenter til å bli gode forskere, bør man ha etterrettelighet som et mål. Spørsmålet er om dette er en undervisningsbok eller en debattbok? Analyse eller polemikk? Svar: Den er alt dette på en gang. Og det gjør den forvirrende å forholde seg til. For å være litt tabloid vil jeg si at forfatterens styrke i boken også er hennes svakhet. Hun er god når hun skyter fra hofta, problemet er at i denne sammenheng burde hun enkelte ganger rett og slett bruke litt mer tid på å sikte. Det hadde gjort analysene mer presise og boken til et tydeligere prosjekt som jeg tror både studenter og andre lesere ville hatt større glede av. ★

Noter

- 1 Ger von der Lippe kaller «herrefotball» gjennomgående for «mannsfotball». Det synes jeg er et godt grep da ordet herre har noe litt arkaisk og borgerlig ved seg.
- 2 Her bør jeg kanskje for ordens skyld nevne at jeg er utdannet kulturviter, med en interesse for populærkultur og kjønn. Jeg er altså ikke, som von der Lippe, idrettssosiolog.
- 3 En lengre og mer utførlig versjon av denne kritikken kan leses i *Prosa* 03/09.
- 4 «Idrettshatere» står i anførselstegn i teksten.
- 5 Dette er også bokens lengste kapittel med sine 92 sider.

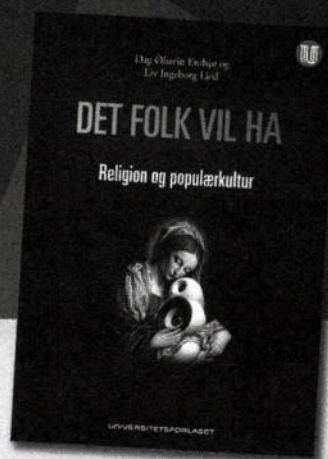
Litteratur

- Butler, Judith 2002. «What is Critique? An Essay on Foucault's Virtue.» I: David Ingram (red.): *The Political Readings in Continental Philosophy*. London: Basil Blackwell.
- hooks, Bell 1999. «Rebell's dilemma» [online]. *Shambala Sun*. Elektronisk tilgjengelig på: http://www.shambhalasun.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2297
- Simpson, Mark 2010 «Sporno» [online]. Elektronisk tilgjengelig på: <http://www.marksimpson.com/blog/2010/04/17/sporno/>.

Dag Øistein Endsjø og Liv Ingeborg Lied

Det folk vil ha

Religion og populærkultur



VG bruker Bibelen til å selge aviser. I fornøyelsesparken *Holy Land Experience* kan du se Jesus bli korsfestet hver dag kl. 16.30 og kjøpe tilgivelses-nagler etterpå. Interiørtrenden Country Living utstyrr norske hjem med engler, Maria-figurer og kors.

Det folk vil ha er en velskrevet og fascinerende inngang til forholdet mellom religion og populærkultur. Gjennom eksempler som Disneyland, Prada-reklamer, *Istid*-filmene og Melodi Grand Prix synliggjør forfatterne hvordan religiøse elementer brukes i hverdagens fortellinger og uttrykksformer.

"Med forbilledlig innsikt demonstrerer forfatterne hvordan populærkulturen uavlatelig tilstreber å «gi det folk vil ha» og i det henseende reformulerer «tradisjonell religion på måter som fungerer kommersielt». Nydelig." Fartein Horgar, Adresseavisa

"Religionene lever i beste velgående, det er et fyrverkeri av kjetteri der ute! ... Vil du vite mer? Les *Det folk vil ha*."

Tor Dishington Johansen, Bergens Tidende

Kr 319,-

Det folk vil ha kjøper du i bokhandelen eller på

- www.universitetsforlaget.no
- bestilling@universitetsforlaget.no
- tlf. 24 14 76 55



UNIVERSITETSFORLAGET

Hvordan står det til? Kjønnsperspektiv i utlysninger og tildelinger i Forskningsrådet

I Foreningen for kjønnsforsknings forrige spalte i tidsskriftet lanserte vi ideen om en høringskonferanse. Nå vet vi at det blir – den 20. oktober i Oslo – i forbindelse med kontaktmøtet vi arrangerer sammen med Kilden. Sett av datoen, dette er nemlig viktig!

Forskningsrådet har et spennende prosjekt gående om likestilling og kjønnsperspektiv i sitt arbeid: «Balanse» og har blant annet gjort noen opptellinger for tildelingene i VAM. Det finnes informasjon om dette på Forskningsrådets hjemmesider.

Vi vil gjerne være med å påvirke dette arbeidet ved å ta fatt i noen forskningsprogrammer og se på hvordan kjønnsperspektivet blir ivaretatt i disse. Verdikt, VAM og Kulvert synes aktuelle for oss, både fordi Forskningsrådet selv har fokusert på disse, fordi de dekker

flere områder, og fordi det gjøres et interessant arbeid rundt kjønnsperspektiv og likestilling i noen av dem (se f.eks. Verdikts hjemmeside). Vi ønsker både å lære av gode grep som er gjort, og peke på utfordringer.

Hva innebærer det å inkludere et kjønnsperspektiv i ulike fagområder? Er dette noe det kan sies å være en enighet om, og hvordan vurderes det innenfor ulike fagfelt? Vi er opptatt både av hva som legges i begrepet «kjønnsperspektiv» i ulike programmer, hvordan vurderingen av kjønnsperspektivet organiseres og praktiseres, og ikke minst er vi opptatt av hvilke resultater dette perspektivet får i tildelingene!

Foreningen vil også gratulere kjønnsforskningsmiljøet ved den tidligere Høgskolen i Bodø med å ha blitt Universitetet i Nordland – vi har fått et nytt universitet med dyktige og allsidige kjønnsforskere, og mye tyder på at vi blir invitert til et arrangement i Bodø til høsten. Gratulerer og lykke til!

Marit Aure

Leder i Foreningen for kjønnsforskning i Norge



BIDRAGSYTERE

Fredrik Engelstad, professor

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo
Postboks 1096 Blindern
0317 Oslo
Tlf.: 22 85 40 02
E-post: fredrik.engelstad@sosgeo.uio.no

Cathrine Holst, postdoktor

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
og seniorforsker
ARENA – Senter for europaforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1096 Blindern
0317 Oslo
Tlf.: 22 85 88 03
E-post: cathrine.holst@arena.uio.no

Ellen Mortensen, professor

Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Bergen
Postboks 7800
5020 Bergen
Tlf.: 55 58 23 20
E-post: ellen.mortensen@skok.uib.no

Fredrik Langeland, stipendiat

Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Stavanger
4036 Stavanger
Tlf.: 51 83 15 84
E-post: fredrik.langeland@uis.no

Siri Øyslebo Sørensen, stipendiat

Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
Tlf.: 91 63 38 27
E-post: siri.oyslebo.sorensen@hf.ntnu.no

Mari Teigen, forskningsleder

ISF – Institutt for samfunnsforskning
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
Tlf.: 23 08 61 85 / 48 20 71 37
E-post: mte@samfunnsforskning.no

Helene Aarseth, postdoktor

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo
Postboks 1096 Blindern
0317 Oslo
E-post: helene.aarseth@sosgeo.uio.no

Jorunn Økland, professor

Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 87 23
E-post: jorunn.okland@stk.uio.no

Forfatterinstruks

Kjønnsforskningen er tverrfaglig. Artiklene i *Tidsskrift for kjønnsforskning* skal derfor presenteres slik at stoffet også blir tilgjengelig for lesere utenfor eget fagområde. *Tidsskrift for kjønnsforskning* publiserer artikler, kommentarer, debattinnlegg og bokanmeldelser. Bidragene kan være på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Artikkelmanuskriptene blir vurdert av to anonyme konsulenter som skal sikre at publiserte artikler holder et godt faglig nivå.

Innsending: Manuskripter sendes elektronisk til redaksjonssekretær Toril Enger: toril@kilden.forskningsradet.no og til redaktørene: agnes.bolso@ntnu.no og hilde.danielsen@uni.no

Manuskriptstandard for artikler: En artikkel i *Tidsskrift for kjønnsforskning* vil vanligvis være omkring 15 sider i ferdig trykket hefte. Manuskriptet må skrives med dobbel linjeavstand i skrifttype Times New Roman, 12 punkter. Bruk kun venstremarg. Bruk kursiv hvis ord skal utheves (ikke understrekning eller halvfet). Manuskriptet skal ikke overskride 50 000 tegn inkludert mellomrom.

Manuskript for en artikkel skal inneholde: Tittel på norsk, tittel på engelsk og engelsk sammendrag (abstract), 5–10 engelske nøkkelord (keywords), norsk ingress, noter, referanser og forfatteropplysninger (fullt navn, institusjonsadresse og e-post).

Første side skal inneholde forfatterens navn, tittel, arbeidssted, adresse til arbeidssted, telefon dagtid og e-postadresse.

Andre side begynner med artikkelens tittel og en ingress på på maksimalt 10 linjer ombrukket tekst, dvs. 600 tegn med mellomrom. Den skal være poengtert, kort og interessevekkende. Etter ingress følger artikkelteksten.

Engelsk sammendrag skal være maksimalt 200 ord.

Overskrifter og underoverskrifter skal være uten tallangivelser og klart angitt ved konsekvent bruk av typer (ikke store bokstaver). Det skal maksimum være tre overskriftsnivåer, inklusive hovedtittel.

Noter skal være i form av sluttnoter og følger i fortsettelsen av artikkelteksten.

Litteraturhenvisninger i teksten skrives etter følgende retningslinjer: I teksten settes forfatters etternavn og publikasjonens utgivelsesår: Moi (1998). Hvis forfatter ikke er nevnt i teksten, oppgis etternavn og utgivelsesår i parentes: (Moi 1998). Sideangivelse oppgis etter utgivelsesår: (Moi 1998:26). Hvis det er to forfattere, oppgis begge etternavn. Hvis det er mer enn to forfattere oppgis alle navn ved første referanse. Bruk deretter «m.fl.». Skill mellom referanser innen samme parentes ved å bruke semikolon.

Litteraturlisten ordnes alfabetisk etter forfatterens etternavn. Vi ønsker hele fornavn, ikke bare forbokstaver. Hvis det oppgis to eller flere arbeider av samme forfatter, settes det eldste arbeidet først. Eksempler:

Bøker:

Tucker, Judith 1985. *Women in Nineteenth Century Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tidsskrifter:

Haavind, Hanne 1994. «Kjønn i forandring – som fenomen og forståelsesmåte». *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening* (31) 9:767–783.

Antologier og artikkelsamlinger:

Børtnes, Jostein 2002. «Likekjønnet kjærlighet og guddommelig begjær». I: Halvor Moxnes, Jostein Børtnes og Dag Øistein Ensjo (red.): *Naturlig sex? Seksualitet og kjønn i den kristne antikken*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Mindre endringer i manus, som rettinger av skrivefeil og mindre språklige forbedringer, kan redaksjonen foreta uten å kontakte artikkelforfatteren. Større endringsforslag sendes forfatteren til vurdering.

Lykke til!

Redaksjonen

31900416

B-POSTABONNEMENT

NASJONALBIBLIOTEKET, AVD RANA

PLIKTAVLEVERING

8607 MO I RANA



Depotbiblioteket



h11059299

2011 Årg. 35 Nr. 2
Tidsskrift for kjønnsfor-
kning (trykt)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

TIDS SKRIFT FOR KJØNNES FOR SKJNING

Nr. 2 2011